

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

11.

ELVONÁS

2. köld

(ELEMZŐ SZÓALKOTÁS)

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

JAVITOTT LENYÓMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

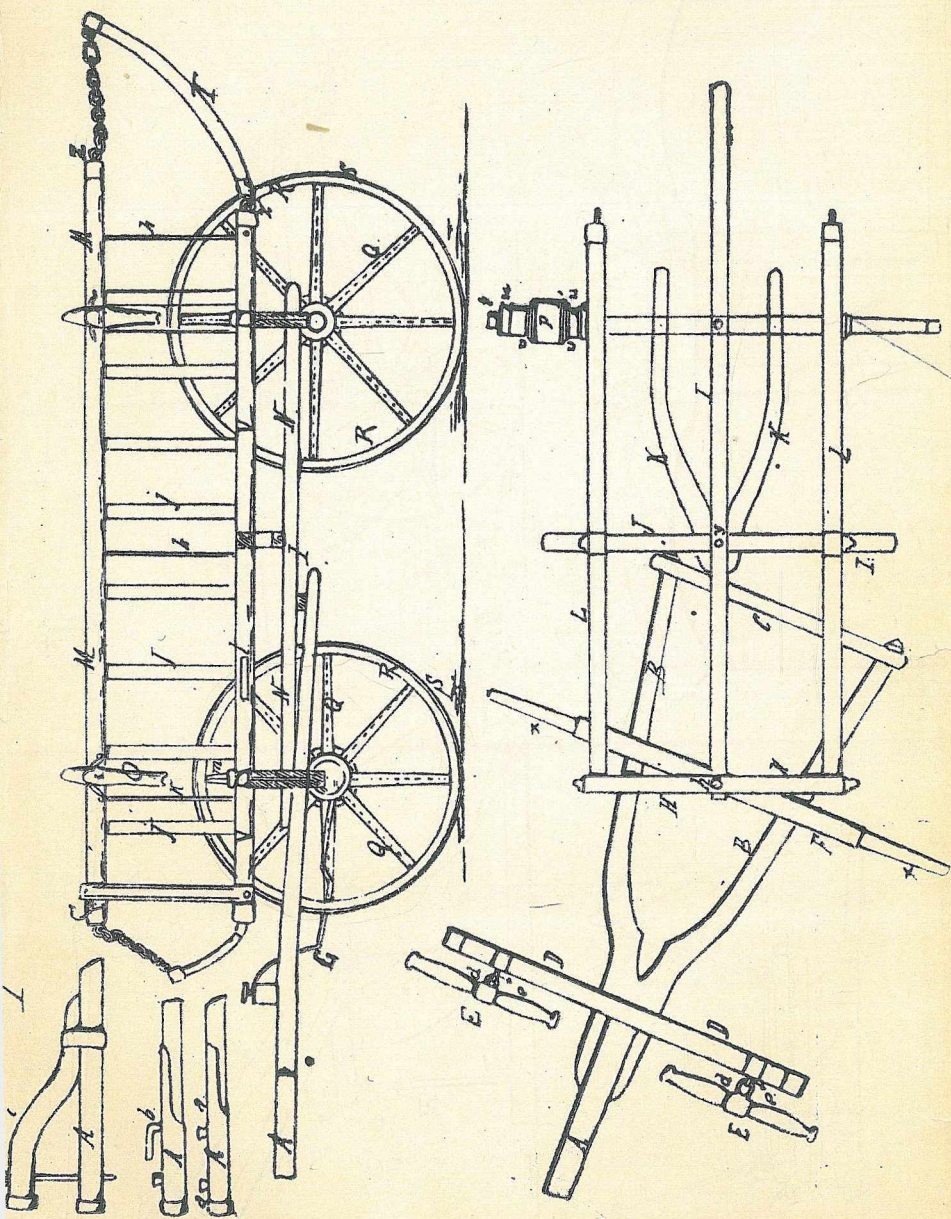
BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1904.

Ára másfél korona.

Beke Ödön: A pápavidéki nyelviarás.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

11.

ELVONÁS

1. köld

(ELEMZŐ SZÓALKOTÁS)

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

JAVITOTT LENYÓMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

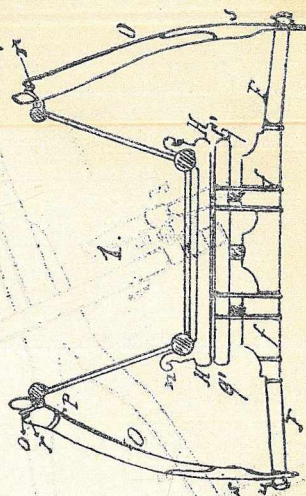
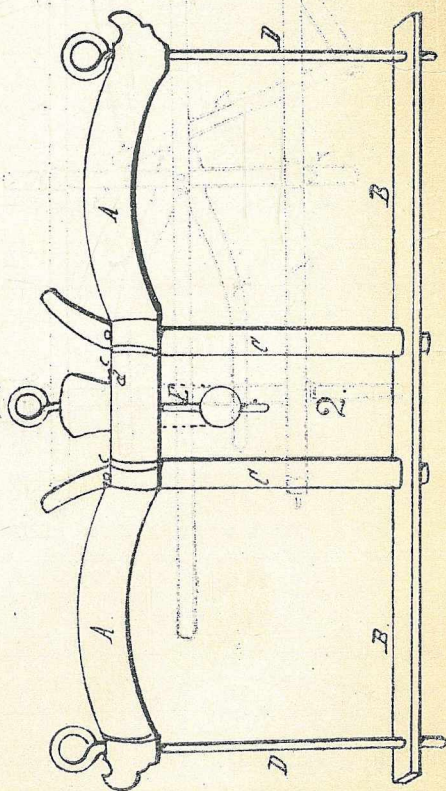
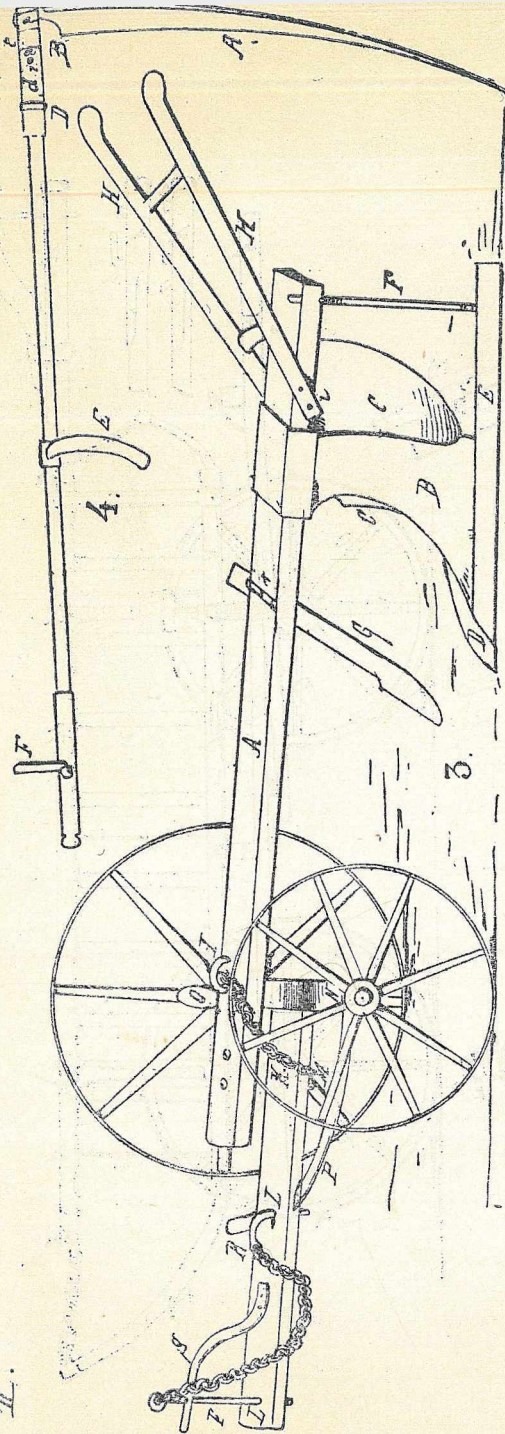
BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1904.

Ára másfél korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

11.

ELVONÁS

szöveg

(ELEMZŐ SZÓALKOTÁS)

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

JAVITOTT LENYÓMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1904.

Ára másfél korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

11.

ELVONÁS

(ELEMZŐ SZÓALKOTÁS)

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND

JAVÍTOTT LENYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1904.

Jd 523/2
A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára
Leheli sz.: 1506/49

1980

Az elvonással való szóalkotásról (elemző szóalkotásról, gyök-elvonásról vagy visszaképzésről) már sokszor szó volt, magában a MNyelvőrben is, de többnyire csak alkalmilag vagy a nyelvújításra vonatkozva.* Azért hát össze kívánom egyszer teljesebben állítani azokat a szavainkat, melyeket nézetem szerint így magyarázhatunk, hogy a példáknak nagyobb csoportjain áttekinthessük, milyen szerepe van e jelenségnek nyelvünk életében.

Ha elvonásról szólunk, rendszerint képző elhagyására gondolunk, ahogy p. a régi *üdvösség* szóból elhagyták a *-ség* képzőt s az így elvont *üdvös* melléknévből ismét leválasztották az *-s* képzőt, úgyhogy végtére *üdv* lett belőle. De vannak másnemű jelenségek is, melyeket szintén elvonásoknak nevezhetünk és hasonló okokból magyarázhatunk. Különösen kettő van ilyen: az egyszerű szó elvonása az összetételből és a szótő elvonása a ragos alakokból.

* Magam is többször szoltam róla. A Nyrben 1876-ban így magyaráztam az *átok*, *szitok* szókat (5:149), a *veksza* szót (6:63), a *kencs*, *dugacs*, *rikács* és *csuszka*-féléket (7:294—6). A nyelvhelyesség szempontjából tárgyaltam röviden 1879-ben megjelent Antibarbarusomban (49), majd tüzetesebben, általános szempontból 1881-ben »Az analogia hatásairól, főleg a szóképzésben« c. akad. értekezésben 28—34, s ismét rövidebben 1888-ban »A nyelvújítás történetéhez« c. dolgozatomban 18—19. l. és 1889-ben A magyar nyelv 2:114—5. (Ezúttal az említett értekezésnek, mely elfogyott, mintegy új, bővített kiadását adom.) — De mások is foglalkoztak e tárggyal. Így Szarvas G. a *csákó* és *kantair* magyarázatában Nyr. 12:483, 22:148. (vö. még 23:274), Zolnai Gy. a mátyusföldi nyelvjárás leírásában 20:171, az *evicke* magyarázatában 21:98 s egy ismertetésben NyK. 23:227. — A nyelvújítás elvonásairól bővebben írt Imre S. Idegen és hibás szólások bírálata 74—79 (különös, hogy P. Thewrewk E. egy pár sorban végez e dologgal, A helyes magyarság elvei 61—2), továbbá több ízben Nagyszigethi K. 1880 óta a Nyrben (l. most Szily K. Adalékok a m. nyelv és irod. tört.: Némely ny végzetű szónk keletkezéséről. Közöny, magány, viszály. Versegly mint neologus. Az *-s* képző megkettőzése), s végre Albert J. a gyök-elvonásról Nyr. 21:49.

1. ÖSSZETÉTELBŐL VALÓ ELVONÁS.

A legtöbb összetételnek mind a két tagját külön is használjuk s e nagy többségnek analógiáját átviesszük néha azokra az összetételekre is, amelyeknek egyik tagját a köz nyelv szokás csakis az illető összetételben alkalmazza. A *szemöldököt* pl. egy gyermek így ragozta: »Nézzé papa, milyen a szememnek az *öldöke*«; s ez itt-ott egy-egy írónknál is előkerül, legkönnyebben költői szabadságkép, de prózában is p. Ágainál: »Bozontos öldökei alól öldöklő pillantást lövelt arra a vakmerőre« (Vas. Ujs. 27:27).

Volt olyan idő, mikor a *francia, anglia, bosnya, szittyá* és *osztrák* szó csak az országnevekben volt járatos: *Franciaország, Angliaország, Szittyország* (az *ország* már magyar toldás volt, eredetileg csak *Francia, Anglia, Bosnia, Szittyá* vagyis *Scythia* és *Osztrák* = *Ostreich* volt az ország neve). De mivel a magyar országnevek előtagja rendszerint egyúttal népnév, mint *Magyarország, Németország, Törökország*ban: amazokból is elvonták az első tagot és népnévvé s melléknévvé tették.*

Néha i k e r s z ó k b ó l válik önállóvá az a tag is, mely azelőtt magában nem élt, hanem csak az összetételében keletkezett a másik tag változatául. *Tipeg* és *tipereg* (MTsz.; *tipeg* most az irodalomban is elég ismeretes): ezeket alkalmasint a *tipeg-topog* és *tipereg-toporog* ikerszók b ó l vonták el; a régibb nyelvben nincsenek kimutatva, a NySzban csak *tipog-tapog* s az egyszerű *tapog*

* A szabályos képzésű melléknév *franciai* v. *franciaországi* stb. volt. Előfordul *szittyai* is, p. ÉrdyC. 592: az *zyttyay* magyaroknak (Toldy F. is így olvassa a NádC. kiadásában 592: *szittyai* m.); Dugonics: *Szittyai* történetek; KisfS. Tátika 1:51: »Kiért annyian vetélkedtek a *szittyai* hazában.« Vö. Marmelius szótárában: »Gallia: *Francia*; Gallus: *Franciabeli*; Britannia: *Anglia*; Britannus: *Angliabeli*; ... Franconia: *Fra[n]cia orsag*; Francus: *Franciabeli*.« — »Felöltözik ruhájába, térdig érő angliába« (székely ballada, Arany-Gy. Népk. 1:138, 140), azaz *anglia* posztóba. — »*Bosnya*: Bosniából való személy« Ball. »Az Ujlaky család egyik tagja *bosnya* királyi címet is viselt« (Bp. Hirlap 1891. VIII. 24. 3). Vö. Orbazsag [Orbász vm.] et *Boznasag* 1526. Pesty Fr. Eltűnt régi vármegyék 2:459. — NB. »*arabja* dió« e h. arabia-(ország)i, Kalmár Gy. Prodomus (idézte Kath. Szemle 1890. 376).

van meg (ma a nyelvjárásokban *tappog*, *topog*, *tipég-topog*, és *tippog*, *tipég*, *tépég*, *tippég*; *tipërég-toporog* és *tipërég*). Szintúgy előkerül *izog* e h. *izog-mozog* v. *izég-mozog*, MTsz. Az ilyen önállósítást megkönnyítette az is, hogy az ikerszónak mindenik tagját külön szoktuk ragozni: *tipégnek-topognak*, *tipéggett-topogott*, *izgett-mozgott*, mit *türöm-tagadom*? sőt néha páros mondatokban egymástól különválva szerepelnek, p. csak *izég*, csak *mozog*, v. csak *tipéggett*, csak *topogott*. (*Izeg* a vér, *mozog* is. Arany-Gy. Népk. 2:94. Addig *utok*, addig *futok*, a kezében még nem jutok. Göcseji népdalok 47.) Kétségtől így vált ki a *dereb-darab* alakból a MünchC. *derebje* s a *diribol-darabol* ikerigéből (NySz.) a székely *diribol*. Sok más úgynev. *megyer* alak szintén így keletkezhetett a *megyer-magyar* alakból, p. *kever* < *kever-kavar, *deged* < *deged-dagad stb. *Gyim*: »üti mind a *gyimot*« (Rábaköz, MTsz.) < *gyim-gyom*. (*Anyalog*, *enyeleg*: kelletlenül tesz vmit < *anyalog-fanyalog*, *enyeleg-fenyeleg* Szék. MTsz.)

Így vonták el újabban a *zene* főnevet a *zeneboná*ból (rég. *zanabona*, Tsz. *zenezuna*), továbbá a *zürzavar*ból és *züröszava-roshól* a *zürt* (először SL, újabban p. Arany, Madách) és *züröst*, s az *újdön-új*ból az *újdont*, *bizton-bátran*: *bizton* (NyUSz.) stb.*

Szintén irodalmi elvonások, de nem ikerszók, a következők: *tár* a *tárház*ból. 1754 Bertalanffi: »jóságoknak tárja« és 1770 Kalmár, Prodrómus 421: »az üres *tárt* hagyja« (Vö. NyUSz.) Azelőtt csak a *tárház*ban és *társzékér*ben volt ismeretes (meg a szlávságból átjött *tárnok*ban). Először a *szótár*ban alkalmazták s ezzel *szók* *tárházát* akartak jelölni.**

* Egyes esetekben elégszer találkozunk újabb íróknál ilyen ikerszók megfelezésével. Példák: Gyermekai *ihognak*, nevetnek (Szász K. Kisebb műford. 1:315). Ki és be zsivajjal hogy *sürrnek* a méhek . . . : úgy *sürr-forr* a népség (Szász K. Álmos 19). Kolomp *bong* messziről (Tóth K. Költ. 137; a népnyelvből vehette, a NySzban is megvan). Nem tisztáz vastag bünt a *csürés* (Shak. 9:53, Greguss Á.). *Bübáj*ból: Jóság *büve* (uo. 3). *Dáb* Vörösm. e h. *dibdáb*. *Biga* e h. *csigabiga*, természetrajzi munkákban. A madarak lenyugodtak s a *bigák* előjöttek a kertben (György A. »Piros mint a rózsza« 1:107). Mikor igen is *barkán* mennek a dolgok: wenn's gar zu bunt geht (Kaz: Munk. 8:203). Egy az úr; a többi hát csak *immel* követi (Dóczi: Széchy M. 43). — Persze ez nem mind követésre méltó.

** Először PPBl. 1767: »Lexicon: *Zótár*, szókot magyarázó könyv.« Uo., de csak 1801. a Glossariolum c. függelékben: »Archivarius: *levél-tár* gondviselője«. *Kincstár* 1780 táján Benyák B., *könyvtár* 1787 Révai, azután *rakodó tár* (a mai *raktár*) Kármán J. Nyr. 9:460 stb. — Vö. még Nyr. 26:447., NyUSz. és NySz.

ár az *árvíz*ből. Még Beregszászi azt mondja Dissertációjában (52): »*ár* solummodo in *árvíz* et cum suff. 3. pers., ut *árja*, *víz árja*, est in usu«. (Gyöngyösinél így is: *vízárni* vagyis *vízárnyi*, Mikesnél pedig *árvíz* mellett tréfásan *ár-bor* is.)

fűszer a *fűszerszám*ból, mint *szer* van *szerszám* mellett, Szd. 1779. NyUSz. (A NySzban csakis ebben a kifejezésben *fűszeres-szekrényke*, egy idézettel; különben mindig *fűszerszám*.)

szikla a *kőszikla*ból. Az egyszerű *szikla* a NySzban csak kódexekből s most a MTszban egy-két vidékről.

őr, régi szó, de csak a 14. század végeig használták, azontúl *örálló* volt; mivel pedig e mellett a *strázsaálló* is dívott, az *ör* szó újra divatba jött a strázsa értelmében (SzD. 1784, Dug. Szerecs. 1:384).

nádor 1784. óta (NyUSz) a régi *nádorispán*ból elvonva.

pillantás a *szempillantás*ból. Az egyszerű *pillantás* az újabb irodalmon kívül csak EhrC., MA. és MTsz. Udvarhely m.

moha talán *fa-mohából*, l. NyK. 33:133, Szinnyei.

kelet oriens értelmében és *nyugat* elvonás a régebb *napkeletből* és *napnyugatból* (l. NySz. és NyUSz.).

(*éjt*)*szak(a)*, *árboc(fa)*, *bitó(ja)*, *kén(kő)*, *ön(maga)* — l. NyUSz.

takarék a népnél ebből: *takarékpénztár*.

traktér, *trakté*: vendéglő MTsz. < *traktérház*, *Traktierhaus*.

Néha összetétel gyanánt elemez a nyelvérzék egy-egy olyan szót is, mely eredetileg nem volt összetétel, hanem egyszerű szó (vö. A m. nyelv 1:20, 21.).

Valószínűleg elvonás útján keletkezett a *vegyít* ige (melyre a régiségből alig van két-három adatunk) a régebb *elvegyít* alakból. Ez nem volt egyéb, mint az *egyvelít*, *egyelít*, *elegyít* ige kiejtésbeli változata, de az *elkever*, *elegyenget* s más effélék társának látszott, úgyhogy aztán az *el*-t igekötő gyanánt vették s végre *el* is választották a szótól s e h. *ne elvegyítsd* azt mondták: *ne vegyítsd el*, sőt pusztán így is: *vegyít*, *vegyül*. (Vö. vered vyzzel *elwegy* . . ThewrC. 29. égbeluegeitven DöbrC. 56.)

Gyök a *gyökérből* a népnél (palóc és székely*) s a nyelvújítóknál (Dugonics: A tudákosság 1798, és Példab. 2:211). A nép alkalmasint az *ér eret* főnevet magyarázta bele a *gyökér*

* De a MTsz. adatain kívül még Békés mból, Körös-Tarcsáról is közli Borbás V. Tanár-Közl. 17:121: »*kőszvénygyök*, *Glycyrrhiza echinata*.« — *A gyököt!* káromk. Heves m. Szólát (Tolnai V. értesítése). — Dugonics Tudák. 1. kiad. 1784. még *gyökér* van.

gyökeret főnévbe. Hogy a palóc *gyök* nem valami megőrzött ősrégi szógyök, azt azért gondolhatjuk, mert sem a régiségben, sem a rokon nyelvekben nem találjuk. Ellenben ezekben is az *r*-végű *gyökér* alak megfelelőit találjuk: vog. *jëkwër* gyökér, osztj. *jogart* ág, finn *juuri* és mordv. *jur* gyökér.

Csűr: a csürcsavarintót játszó fiukból álló lánc < *csürcsavarintó*: játék, amelyben egymást *csürik*-*csavarják*, l. Nyr. 21:141. és Arany: BH. IV. én. 29. vsz.

Balga (mint baranyai szó Kassai Szókönyvében 5:151; vö. NyUSz.) < *balgatag*.

Egy kalotaszegi adat szerint »a béres felől fogott marha« *türső*, Nyr. 20:468. Ez a m. *tülső* (mert uo. *kürső*, *berső*, *ferső*, *arső* a m. *külső* stb.) s nyilván ebből van elvonva: *kéztülső* vagyis eredetileg *kéztül eső*. (*Kéztülső* Hevesben és Csallóközben »a rúd jobbfelére fogott« ló.)

Igen érdekes még a *ded* elvonása a *kisded*ből. A *kisded* eredetileg kicsinyítő szó a *d* képző kettőztetésével (vö. *apródad*, *kicsinyded*, *könnyüded*, *gyengéded* és *apród*, *kicsind*, *könnyüd*, *gyengéd* stb., l. TMNy. 556). A *-ded* képző idővel ritka lett, sok vidéken talán egyáltalán nem volt szokásban, azért a *kisded* szót összetett kifejezésnek vették, minő p. a *kis gyermek* v. *kis lány*. Már a 18. században így írja Kónyi János: *kis-dedek* (Ábel halála 76), »rebegő nyelvű *kis-ded*« (125). Aztán magát ezt a látszólagos *ded* szót külön is használták egyrészt, gyermek helyett (Göcsejben, az 1838-i Tájszótár szerint),* másrészt pedig 'kicsiny' értelmében. (»Arcra esvén *ded* lábához, kértem, fogja pártomat« Verseghy, id. Nyr. 14:400. »*Ded* kenyér« Debrecen MTsz.) — Így lett a *kisded*óvó-ból sok vidéken *dedó* (l. MTsz.) — Ugyanilyen módon adott létet a nyelvérzék megtévedése a *szoroz* igének (ebből: *sokszoroz*) és az orvosok *hűdés*-ének (ebből: *szelhűdés*; *szelhűdik* olyan képzés, mint *vérhűdik*, *bűnhődik* stb. TMNy. 457). — S így támadt az *izmus* szó is 'idegenszerűség' értelmében a *latinizmus*, *germanizmus* szóból.**

* Kölcsy szerint »*ded* ex *kisded*« — megvan Mártonnál is: ein unmündiges Kind (Kölcsy Munkái* 9:243). Vö. »A gyomrába, hajh! kést vertek . . s abból *dedet* kifejtettek« a zsványok; egy oláh néprománe fordításában Ember György, Magyarország s a Nagy Világ (hetilap) 9:290.

** Németül is mondják: »Allerhand verrufene *Ismen*« Pott (Humboldt-hoz bevez. CCV). — A franciáknál, németeknél vannak ily című gyűjtemények: Le livre des *ana*, Sammlung der *Ana* (jeles emberek mon-

Nevezetes, hogy néha a népetimológia egy-egy jövevényszóban is összetételelt sejt s aztán a látszólagos előtagot önállósítja. Más nyelvekben is előkerülnek effélék,* de minálunk az ilyen elemzésre különösen az ád okot, hogy az idegen eredetű szók magánhangzóik tarkaságánál fogva könnyen látszhatnak összetételeknek, mert hisz egyszerű szavaink többnyire meglehetősen egyenletesen mély vagy magas hangokat foglalnak magukban. Nem csoda, hogy a *kátékizmus*-t a magyar fül *káté-kizmus*-nak fogta föl s aztán megelégedett az első taggal, a *káté*-val. Így magyarázhatjuk a következő szófelezéseket is: *prepa*(randista), *cisztër*(cita), *pasas*(ér), *ókuláré*: *ókula*, *bugyi*(lárís) Csík m. *cinadó*(nia), *rece*(pisz, több vidéken), *spiritus*: *píri* (pálinka' Nógrád, Gömör), *papagáj*: *papa-madár*, *përne*(fërnum: parafernum Csík m.), *(biblio)téka*, *spór*(hert) MTsz., *Bene*(diktus) l. PPB. és Okl., *mizere*(kordíanus, Prikkel M. NyK.), *maga*(rác): *szamar* Nyr. 19:479, horvát *magarac*, *(burg)india*: *burgonya*, Szolnok-D. m. (M.-Décsén is), (? *har*)*móniás*: *dalárdista* (Ónod, Turista Közlöny 1902. 122), *(jo)viális* ember (Debr.); *under* és *tercik* < *undercikk*, *untercikk*, l. MTsz. (ném. *Unterzieh*-). Különös a *(já)cintus* (Szeged vid. MTsz.)

dásai stb.), ilyenekből: *Scaligerana*, *Taubmaniana*. — A finnben külön szóvá lett a szláv eredetű *niekka* képző, 'mester, művész' értelmében. — Talán így vált ki az ünnepséget, vendégséget jelentő ormánsági és halasi *tom* szó az *egzámentom*-ból; vö. »*egzámentom*, *keresztelési tom*, *számadási tom*« Nyr. 2:137. — Legnevezetesebb az az elvonás, mellyel az újperzsában két ige ragból önálló szó lett, l. Müller Fr. Die Entstehung eines Wortes aus einem Suffixe, Intern. Zeitschr. 4:97. 1889.

* Már Francia- s Németországban is *kilo*-vá rövidült a kilogramm és *hecto*-vá a hektoliter. Ilyen az angol *photo*, *velo* ezek helyett: *photography*, *velodrome*. A németek *cello*-vá rövidítették a gordonkának olasz *violoncello* nevét (pedig ebben a -cello kicsinyítő képző volt), *sarg*-ot csináltak a *sarkophag*-ból és *pasch*-t a francia *passe-dix*-ből (kockajáték). Így lett a latin *tessera* a görög *τεσσαράωνος*-ból, *alea* némelyek szerint *ἀσπραλεια*-ból stb.; l. O. Keller: Lateinische Volksetymologie 172: Wörterhalbierung. — Így magyarázták a magyar *golyó*-t *golyóbis*-ből (lat. *globus*), de l. Nyr. 14:362, 15:451.

2. SZÓTŐ ELVONÁSA RAGOS ALAKBÓL.

Amely szók rag nélkül ritkábban fordulnak elő, mint ragokkal, azokkal könnyen megesik, hogy a beszélő a megszokott ragos alakokból következtet vissza s vonja el a ragtalan formát. Volt p. régente s most is van némely vidéken ilyen összetett igénk: *szed-vesz*. (Az asszony a maga udvarát *szedgye vegye* jó rendben. Faludi; l. még MTsz.) Ezt az igét legtöbbször, különösen szitkozódáskor, ebben a formában használták: *szedte-vette*, ezt rimes ikerszónak vették és *széd-véd* igét vontak el belőle, illetőleg ilyen alakokat: *fölszedik-vedik*, *szedő-vedő*, *szedés-vedés* (mindezeket már a 16. s 17. századból idézi a NySz.), *szédem-védem*, *szédi-védi* (Nyr. 6:63), *szédett-védett*. Szintén a bef. cselekvés alakjából, a *sítt-rítt*, *sítt-rétt*, ill. *sítrétt* formából van elvonva ez a zalai és somogyi ige: *sítré*, *sítrí* (l. MTsz. *sí-rí*). Zalában így is hallottam: *né sítréj!* — Egészen hasonló eset az, hogy az *egyetmást*-ból, melyet rendszerint így a tárgyesetben használunk, kikövetkeztették az *egyetmás* szót e h. *egy-más* (l. NyK. 3:6 és MTsz., de már Csokonai Dor. 1. könyv közepe után), továbbá a leggyakrabban előforduló 3. személyű *felebarátja* alakból *felebarát*-ot e h. *fél-barát*.*

A gyermeknyelvben nem ritkán hallani ilyen elvonásokat, többnyire a tárgyesetből s a névszóknak személyragos formáiból; magam is több efféle alakot megfigyeltem. Leányom p. két éves korában azt mondta: Itt van egy *kapcs* (nyilván a *kapcsot* alakból következtetve); máskor meg arra a megjegyzésre, hogy »Ne csinálj *szemetet*«, azt felelte: »Hát van itt *szemet*?« Fiam negyedik évében egyszer így szólt: »Ebbe is van ám *lev*«, aztán így igazította ki: *lév* (vö. *levet* és *leve*, *neve* és *név*); másszor pedig: »Fehérek a *háztetejek*« (*teteje*: *tetej* = *feje*: *fej*).

Szakasztott ilyen visszakövetkeztetések a székel, palóc és nyugati nyelvjárásoknak *szemet*, *szeke*, *level*, *bogar*, *nehez*, *keves*-

* Szintúgy a *születte földje*-ből: »genitale solum, *születte föld*« PPBl. s a *szerette anyja*-ból *szerette anyá-m* (eredetileg csak *szerettem anyám*, mint p. »laktam földemről« Balassa B. Költ. 24).

féle alakjai, a tárgyesetből, többes számból és személyragos formákból elvonva, szintúgy a dunántúli és háromszéki *viz*, *tűz*-féle rövidhangú alanyesetek (l. az adatokat TMNy. 305—307). A gyermeknyelvi *tetej* szótárainkban is megvan (PP., SzD.), a népnyelvben pedig a belőle képezett *tetejetlen*, *tetejez* és *tetejes* is (l. A m. szótók, akad. ért. 42, TMNy. 225, MTsz.). Így van elvonva a *szíve*, *öve*, *leve*, *szarva*, *hamva* formákból a *szív*, *lév*, *öv*, *nedv*, *szarv*, *hamv* a régi szabályszerű *szü*, *ö*, *lé*, *szaru*, *hamu* helyett (l. A m. szótók 40, 44, TMNy. 325, 329, 331, 335, 337). A *fej* is elvonás a *fejem*, *fejed*, *feje* formákból; azelőtt *fő* volt a szabályos ragtalan forma. A *hossz* és *lét* főnevet a *hosszá*-ból és *lété*-ből vonták el; a *hossza* voltaképp a *hosszú* személyragos formája, mint p. *borjú*: *borja*.^{*} A *díj* szó is visszakövetkeztetés útján fejlődött az eredeti *díja* alakból. Ez török-arab jövevényszó volt, váltságot, bírságot jelentett; a végét aztán személyragnak érezték több személyre vonatkoztatva így mondták: »Ha vki árvékat pörbe fog, mindjárt *diokon* marad.« Végre a jogászok a személyrag nélküli alakot is elvonták belőle: *dyba* fizeteth (Veres Balázs Verbőczi-fordításában 1565.; a *szíj*, *szíu*, *sziv* analógiájára *diu* és *div* forma is keletkezett, l. NySz. és Goldziher és Szarvas magyarázatát Nyr. 23:193).

Kikövetkeztetett igealakok: *alud-ott*, *feküdt* az *aluttam*, *feküttem* formából (l. TMNy. 266). Így több vidéken *reszke*(*ett*), *viszke*(*ett*) a *reszkettem*, *viszkettem* alakból s viszont *véd* h. *vét* a *védtem* (= *véttem*) formából, l. MTsz.

Az eddig említett esetekben nem új szók, csak új szóalakok keletkeznek a régiek mellett, p. *level* a *levél* mellett stb. De már a többé-kevésbé eltérő jelentés miatt új szónak is beválnak az ilyenek: *nedv*, *szarv*, *hamv* a *nedü*, *szaru*, *hamu* mellett, s még inkább a *fej* és *hév* főnév a *fő* és *hő* melléknévvel** s viszont a *kerek* melléknév a *kerék* főnévvel szemben. (*Kerek* a köznyelvben a *kereken*, *kerekít*-félékből elvonva.)

Néha azonban ragos alakokból olyan szókat következtet ki

^{*} A *hosszas* mn. is a *hosszú* származéka lehet. — *Léte* a régiségben s a népnél mindig személyragos; csak Geleji Katonánál van már más alakja is: örökké való *létü* isten. — Vö. még »közép táj: közép minőség« Nyr. 19: 96, ebből: a *közepe táján* levők. *Virradta*: *virradt* stb. — *Hamv* a *gyümölcsön*, Kisz. S. Boldog szer. 55. dal.

^{**} Van főnevünk is *hő*, de szintén más jelentésben, mint az érzelem melegét jelentő *hév*. — Vö. még *sav* a *sónak sava* alakjából, NyUSz.

a nyelv, amik azelőtt vagy egyáltalán nem voltak, vagy pedig ragtalan alakjukban rég kivesztek a beszédből. Ez olyankor szokott megesni, ha a ragos alak valami erős jelentésbeli változást szenvedett s ezáltal rendesen más beszédrésszé fejlődött.

Érdekes ezek közül a *temonda* szó, mely Mikesnél s a mai székely beszédben is pletykát jelent (átvitt ért. pletykázót is). Használatban vannak származékai is: *temonda-beszéd*, *temonda-fészek*, *temondaság*, *temondáz*, *temondál* (MTsz.; SzD. *temondároz* igét is említ). Ez a *temonda* régebben *temondád* volt, mint a NySz. idézetei bizonyítják: »Innét származik sátánnak eszköze, a közköpü [rágalmazó] és *te mondad*.« »Hamis tanubizonysággal, *temondádsággal* bántottad-e istenedet?« (Ez utóbbi idézet Pázmányból.) »Nem okosság nyelvre sokra bizatása, sok *temondád* közt lesz vesztére jutása« (Gyöngy: MV. II. 47). Nyilván úgy keletkezett e kifejezés, hogy a pletykázók egymásra hivatkoztak: »*te mondad!*«* — Idővel a *temondád*-nak eredeti értelme feledésbe ment s akkor a személyragot fölöslegesnek tartották s elhagyták.**

Szintén személyragos alakból vonták el a *kéj* szót, t. i. a régi *önkéjén*, *önnönkéjén* alakból, mely a. m. saját akaratából, tetszése szerint; s a *kéj* főnevet eleinte csakugyan önkény értelmében használták íróink (l. NyUSz.***). — A *kény* főnév is a régieknél rendesen csak személyragos határozó alakjában kerül elő: *önnön kényén*, *maga kényén*, *kényére*; rag nélkül régente csak szótárakban s aztán az irodalomban Gyöngyösi óta. — Az *önkény* is a régi *önkényén* és *önként* alakból van elvonva. (*önkény* először Versegbynél, NyUSz., de *önkényes* Dugonicsnál már 1798). — Úgy látszik a *viszont*, *viszontag*, *viszontagság* alakokból vonták el a *viszony* főnevet, mely a népnyelvben is megvan több vidéken (a MTszban említettekén kívül Kőszeg

* Van egy fű is ilyen nevű: *temondádfű*, l. NySz., s ezt a fűvész Beythe István 1584-ben így magyarázta: »*the mondad fū* [olv. fű]; h. e. tu dixisti herba, eo quod aniculae pueros a febre hac herba curare solent«, mert a vén asszonyok evvel a fűvel szokták gyógyítani a lázas gyermekeket. Beythe e magyarázattal alkalmasint a javasasszonyok ráolvasásaira vonatkoztatja a mondást. — Nógrád megyében van *temondád-góré* nevű fű is: *erynium planum*, MTsz.

** Némelyek a *temondát té-mondának*, mintegy tétova mondanak magyarázták, s azért Arany így is írta (Toldi szer. 12:23). L. erről Nyr. 7:443, 8:532. Ez utóbbi helyen Faludi eltérő jelentésű *temondádjáról* is szóltam.

*** A *kéj* mai jelentésében 1833-ban Kisf. S. Szigliget 1:8.

vidékén is *viszon*: viszálykodás); az irodalomban előbb az ige, *visszanyoz* 1774., *viszonyoz* és a melléknév, *viszonyos* 1784., s csak aztán jelenik meg a főnév, *viszony* 1805. (Vö. NyUSz.)

Egyetem főnevet a régi nyelv nem ismert, csak ezt a határozó szót: *egyetemben*, ez pedig, úgy lehet, az *egyett*, *együtt* szó származéka volt (*egyetten-ben, vö. *igetön* GuaryC., *egyettlen-be* EhrC., s vö. *alattomban* < *alattón-ban***). De mivel *egyetemben* olyan ragos alaknak látszott, mint *községben* v. *veremben*, s mint-hogy ezek mellett ilyen melléknévek divatoztak: *községbeli*, *verembeli*, a Döbrentei-kódex fordítója ezt a melléknévet is megalkotta: *egyetembeli* tisztelet, collaudatio. Ugyanilyen analógia alapján hozták divatba a nyelvújítók magát az *egyetem* főnevet (eleinte világegyetem, mindenség jelentésével). Először Dugonicsnál fordul elő 1774-ben versben, Trója veszed., idézi Simai: Márton J. 45), de nem világos, vajjon melléknévül vagy határozóul érti-e:

»Egy helyen lesz osztén boldog maradásod.

S ez isteneiddel egyetem lakásod.«

Verseghynél 1805. Tiszta magy. 130. (uo. *alattom* is!) Aztán 1811 Kazinczynál, l. NyUSz.

Némileg hasonló elvonás volt nyelvújítóinknál a *heveny* ebből: *hevenyében*, mint *meleg*: *melegében*, *hirtelen*: *hirtelenében*, *hamar*: *hamarjában*, *rögtön*: *rögtönében* (Vajda J. Találkozások 83), *egyszer*: *egyszeriben*. Pedig az egész *hevenyében* valamikor csak a *melegében*-félék mintájára alakult a *heven* szóból, mely a. m. melegen.†

A *tönkre*(menés)-ből vonták el újabban a *tönk*-öt bukás, csőd jelentésben, pedig eredetileg a *tönk* levágott fatörzset, tuskót jelentett (l. MTsz.) és *tönkre megy* csak képes kifejezés volt. (Némelyek szerint *tönkre tenni* a. m. a tövéből kivágott tönkhöz

** Vö. »Röjtek *alattónában*. Erdélyi, Zichy fölött, p. 29.« Kreszn. — *alattonos*, *alattónkodni* SzD., *alattónnyába*, *alattónyos* MTsz.

† Vö. a NySz.-ban: Purgatóriumban igen heven süttő tűz vagy on (Lépes B.). Valamely dologhoz heven nyulsz, nem érzesz abban fáradtságot (Prágai) stb. Így még Faludinál, sőt »heven sütt a nap« székely szólás Nyr. 3:450. — A *hevenyében* régi idézetei közt érdekesek: Midőn a nap *leg hevenébe* volna, ő aloszic vala a déli aluuo házba (Heltai). Az ember szerencsétlenségének hevenyében nehezen vészen vigasztalást bé (Kisviczai). — Van még a NySz.-ban *hevenyén*, *hevenyebben* (vö. *hamarján* NySz.) s a MTsz.-ban *heventibe*, *hevendibe*; azonkívül *heventen* is találkozik (rég. Tsz. az *iszködik* oikkben). — *Heveny* először főnévül Wagnér Phraseológiájában (1750); melléknévül már Kónyinnál (1775) és SzD. (l. NyUSz.)

hasonlóvá, csonkává tenni, mások szerint »tönkre megy a hajó« = a vízfenéken fatönkre akad s ezáltal megsérül.)*

A *körül* és *körös-körül* határozó szókból vonták el nyelvújítóink a *kör* főnevet (először Kónyinál: »körben vette« Hadi román 85 és 27, azután Dugonicsnál *kör*, Nyr. 3:409; a Mondolatban 1813. már *kör*: *circulus*: *körhatár*: *horizon*, *körtér*: *circus*); szintűgy az *egyedül*-ből az *-ül* rag elhagyásával az *egyed*-et.**

A *reg* szót *Adámi*, s aztán újra Baróti SzD. vonta el a *reg*-gelből, de utóbb előkerült a régi nyelvmélekekből is. (L. A nyelvújítás történetéhez 20, Nyr. 4:220, 5:365 és NySz. Sőt az erdélyi népnyelvből is *reggpír*, Lázár: Alsófehér vm. 112.) — Az *éjjel* helyett az *éj* alakot szintén a nyelvújítók élesztették föl; a beszédben úgy látszik már a 18. században is majdnem kizárólag az *éjjel* és *éjtszaka* formák voltak szokásban, úgy mint a mai népnyelvben. — *Arccal* > *arc*, l. NyUSz.

Mohó nem volt a régi nyelvben, hanem csak *moh*, s ebből *mohon* és *mohság* (a Székelyföldön még most is így mondják: *mohon*). *Mohó* először Faludinál van, de ő bizonyára már a népnyelvből vette, mert éppen az ő vidékén, a nyugati nyelvjárás-területen él p. ez a képzés is: *megmohózkodik*: megcsömörlik (és *megmohódik* a kéz: földagad). Hogy lett *mohó* a *mohból*? Az *-ó* nyilván nem képző benne, hanem alkalmasint a leggyakrabban használt módhatározó *mohon* forma vált először ezzé: *mohón* (talán a *mohózkodik* hatása alatt, mely a NySzban idézett *mohol-kodik* alakból magyarázható) s végre a *későn*: *késő*, *olcsőn*: *olcsó* mintájára lett *mohón*: *mohó*. (SzDnál *moh* és *mohonn* mellett *mohonkodik* és *mohonság* is van. *Mohonn*, írja még Vitkovics 1805., l. MSzalón 7:133.)

Éber is fölötte ritka melléknév lehetett már évszázadokkal ezelőtt, a NySz. csakis Pázmányból idéz két helyet (Préd. 293, 869; »legyetek *ébrek* a halgatásban«). Hogy milyen ritka volt, következtethetjük a többféle kísérletből, ahogy régibb íróink az *éber* és *éberség* fogalmát jelölték: »*ébredt* elevenység« (Faludi), *ébredtség*, *ébrekeny*, *ébrekenység*, *ébreenség* (mind a négy Bíró Mártonnál, 18. száz., NySz., *ébredtség* SzDnál is.). Ezt a kifejezést: *wachende Träume* még Kazinczy is így fordítja: »*ébrenti*

* Vö. »A víz fenéken a tőkék kurholták a hajót« (Szabolcs m. MTsz. korhol).

** Vö. még *tizen-egyed*-ik stb. (NB. »*egyed* v. másod ízben való rokon« Georch Illés: Honnyi törvény 1:87, 109, 110, 1804.) — L. NyUSz.

álmok» (Munkái 1:365), tehát nem: *éber* álmok. Még *ébres* is van a népnyelvben (Arad m. MTsz.). Az *éber* csak 1830 táján tűnik föl, s alkalmasint az *ébren* ragos alakból vonták el, mint van *bátran*: *bátor* stb. (Még 1831-ben azt írja Berzsenyi: »*Éber* jó gyökérszó ugyan, de mégis nem volna-e jobb eme helyett *ébrénk* avagy a szebb hangzású *ébrény?*« Döbrentei kiad. 168.)

A *bízást*-nak kétféle középfoka van a régiéknél: *bízástab* és *bízástban* (azaz *bízástabban*; az adatokat l. MHatározók 2:321). De az utóbbit többnyire rövidebben így ejtették: *bízástban*. Innen elvonva találunk *bízástb* melléknévi alakot egy 16. századi női levélben: »Jobbágyink *bízástbak* és jó kedvvel is forogódnak.« — A *bízást*-ból meg a *t*-ragot hagyják el a moldvai csángók s azt mondják: *bízástan*, az *erőst*: *erősen* stb. mintájára. Hasonlókép írja Dugonics *folyvást* helyett: »Hogy beszéllesz Egiptomban oly *fojvástan* görögül?« (Szerecs. 1:162.).

Érdekes még a *kora* szó története. Mint melléknév először csak Faludinál kerül elő: »*Kora*-forma s reménytelen látogatás ez!« »Kívánnám, ha megpárosodnál; nem *kora*, nem *késő*.« (NySz.)* S valamint a *mohó* szót, úgy ezt is a nép ajkáról vette, hiszen épen Faludi szülőföldjén, a nyugati nyelvjárásokban találjuk a *kora* melléknévnek származékait is: *koráz* és *korít* az óra (*kora*: *korít* = *sánta*: *sántít*), l. MTsz.** Ellenben a régiéknél még a *korán* alak is rendkívül ritka így magában, hanem rendszerint jelzővel: *jó korán*, *kellete korán*, s legtöbbször *ideje-korán* és *idején korán* (ez a kettő már a kódexekben). Még a *korábban* alak sem fordul elő *korábban* mint Kresznericsnél. Ellenben gyakori ilyen értelemben a régiéknél: *idejébben*! Az *idején* alakból ezt nyilván a megfelelő *későn*: *későbben* mintájára formálták. S már most a *kora* eredetét is könnyen megfejtethetjük. *Idején-kor-á-n* két személyragos alak kapcsolata volt, de utóbb a *korá-n* olyan határozónak látszott, mint ellentéte, a *késő-n* s aztán a látszólagos *kora* alapszót csakugyan elvonták a határozóból. Ezt előmozdíthatta még a nyugati nyelvjárásokban is meglevő *koráll*

* Azután Dugonicsnál, Példab. 1:179 (többször is), 2:50. De Kazinczy a *kora* helyett még ezt írja: »A *korán* kikircset, az illatos violát« (Munk. 3:36). — Vö. még *jókoránni* Nyr. 3:164.

** »*Korít*, *korét* az óra« a vasmegyei népnyelvből már Kresznericsnél 1827, és Göcsejből »*koriet*: *koráz*, *korán jár*« 1856 MNyszet 2:413. — A *kora* melléknevet a mai népnyelvben l. Nyr. 32:

ige is (korainak tart⁴), mely alkalmasint a *koránl* alak rövidítése.*

Hasonló elvonások: *Túláduna*, *Túlatisza* (s innen *túládunai*, *túlatiszai* stb.) ezekből: *túl-a-Dunán*, *túl-a-Tiszán*.** — Kétségkívül így keletkezett a következő puszták neve is: *Tulafok* Tolna m. Fadd mellett, *Túlvíz* Mármaros m., *Túlkörös* Belényes mellett, *Túlhatrongyos* Heves m. ilyen helyhatározókból: *túl-a-fokon*, *túl(a)-vízen* stb.

Horhó e h. *horh* a helyragos *horhon* alakból lehet elvonva a kiejtés könnyebbsege végett, mint *moh*: *mohon*: *mohó*.

* Böcsülöm ügyekezetedet, de *koránlom* (Papp, M. poézis 89). Előbb *koránolod*, asztám még magad hajszós (Veszprém, MTsz.). — A palócok e h. azt mondják: *jókollom* = *jókorlom.

** L. ezeknek tüzetes fejtegetését Nyr. 20:126, 181. Az utóbbi helyen említettem ezt az alkalmi elvonást is: »Tegnap nagyon szép *déluta* volt.« Máskor meg ezt hallottam budapesti embertől: »Most már nagyon rövid a *déluta*.« — L. még Zolnai NyK. 23:49.

3. KÉPZŐK ÉS LÁTSZÓLAGOS KÉPZŐK ELHAGYÁSA.

Semmi se bizonyítja annyira az etimológiai elemző érzéknek s általában a nyelvérzéknek munkásságát és eleven erejét, mint hogy bizonyos alaku szóvégekből — megszokott analógiák szerint — visszakövetkeztetünk a szónak szerkezetére, elemeire s különösen alapszavára. Mikor a kapálást jelentő szlovén *kopa-ti* s az esztergályozást jelentő *strga-ti* átjött nyelvünkbe, más ilyen dolgozást jelentő igék hasonlóságára -l képzővel magyarosították meg: *kapálni*, *esztergálni*, mert azt mondták *kaszálni*, *gereblyélni*, *fűrészelni*, *hegedülni* stb. De mivel ezeknek nagy részében eszköznév szolgált alapul, *kasza*, *gereblye* stb.: utóbb a *kapál* és *esztergál* igét is ilyen szerkezetű szónak érezték és *kapa*, *eszterga* eszköznévre következtettek belőle. Ilyenkor tehát merőben új főnév keletkezett. — De néha az ilyen kikövetkeztetett alapszók eredetileg is megvoltak, csak hogy eredetileg más jelentésük vagy más alakjuk volt s az feledésbe ment. A szlovén *strar* a. m. esztergályos, nálunk *esztergár* és *esztergáros* lett s az ige *esztergárol* (NySz; {mint szlov. *mesar*: *mészáros*, *mészárol*). De evvel az *esztergárol* igével épűgy bántak el, mint az említett *esztergál* igével, és kikövetkeztették belőle az *esztergár* eszköznevet *eszterga* értelmében (NySz), tehát más értelemben, mint amilyen értelme eredetileg volt az *esztergár*-nak. — Alakra nézve tér el a kikövetkeztetett szó az eredeti alapszótól a *csendesség* és *üdvösség* esetében. Ezekből ugyanis *csendes* és *üdvös* melléknevet vontak el (a másodikból mindjárt *üdvöt* is), pedig a *csendesség* eredetileg *csendestség* volt s az *üdvösség* *üdvöztség*, mert a két melléknév így hangzott: *csendes*, *üdvöz*.

Különösen megkönnyítik az elvonást az ikerszók. Az olyan ikerigék, minő p. *szurkál-pískál*, **kencsél-fencsél*, *irkál-firkál*, **kajál-bajál*, **kelél-kólál* (az első tag a *kel* gyakorítója, a másikhhoz vő. *kóvályog*) a kifejezésben ezzé rövidültek: *szurkapiszkál*, *kencsefencsél*, *irkafirkál*, *kajabajál*, *kelekólál*.* Ezek a *cserebere*:

* »Szurkapiszkálni, faggatni« (PHirl. 1895. III. 27. 2). Számít, vonaloz, irkafirkál mind a kettő (Eötvös K. Böthök uram szerencséje). — Vő. még: »*kapa-kaszál*: hevesen tiltakozik vmi ellen« Nyr. 31:51. Továbbá az ikerszónak ilyen ragozását: *ideje-korán*, *kénye-kedvére*, *rág-kapálni*, e h. *idején-korán*, *kényére-kedvére*, *rúgni-kapálni*.

csereberél-féle denominális igékhez hasonlítottak, tehát igen könnyen látszhattak olyan iker névszók származékának, minők *szurkapiszka*, *irkafirka*, *kencsefencse*, *kelekóla*, s azért egy részük-ből csakugyan kiválik és elterjed egy-egy ilyen ikerszó.*

Az elvonással keletkezett szókat első sorban legczélszerűbben a szóvégek szerint csoportosíthatjuk, melyeknek leválása által támadtak az egyes szók; e nagyobb csoportokon belül megkülönböztethetünk alak és jelentés szerint egyes apróbb csoportokat (ezeken belül lehetőleg időrendben soroljuk föl adatainkat, legvégül mindig a nyelvújítók alkotásait). — Legtöbbször névszók keletkeznek elvonás által, igék sokkal ritkábban.

A) Névszók elvonása.

1. Leggyakrabban *l*- végű igetők-ből válik ki egy-egy névszó:

a) *l*-végű igékből elvont esz köz nevek (ide számítva a helyneveket) a következők:

a) *a e* végűek *ál él* végű igékből; kéttag uak:

kapa < *kapál* (a kapára biztos adat *Kapafok* 1402 és *Kapatele* 1339, Okl.).

csuszka < *csuszkál* (tkp. gyakorító: *csusz-kál*).**

bujka: búvóhely Nógrád m., Pest m. (»Na nézd, mostan bujkát talál ára« t. i. a gyerek. Pest m. Hévíz-Györk; van más *bujka* szó is, l. alább) < *bujkál* (gyak. *buj-kál*).

* A dolog természetéből folyik, hogy más nyelvekben is találunk elvonásokat, p. igen gyakran a középkori latinságban, a román s a germán nyelvekben: lat. *visitare* > *visita*, *vexare*: *vexa*, fr. (lat. *re-stare*) *rester*: *reste*, *gens-d'armes* > *gendarme*; ném. *handeln* > *handel*, *kitzeln*: *kitzel*, *ärgern*: *ärger*, *opfern*: *opfer*, *quellen*: *quelle*, *aussätzig*: *aussatz* stb. De a régi latinban is, p. *septentriones* > *septentrio*, *venti-latio* > *ventilare* stb., l. NyK. 23:227. Francia példákat idéztem: Az analogia hatásairól 29. — Hogy az ilyen visszakövetkeztetésre mennyire hajlandó a nyelvérzék, bizonyítja e jelenségnek a gyermeknyelvben való gyakori előfordulása. Fiam p. 3 éves korában a gargarizáló vizet így hította: *gargariza*. 8 éves korában azt mondta: Nézd, mekkorát ugrik ez a *pöczök*, ez a pöczkölő papiros. Ugyanakkor: »Már eleget ettem erre a piczi *ehemre* valót.« (Gyakran mondta: *ehetlen* e h. étvágytalan, nem éhes.) »Gondolkodom, gondolkodom, hát a *gondomba* [gondolatomba, eszembe] jön Grác.*»* L. még alább c, *β*, a *karcz*-hoz való jegyzetet.

** *Csuszkó* lejtőn leereszkedő kocsí kereke alá illesztett vas- v. fadarab⁴ (Szeged MTsz.) és *csuszkó* 'galuska' (Csaljóköz MTsz.) nyilván újabb keltű szók, a második a *csusza* kicsinyítője. Ezekből aligha rövidült a *csuszka*, mint Albert J. gondolja Nyr. 21:53.

hinta < *hintál*; a *hintó* (ered. *hintó-szekér*, *hintó-kocsi*, l. NySz.) *hintani alapszóra mutat, ennek szabályos gyakorítója *hintál* (és *hintáz*), s ebből vonhatták el a *hinta* nevét; — így keletkezhettek a vele rokonértelmű tájszók is: *lőba* < *lóbál*, *lőbita* < *lőbitál* MTsz., *luobinta* < *luobintál* Rábaköz, *himba* Vas m. Zala m. < *himbál* (*hintál* és *imbolyog* keveredése? v. *hintál* + *lóbál*?), *lomba* CzF. < *lombál* MTsz., *lőmbita* < *lőmbitál* MTsz., *limba* < *limbál* MTsz., (*lőmbál* és *limbál* nyilván a *lóbál* és *himbál* keveredése; vö. *himba-limba* MTsz.), *csimba*: *hinta* MTsz. < *csimbálódik*, *csimbálkozik*, vö. *csimpalykozik* stb., *csinga*: függelék (tkp. fityegő) < *csingál*, *csingallózik* stb. kapaszkodik, csüng MTsz.

sika: simító, takács-műszó MTsz., nyilván a. m. sikáló, tehát a *sikál* igéből elvonva (vö. alább *sikár* < *sikárol*).

hehe: héhely, Kalotaszeg Nyr. 29:479 < *hehél* < ném. *hecheln* (*héhely* < ném. *Hechel*).

pisla, „pilla”; álmos szem; mécs’ MTsz. < *pislál* a. m. pislog, Kassai; vö. *pislákol* stb. MTsz.

Háromtaguak: *eszterga* (már Calepinusban, *iszterga* alakban) < *esztergál* (*esztergálott*: tornalis MA.² lat.).

csuszkora < *csuszkorál* Csallóköz MTsz.

ironga, *iringa*: csuszka < *irongál*, *iringál*: csuszkál MTsz. (ez vagy *irongál, vö. *iramik*: korcsolyázik MTsz., vagy *irontgál, vö. *irontani*: irámlani Tsz.¹).

csoronka vízcsurgó < *csoronkál*: csordogál. Háromszék.

mericske, *merecske*: merő edény < *mericskél* MTsz.

guriga: gurító játékszer < *gurigál* (*gurítgál).

titula (igen elterjedt szó a népnél, p. felső Tiszavid., Debr., Gömör, Baranya; így Aranyánál A bajuszban: »Kopaszszájú Szűcs György bátya; e volt az ő titulája«; továbbá Dóczi Faustjában családi kiad. 107) < *titulál* (lat. *titulare* < *titulus*).

numëra: szám (MTsz. és Nyr. 7:336) < *numërál* (de *numëra* mint kaszárnyai szó — l. ilyenek közt 6:234 — lehet a német *nummer* vagy az olasz *numero* átalakítása).

Négytagu ikerszók: *szurkapiszka*: piszkafa, pipaszurkálós MTsz. < *szurkapiszkál*; (*pipaszurka* Nyr. 14:66 < *szurkál*).

kencsefencse: kenőcs 1813, Néma Orvos (Nyr. 17:126), így a Tisza mellékén, < *kencsefencsél* Tisza vid. és Csallóköz (gyak. **ken-csél fen-csél*); — *kencefice*: kenőcs, Kecskemét < *kenceficél* uo. és több más vidéken (*kencél-fencél); — vö. alább *kencs*.

Barczafalvi a *zongora* szót valami *zongorál-féle hangutánzó

igéből vonta el. Ezt igen könnyen felvehetjük, ha a rokonértelmű *zong-dong és *zomborál* igére gondolunk; vö. *zongó-dongó* MTsz. és hogy a *dongó-bogár* »nagy dongó szavával *zomborálva* jár s kél« (Miskolczi: Egy jeles vadkert 656). — Persze az is lehet, hogy Barczafalvi a *fujora* (*furuja*, nála *fűvora*) látszólagos képzőjét alkalmazta a *zongora* képzésére, l. Nyr. 26:33.

írka 1843 óta, l. NyUSz. < *írkál* (vö. alább *írka-fírka*).

β) -u ü ó végűek -ul ül végű igékből:

fütyü: síp, *fütyülő* (gyermekny. Heves m., Vác, Veszprém, *fütyő* is Somogyban) < *fütyül*, *fütyöl*.

[*horó*,] *huru*: nyese-vas < *horol*, *hurul*: gyöpöt fölnyes MTsz.

kerepő: kereplő Halas, Kecskemét MTsz., *kerepü* Győry Vilmos (Havi Szemle 1:45) < *kerepöl*, *kerepül* (*kerepöl*, *kerepél*).

áspó, *áspu* < *áspul*-Őrség. l. Nyr. 23:99, Melich; *ásop* < *áspol, l. Nyr. 23:200 Szinnyei.

kobzu: koboz < *kobzul*, azaz *kobzol*, Őrség, l. Nyr. 23:199.

kohó (biztos adatok csak a 18. száz. óta) < *kohól* < *kohol* (NyK. 27:376, 33:134, Szinnyei).

γ) Mássalhangzó-végűek -ol el ol el végű igékből:

Egytaguak:

koh NySz. 16. száz. óta < *kohol* (ném. *kochen*), l. Szinnyei NyK. 27:376, 33:134 és Lumtzer-Melich.

ecs: ecselő Szatm. m. MTsz. < *ecsel*, vö. Nyr. 4:64.

resz: reszelő Szék. MTsz. < *reszel* (hangutánzó ige).

csűr: a pörgőnek orsója Ormánság MTsz. (*csörlő* és *csüvölő*, *csövöllő* stb. a szövőszék gombolyítója) < *csűröl*, *csűrle*:- fonalat gombolyít a csőre (több vid. MTsz; vö. *cső*: a vetélőben lévő hengerded fácska) < *csüll*, *csöll*, *csévöl*, *csévél* stb. (Vö. Munkácsi: Árja és k.)

kencs: kenőcs Szék. < *kencsel*.

pót: additamentum stb. PP. SzD. Mondolat < *pótol*; *pót* az élőbeszédben sehol se fordul elő, a régiéknél pedig csak szótárban, tehát valószínű, hogy a szótáríró alkotta.

csáp: antenna, Fühlhorn 1801. Földi, úgy látszik a népnyelvből, mert Imre S. szerint van csápja a szőlőnek is (Nyelvtörténelmi tanulások 87; vö. Nyr. 31:465—6, 584) < *csápol*: csapkod, hadonáz Nagy-Kunság és északkel. nyj. MTsz.

Kéttaguak, rendszeren háromtagú igékből:

parázs (már a 16. sz. elején) < *parázzol*: frigo MA. (< szlov. *prážiti*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

sikár és *sikárfü*: kannamosó zsurló, több vidéken, MTsz. (de *sikár* általában edénysikárló holmi, Kunság, Jászság, s a takács simítója stb. MTsz.),* *sikárkefe* Jászság, Szolnok, Kecsk., Fehér m. < *sikárol* (gyakorító ige, már a JordChen, l. Szily K. Nyr. 31:179); vö. fönt: *sika* < *sikál*.

kelep 17. száz. < *kelepel*, 16. száz. (hangutánzó ige).

kolomp < *kolompol* (hangutánzó, és *kolompoz*, l. Szily K. Nyr. 25:466).

pamacs SzD. SI. < *pamacsol* uo. (szlov. *pomočiti*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

dugacs < *dugacsol* (gyakorító ige) MTsz.

tapacs: tapogató háló Baja MTsz. < *tapacsol? (vö. *tapaskol*, *tapicskol*, *tapicskál* stb. MTsz.).

kukucs: lesőlyuk, barkó szó Nyr. 32:523 (12:465 szerint így nevezte Arany J. a látócsövet) < *kukucsol* Gömör m. MTsz.

karom, *karmai* 1835 óta < *karmol*, legrégibb adat 1792. NYUSz. (vö. *köröm* > *körmöl*); *karmol* bizonyára a népnelvben termett s a *körmöl* átalakítása.**

dörösz némelyeknél a. m. kréta, 1846 óta < *döröszöl*: dörzsol, l. Nyr. 31:509.

Háromtagú: *esztergár* (mint eszköznév már 1591, Salamon és Mark., azonfölül 1592. Calep. detorno: *esztergárba faragok*) < *esztergárol* MA.

b) *l*-végű igékből elvont cselekvésnevek. Sok igénk csakugyan cselekvést jelentő főnéven alapszik, p. *munkál* < *munka*, *robotol* < *robot*, *énekel* < *ének*, *cserél* < *csere*. Azért a beszélők nyelvérzéke néha más *l*-végű igéket is ilyenformán elemzett és kikövetkeztetett belőlük egy-egy elvont jelentésű főnevet. Ilyenek az itt következők:

a) *a e* végűek -*ál* végű igékből, még pedig először kéttagúak:

besze a Bécsi s Münch. kódexben a. m. beszéd, alkalmasint ilyen elvonás a *beszél* igéből*** (ez tkp. *beszéll*, *beszéll a szláv

* Szily K. Nyr. 31:179 azt mondja, hogy »e szó nincs meg a NySzban«. Megvan a 17. századból, csak hogy Szarvas G. nem állapította meg a jelentését, NySz. 2:1570.

** Vagy a *karomzsál*, *karimzsál* igéé, mert ez talán nem is a *köröm* származéka. A *körömzsál* dunántúli tájszó a *körmöl* és *karomzsál* keveredése is lehet.

*** De aligha a legrégibb ismert elvonás (mint Szily K. mondja NYUSz. 24), mert a *kapa* s az alább előforduló *per* alkalmasint még régiebb.

eredetű *beszéd* főnévből); igaz, hogy a *besze* csak a tárgyragga fordul elő: *beszét* (*bèzét*), de ez aligha pusztán kiejtésbeli rövidítés e h. *beszédet** (a *leubezes* szó, mely Temesvári Pelbártnál fordul elő, nem tartozik ide, l. NyK. 28:28, Melich).

vita a 17. száz. óta NySz < *vitálkodik* Dtúl, *vityálkodik* Szék. MTsz. (vö. Szily K. NyUSz. és itt alább: *vikota*).

finca: *fincálás* (Ha tudná a gyermek, mire nevelkedik, a *fintza* helyett inkább *sírna*, Kovács: Közm. 131, ugyanígy Kreszn.). < *fincál* (a NySzban csak *fincol* és *fincároz*).

kína: *kínálás* igen elterjedt népies kifejezés (első előfordulása 1815. Beregszászi Dissert. 85: »in Com. Beregiensi usurpatur: köszönöm a kend kínáját«), alkalmasint csak a *kínál* igéből elvonva.

babra, *babra-munka* < *babrál* (*babrál* sincs még a NySzban, < *tót babrat'* »piszkol'? l. Nyr. 27:122).

csárma: *lárma* Szék. MTsz. < *csármál*, Gyarmathyból Kaszai, MTsz. (Dtúl *csármáz* és *csármás* is van; amazt már Kreszn. említi; l. még a *csárma* melléknevet itt e, α).

lóba: *hintázás* Tud. Gyűjt. 1829. 11:91. (a, α alatt is) < *lóbál*.

dorga: *dorgálás*, *barkó* szó, Nyr. 32:521 (és Verseghe, l. Szemere P. Munk. 3:129) < *dorgál*.

réja: a népdal versszakai után ismétlődő kurjantás (l. Nyr. 29:10, 592), elvonás a *réál* igéből (1. *gajdol*, *torkaszakadtából* *danol*; 2. *sírva* *lármázva* *kunyorál* MTsz.), ez pedig a *ri* ige gyakorítója: *rivál. Ugyaninnen lehet elvonva a *czeglédi ria*: 1. *ijedt* *sikoltás*, *segedelemért* *kiáltás*; 2. *riadó* MTsz.

pacsa: *pancs*, *pancsolás* Vác (Nagy S. A váczi nyj. 22) < *pacsál* uo. *pacsálkodik* MTsz. (l. e. alatt is).

A nyelvújítás elvonásai:

séta 1801. SI. < *sétál* (vö. Nyr. 25:373. Asbóth).

vizsga 1805. (Verseghe): *vizsgálat*, *disquisitio*, Széchenyi, l. NyUSz. (vegyük *vizsga* alá Tud. Gyűjt. 1836. VIII. 41, így később gyakran p. Aranyánál is, aztán *examen*; mint melléknév már előbb, l. NyUSz.) < *vizsgál* (ez valószínűleg -*gál* képzős gyakorító ige volt). Vö. *vizsgáz*, Göcsej.

eszme 1815. Barczafalvi < *eszmél* (vö. *elme* > *elmél***).

* Egészen más — a mihez Albert J. hasonlítja 21:51 — az *édes anyám* h. és *anyám*; hisz már az édes almát se mondja senki és almának.

** Verseghe azt mondja: »Az *eszmél* igében ... ha az *l* betűt vesszük

szemle 1834, de *szemle-cső*: *tubus opticus* már 1787. Barcz. NyUSz. < *szemlél*.

számla 1836. Fogarasi < *számlál*,

Háromtaguak:

hahota (már a 16. sz. elején) < *hahotál* (szlov. *chochotati*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

kunyora: kunyorálás, Szék. < *kunyorál*.

csavara: láрма MTsz. < *csavarál*?

csatara, *csatora*: láрма, csetepaté Szék. (Szász K. is), Vác (Nagy S. a váci nyj. 22) < *csatorál*: lármáz, zajjal jár ki s be (ú. l. a *csattog* igéhez tartozik).

kaszaba: öldöklés Szék. < *kaszabál* (*kaszabol* mellékalakja).

zavadza: akadály (alkalmatlanság) Nógr. MTsz. < *zavadzál*: alkalmatlankodik, lábatlankodik (tót *zavadzat*).

kórica: keringés, kóborlás Szék. < *kóriczál* MTsz.

lefete: lefetézés, habzsolás Szék.

vikota: vita, pörpatvar < *vikotál*, *vikotálódik*: vitatkozik, veszekszik (székely szók); ha ezek a *vi* ige származékai, akkor a *vikotál* gyakorító képzés lehet, a *vikota* pedig belőle való elvonás.

szimota: szimat Háromsz. < *szimotál* uo. (ez a *szimatol* átalakítása).

tapota: tipegés-topogás Háromsz. < *tapotál*: tipeg-topog uo. MTsz.; ez is gyakorító képzés lehet a *tapog*, *topog* ige családjából.

zakota: zakatolás Szék. < *zakotál*: zakatol uo.

huziga: huzigálás, *tasziga*: taszigálás, *ráncziga*: dulakodás, huzavona, bajlódás (< *ránczigál*), *kornyika* »milyen kornyikát csaptak: hogy kornyikáltak, kiabáltak«; — szegedi kifejezések, Gombkötő Antal értesítése szerint, de Tömörkény István kérdésére azt feleli, hogy nem ismeri őket, csak a gyermeknyelvben lehetnek járatosak; a *kornyika* azonban CzF. szótárában is megvan: »idétlen, kellemetlen kiáltozás, rekedt hangú ének.«

Két- és háromtaguak latin igékből; néha bizonytalan, vajjon az elvonás a magyar nyelvben külön történt-e, vagy pedig már a középkori latinságban s úgy jött-e át készen a főnév, p. *disputa*, *veksza*, *trakta*, *vizita*, (látogatás értelmében), *akkorda* a latinban is megvan (az utóbbi a magyarban Thaly: Adal. 2:364). A következők valószínűleg csak a magyarban keletkeztek:

formatívának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul... Ezt egy magyar sem érti a világon.« (Id. Nyr. 14:401.)

strapa < *strapál* (mind a kettőt országszerte használják, maga az ige is a latinos magyar beszéd visszakövetkeztetése a *strapáció* főnévből, mert ez a főnév is csak magyar-latin átalakítás a német *Strapatze* vagy az eredeti olasz *strapazzo* szóalakból).

szufla: szusz, lélegzet < *szuflál* (igaz, hogy emezt most csak egy helységről idézi a MTsz., de a *szufla* aligha a régi olasz *sofflo, a mai *soffio*, mely szintén elvonás a latin *sufflare*-ből).

gusztá: gusztálás; egészen új keletű kártyaműszó.

diskura: diskurálás < *diskurál* (< lat. *discurrere*); *diskura* talán országszerte járatos az élőbeszédben (Erdély, Debreczen, Szeged, Gömör, Nógrád, Rábaköz stb.); és Dóczi Faust-jában is: »Ilyen diskurák, ládd, kedvesebbek nekem, mint bármilyen bölcsesség« (családi kiad. 101): Ein Diskurs, wie dieser da, ist grade der, den ich am liebsten führe.

liczita: több vid. MTsz. < *liczítál*.

vizita: katonasorozás, vizitálás, Göcsej, Baranya MTsz. < *vizitál* (a székelyeknél *vizita*: látogatás; ez a latinból lehet, l. Bartal).

prédika: prédikáció, Fehér m., Rácz-Almás < *prédikál*; — *prédika-szó*, Hétfalu.

trafika: sugdosás, Szeged (Gombkötő A.) < *trafikál*.

Négytagú ikerszók: *kajabaja*: kiabálás NySz. (*kajaba* és *kalaba* is MTsz.) < *kajabajál*, *kajál-bajál* NySz.; — *agyabugya*: verés, Gömör, Vác, Szeged < *agyabugyál* (vö. *agyal*, *meg-agyal*); — *terefere* < *tereferél*? — *diridara*: üres fecsegés, Vác < *diridarál* Fehér m. (*deredarál* több vid., *derél-darál* Háromsz. MTsz.); — *bibri-babra* MTsz., vö. *bebrél-babrá* MTsz. — *irkafirka*, népies elv. < *irkál-firkál* (*firka*, l. NyUSz.); — *szurkapiszka*: kötődés, áskálódás Nyr. 27:545 < *szurkapiszkál* 2. MTsz.

β) *u ü* végűek -ul *ül* végű igékből: *fütyü*: *fütyölés* Abauj MTsz. < *fütyül*.

Köznyelviei: *boru* < *borul*, *derü* < *derül* (*boru* 1818 Fáy Andrásnál, NyUSz.). Régi népies kifejezés lehet már: *derürebora* (noha Szemerének még föltűnt 1817-ben, l. Munkái 3:163); Gödöllőn állítólag azt is mondják: *derü lesz* e h. kiderül. Újabb irodalmi kifejezés: *borura derü* és a *derüből* képzett *derüs*. De a *borus* melléknév régebbi lehet s a nép nyelvében teremhetett. (Vö. *burhos*, *burhonyó* és *burhonyagos* NySz. 1:287, *borhús* Balaton és Dráva vid. MTsz., *burhós* Veszprém és Keszthely; *burkós* Nyr. 8:40 [és MTsz.] sajtóhiba.)

γ) Mássalhangzó-végűek -ol *él öl* végű igékből.

Egytagiak:

për, pör — az elvonás ismert példái közt valószínűleg legrégibb (már 1334 óta van *Peres* tulajdonnév), a szláv eredetű *përël, pöröl* igéből, l. Nyr. 31:134. Melich; — *csör-pör*: pörpatvar Veszp. (Az anal. hat. 31), Kalocsa MTsz. < *csöröl-pöröl, csörül-pörül* Veszp., Szeged (uo.).

vád — szintén régi elvonás (már a 16. sz. második felében előfordul)* a szláv ered. *vádol* igéből (óbolg. *vaditi*, l. Nyr. 25:115. Ásbóth).

keh: köhögés NySz., MTsz. (és innen *kehes*) < *kehël, kehöl* (ez az igealak Dunán túl általános; a szintén dunántúli *kehe* a Somogyból közzölt *kehël* alakból lehet elvonva, vö. NyK. 33:134). Az ilyen hangutánzó szópárok közül rendszeren régiebb lesz az ige.

leh: MTsz., Dug: Jol., Szerecs., Szitty., Ar: Próz. 518 lehet < *lehel* (*lehel* gyakorító ige a régi *leh-ni* igéből NySz.)

gajd: dal (kurucz énekben NySz.; vö. »Liszt Ferenc fővajda hogy lett cigány fajta, elmondjuk e gajdba« Bolond Istók 4:48, 4) < *gajdol* (ú. l. tkp. 'dudál', vö. horv. *gajde*, tót *gajdi* 'duda', s Ujvidéken a magyarok is gajdának híják a dudát).

dan: nóta, dallam (»ennek a versnek a dana igön szép« Somogy Nyr. 8:524) < *danol*;** — a nagyon elterjedt *dana* főnév a *dannak* elhomályosult 3. személyű alakja lehet, de most már azt is mondják: a versnek a *danája* (*dana*: nóta, Vas m., Kecskemét, Hódmezővásárhely, Mármaros m., Hosszumező stb.; »előbb pityi, aztán dana« Gömör m.).

dúd: nóta, dallam (a régi szombatos-könyvekben NySz., de néhol most is él még, p. Kalotaszegen, Kolozs m., Torda, MTsz.; vö. »E dalnak saját dúdjá is van« Szépirodalmi Lapok 1853. 532, Kriza) < *dúdol*.

gugg fn. (ebben a népies szólásban: *guggon ül*, p. Debr.

* A mai népnyelv nem igen ismeri, de egyszer hallottam 'kifogás' értelmében a köv. mondatban (Újhodos pusztán Enying mellett 1900): »Az öcsém nem akart vacsorányi, azt a vádat adta fő, hogy a foga fáj.«

** *Danol* a *dalol* mellékalakja, emez pedig hangutánzó igének látszik. Érdekes ez a két gyakorító alak: *danikál, danogat* MTsz. Göcsejben *dana*j is van a *zsibaj, robaj*-félék példájára. Különös az 1841-ből Szegedről följegyzett *danu* MTsz. — A *danol, dan, dana* szóknak közvetve is aligha van kapcsolatuk a népdalt jelentő litván *dainà* szóval.

Csongrád m.; innen *guggon-ülő* Fehér m., Ráczalmás, ugyanaz a babfaj, a mely néhol *guggós-bab*, Somogyban *gugg-borsó* s a MTsz. szerint *gugos borsó* is).* < *guggol* (ez pedig gyakorítója lehet a régi *gugg-ni* igének, l. NySz.; gyermekjátékban ma is előfordul: *gugg le* azaz *guggj le!* Kiss Áron: Gyermekj. 152, *gugg málé* azaz *guggj már le!* uo. 290, és elrontva: *kuk le, kuk már* 198; — vö. még finnül: *kyykkyä guggolni, kyykky guggolás*).

bók (*bókkot* *hajt* a ló: a fejét hajtogatja, *bókol*, azaz *bólogat*, Kemenesalja MTsz.) < *bókol* (ez *-kol* képzős gyakorító s rokona *bólint, bólogat*).**

dözs: dözsölés, zsvaj, Mátyusföld, Csallóköz MTsz. < *dözsöl*.

nyak: benyakalás (ebben: »Úgy nyakban volt már, hogy mindenképpen össze akart csókolózni a tekintetes úrral« Jókai: Rab Ráby 2:125, nyilván népies kifejezés) < *be-nyakal* (ez természetesen a. m. nyakába szedi a bort).

hörp (>Csak egy hörpöt sem ittam« Gyarmathy: Nyelv-mester 2:207, Kassai, MTsz., Nógrádban is mondja a nép) < *hörpöl*. (A *hörpöt* a nyelvújítók is alkalmazták: »Leguli nem vala ellensége a jó falatoknak, hörpöknek.« Fáy A. Összes művei 1:74. S a fölköszöntőt elnevezték *hörpigének*, Nyr. 1:46.)

A nyelvújítás elvonásai:

taps Barczafalvi 1787, Mondolat < *tapsol* (vö. *tapsi*: tapogató járású, Szék. és Csáng.).

gúny: Verseghy 1805 (*gúnynevezet*: csúfnév, Spitzname, Mond. 1813) < *gúnyol*.

két: kétség, Mond. (Kétem sincs, hogy tenni mered, Vör. Eger II. én. 546. vers) < *kétel, kételkedik*.

Kéttaguak:

parancs (a NySz. csak szótárakból idézi C. óta, de most az irodalomban s művelt beszédben közönséges, l. NyUSz., sok vidéken a nép nyelvében is él) < *parancsol* < ószlov. *poračiti*.

szimat, csak 1860 óta van kimutatva, l. NyUSz., de alkalmasint népies elvonás a *szimatol* igéből SI. Ez hangutánzó ige,

* »Egy fiatal leány... guggon etette libáit« (Kisf. K. A fehér köpönyeg).

** Mind a két szót irodalmivá tették a nyelvújítók. Szemere Pál 1813-ban Munk. 3:96 azt mondja: »Ez megérdemlett egy bókot (csókol csók, bókol bók) [Szvorényi kiad. hibásan: csókot csók, bókot bók]. Nevetséges írásban talán használni lehetne.« — A NyUSz. a *bókot* csak 1834-ből idézi. Igaz, hogy 1831-ben még így írja Bajza: »A szép társaságokban csak *bókolat* kedves, az ellenmondás vétek.« (Vö. Kaz. Lev. Kisf. 261.)

vö. »szimmog: piszeg, sziszeg« SzD., de tkp. »szipákol, szíja az orrát«, *szimmant*: megszagol Háromsz., *szimati*: szimatoló, jó szaglású stb., l. MTsz.*

pazér: pazarlás? (egyetlen egy adat Nyr. 3:86 Lehr Alberttől, így: »pazérra ejteni a jószágot: elpazarolni«; mint melléknévét l. alább), *pazar*: luxus Verseghynél is, l. NyUSz. < *pazérol*, *pazarol* (ném. *prassen*, l. Nyr. 20:532, Szarvas).

Nyelvújítók szavai:

inger: ösztön 1792. SzD., l. NyUSz. < *ingerel*.

varázs 1805. Verseghy** < *varázsol* < szlov. *vrážiti* (noha a szlovénban is van *vráž* főnév).

érdek (Szemere 1831 előtt, NyUSz.): tkp. érdeklés < *érdekel* (ez gyakorító az *ér* igéből s a régi nyelvben a. m. többszöri érint).

mérsék (1831. NyUSz.; különösen ebben maradt fönn: *hőmérsék*) < *mérsékel* (régii gyakorító ige, tkp. a. m. méreget, l. NySz., vö. *mérsekél*, *mércsikél* stb. MTsz.; *mérsekél* Tisza-Dobon, *mérzsegél* Debreczenben és *mércsikél* Gömörben is a. m. méreget).

c) A cselekvésnek tárgyát vagy eredményét jelentő elvonások. Valamint a munkálás tárgya is eredménye a *munka*, az éneklés az *ének* stb., úgy lett a csóválás tárgyának *csóva* a neve, a rajzolás eredményének *rajz* stb.

a) *csóva*: 1. tűzgyújtásra való szalmacsutak, melybe tüzes taplót tesznek, aztán föl s lelóbálják, hogy tüzet fogjon MTsz. 2. jelül póznára tűzött szalmacsutak NySz. és MTsz. < *csóvál*. — Arany J. azt mondja: »Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra csattanós példa a czímbeli szó« (Nyr. 7:421). Ugyanígy vélekedik Szabó Imre Nyr. 21:370. Szarvas (20:333) és Albert J. (21:52) kételkedik a *csóva* és *csóvál* összetartozásában. De az összetartozást kétségtelenné teszi a csóvának első jelentése, továbbá, hogy a csóvának is van *csáva* s a *csóvál* igének is van *csávál* mellékalakja, l. MTsz. és NySz. A horvát *čova* (l. Nyr. 13:365) a magyarból lehet átvéve sok más hadi szóval együtt (vö. NyK. 17:74).

* A szimatot tehát a német származású *szamat*, *zamat* szótól külön eredetűnek vélem jelentésénél s az idézett hangutánzókkal való kapcsolatánál fogva. (Máskép Munkácsi Nyr. 13:52 és Melich.)

** A NyUSz. idézte *varázsi* MA. 1621-i kiadásában csak sajtóhiba; az 1611-i kiadásban még *varázslási* van az illető helyen (*magicus* alatt).

risza (tréfásan: Hordd el fiam, hordd a riszát, ugord által Dunát, Tiszát! kurucz dalból; der Hintere, NySz.) < *riszál*.

pisa < *pisál* (vö. olasz *pisciare* Nyr. 14:66, és alább: *pös*).

zakota: összevissza hányt holmi, lim-lom Szék. < *zakotál*: zakatol uo.

vizsita < *regruta*, a kit vizitálnak (Bukovina, MTsz).

β) *pös*: *urina* MA. stb. NySz. »*pis* nem húgy« Dug: Pb. 1:76 < *pösöl*, *pēsél*, *pisél* stb.

hurc. »Fratilli: szűnyeg és kárpit rongya, hurtza« MA. < *hurcol*; — *hurcz* a szótáríró alkotása lehet, mert Calepinusban azt olvasta: »fratilli: villi sordidi in tapetis, quod per terram ferantur« vagyis: piszkos szőr a pokróczokon, mert a földön hurczolják őket (vö. Szily: Adal. 363). — Újabban a sleppet nevezték így, p. Ágai A. (gyakran), Nyelvőremlék 74 stb. »Mint vki a sleppet fordította: *hátsul-hurc*« Brassai, EPhilKözl. 21:721.

perzs (valami perzs volt a ruhámon, Szolnok-D. m., *perzsbűz* Szék., NySz.* *per[zs]szag* Debr. MTsz., *përzs* és *përzszzag* Pest m., Szada, *pörzsbűdösség* Somogy m., láng perzse haját össze-fodor Gvad. NySz.; a vér rásül az utcák *pörzshevétől*, Arany: Hamlet¹ 61. < *perzsel*.

pörk (»pörköt kapott a ruha« Nép, Dtúl) < *pörköl*.

rajz (*rajsz* és *rajszos* 17. sz. NySz.) < *rajzol*, *rajszol* < ném. *reissen*. — A nyelvújítás korában a *rajz* 1808-ban jelenik meg SI.-nál, aztán Kazinczynál (vö. Nyr. 21:210), de még 1838-ban is inkább *rajzolatot* írtak.

szoporty: »orr-tisztátalanság« < *szoportyol*: orrában szörpög, csángó szók Nyr. 9:429.

gönc: *batyu*, *csomó* Dtúl MTsz. < *göncöl*: gyűr, gyömszöl (Szily K. nézete szerint NyUSz. *göngyölít* alatt; vö. *döncöl*, *dencöl* MTsz.).

A nyelvújítás szavai:

karc Verseghy, NySz. < *karcol***

roncs: *panniculus*, *lacinia* SI. 1808., később *hajóroncs* < *roncsol*.

* Szarvas G. tévedett, mikor a *perzsbűzt* Ballagi csinálmányának tartva, az *írszer*, *rezgív* és *zsarkamat*-féle összetételek közt emlegette. Nyr. 10:542.

** Leányom öt éves korában azt mondta: »Nem látsz itt a fejemen olyan *karcformát*?« — Mit? — »Olyan *karcot*, a hol a borbély megkarcolta a fejemet.«

szörp Bugát 1833. < *szörpöl.**

göngy mint a *göngyöleg* szó föltételezett gyökere 1833. Kassai Szót., aztán 1843. Fog. 'Ballen' NyUSz. < *göngyöl* (ez régi ige lehet, vö. *genggyül* és *gyömböl* mellékalakjait MTsz., továbbá *gyöngöröl*, *göngörít* stb. NySz.).

fonsor Bugát 1843. < *fonsorol* (*fancsarol* 17. száz. NySz.).

d) Szintén a cselekvésnek az eredményét fejezik ki a következő melléknevek (vö. *tiszta: tisztál*):

zagyva: farrago, *zagyva bor* SI. < *zagyvál?* (*zagyvalék* már 1792. SzD.)

korha: korhadt (fa, MTsz., vö. Nyr. 32:416) < *korhál*.

kusza: verworren, aufgewühlt (Ball. 1857), kusza kender, kusza haj CzF., *kusza pamut* Heves m., *kesze-kusza* Somogy m. < *kuszál*, »öszve-keszekuszálta« Kreszn. (Más szó, de előmozdította a 'kuszált' jelentésű kusza elterjedését, ez a tiszavidéki tájszó: *kusza*: megcsonkított, kurta farkú = szerb-horvát *kus*, *kusa*, *kuso*: kurtított).

zila: újabb íróknál a. m. zilált (*zilaság* Volf Gy. Nyr. 8:340)** < *zilál*.

e) Cselekvőt jelentő melléknevek (vö. *sánta: sántál*, *szolga: szolgál* stb.):

a) a *e* végűek; kéttagúak:

vizsga Verseghy elvonása 1805, eleinte csak melléknévül használták, NyUSz.; újabban leginkább ezekben a kapcsolatokban: *vizsga tekintet*, *vizsga szem* (de így már 1825: *vizsga szemmel nézeget*, Kisf. K. A fehér köpönyeg) < *vizsgál* (vö. *vizsla*: eleven, fűrge MTsz. és *vizslál* NySz.). Már a régebbi szótárakban megvan ez a főnév: *vizsgaság*: versutia, petulantia MA. 1621. és 1708. (idézi Kreszn. is és Lőrincz K. Nyr. 4:168, de a NySz.-ből kimaradt).

* A francziában viszont a szörpölést jelentő *siroter* igét a *sirop* nevéből származtatják. — Itt említjük még Jókainak ezt az elvonását: »Nagy szopacs van a szájában« (azaz czuczli). Kőszívű emb. II. k. (De Tolnai V. ért. szerint az élőbeszédben is hallani. Vö. az a. pontban *dugacs* < *dugacsol*).

** A nép is elvonta a *zila* szót, de egészen más értelemben: 'nyugtalan' (Lehr: Hermán és Dor. 117, de nem mondja meg, hol használja a nép), — tehát mintegy ziláló, a ki mindent összezilál, ez tehát a következő pontba való.

csárma: lármás Vas m. 1823. Kreszn. MTsz. < *csármál* Dtúl és Szék.

kósza ember 1834 mint baranyai tájszó Kassainál, aztán 1838 Tsz.¹ Dunántúlról < *kószál* NySz.

préda ember: prédáló, pazarló, Erdély, Zala m. MTsz. Vác, Nagy S. Váci nyelvj. 23. < *prédál*: pazarol (nem csak Erd., mint a MTsz. mondja, hanem p. Dunán túl is általános).

pisla: hunyorgató szemű MTsz. blinzelnd Ball. 1857. < *pislál* a. m. pislog Kassai. »Beteges mécs pisle sugári oszlatják a homályt.« Ar. Elv. alk. 1:86 stb.

*pacs*a ember: ronda, piszkos Nyr. 17:285 < *pacsál*, *pacsálkodik* (l. b).

locska (és *locskafecske*) MTsz. < *locskál* Fal.?

Há r o m t a g u a k :

zakota: lábatlankodó, izgága Szék. < *zakotál* uo.

tapota: tipegő-topogó Szék. < *tapotál*: tipeg-topog uo.

sokota: számító, akadémikus, katuska természetű Szék. < *sokotál*: számolgat, vizsgálgat, fontolgat uo. (< oláh *sokotí* berechenen, l. Nyr. 23:530, Szinnyei).

kunyora: kunyoráló Szék. MTsz. < *kunyoráló*.

bibirka: babrálgató, pepecselő Szék. MTsz. < *bibirkál*.

csicsérke: csacska Vas m. < *csicsérkél* Balaton mell. MTsz.

kukucska: kíváncsi MTsz. < *kukucskál* (így *kakucs* és *kukucs-i*: közellátó Szék. MTsz. < *kakucsol* NySz. *kukucsol* MTsz.).

N é g y t a g u i k e r s z ó : *kelekóla*: csavargó, szeleburdi CzF., MTsz. < *kelekőlál*.*

β) *könyörű*: könyörülő 1808. Verseghy < *könyörül*. Verseghy Phraseológiájában is: elemens: *könyörű*. »A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének, a könyörű eget és földet vizsgálja hiába«. Vör. Zrínyi. Könyörű szó Ar. BH. XII. 53. — Vö. *keserű*: *keserül*, *nyomorú*: *nyomorúl*, *szomorú*: *szomorúl* NySz. stb.)

γ) *pazar*, *pazér* (a pazér természet 1793—1802. Csok. Lilla 2:23, szintígy melléknévül használva Kaz. Cic. 19, 20; főnévül Mártonnál 1800 pazér: Verschwender, Prasser; a *pazér* melléknevet úgy mondják a nép is használja Debreczenben és Somogyban) < *pazarol*, *pazérol*. Vö. NyUSz. és itt b, γ alatt.

kajtár: mindent föl kutató, csavargó stb. NySz., MTsz. (*Kajtár*

* *Spekula* MTsz. tévedés, az ott idézett helyen ezt kell olvasni: *spekulá* azaz *spekulál*.

és *Kajtor* mint személynév már 1346 és 1429 óta, l. Okl.) < *kajtárol*: rabol Háromszék, MTsz. (de tkp. kóborol); gyakorító ige, vö. *kajt*: keres, kutat, és *kajtat*: kutat, kóborol MTsz.*

búvár: társaságot kerülő, magának élő, Zemplén m. MTsz. < *búvárol? (vö. Nyr. 31:179.)

pepecs: rest, alamuszi (tkp. pepecselő) Szolnok-D. megye MTsz.; *pepecs munka* Bihar m., Hajdu m. < *pepecsel*.

kóbor Versegly 1805 < *kóborol* és *kóborog* (Kazinczynál *bódor* is van < *bódorog*; vö. *kósza*). *Kóbor* mint vezetéknev 16. száz. Nyr. 9:365.**

bitor < *bitorol* (mind a kettő nyelvújítási szó. l. NyUSz.).

rikács (»Egyes danolók rikács hangja vegyült össze még a czigányok bőszült zenéjével.« Jókai: Tengerszemű hölgy 1:115.) < *rikácsol* (gyakorító a *ri* igéből).

Az ilyen módon kikövetkeztetett melléknveket szeretik gúnynvevekül alkalmazni, p. *Kukucs*, *Kikukucs*, *Tapicska* és *Tapics* (Nyr.) < *tapicskál*, *tapiskál* MTsz., *Tasziga* Nyr. 5:286; *pilláncs*: pislogó, gúny. MTsz. < *pilláncsol*. Vö. Nyr. 31:249.

Cselekvőt jelentő főnevek: *eviczke*: eczetnyű Tsz.¹ < *eviczkel*, l. Nyr. 21:98, Zolnai; — *libiczke*: barázdabillegető Szék. MTsz. < *libiczkel (vö. *libiczkel*, *lebiczkel*: *lubiczkol* MTsz.) — *csorinka*: egy csorrantásnyi ital Szék. MTsz. < *csorinkál (vö. *csoronkál* MTsz.); — *fityenke*: fityegő darabocsk, függelék Szék. MTsz. < *fityenkel; — »*pisláng*: lobbanó tűz; innét *pislángol*, pislogva lángol, villáncsol« Kapnikbánya NyK. 2:379 (csak ez az egy adat ismeretes; az ige a *pislálkol* mellékalakja, a főnév csak az igéből lehet elvonva, de talán nem is él a népnyelvben, csak a közlő következtette ki); — *villáncs*: gyenge tűzfény, őrtűz < *villáncsol*: pislog, villog (gyak. ige, vö. fönn *pilláncs*) székelyszók MTsz. — *búvár* (mind a két főnévi jelentésében) < *búvárol < *búválol, vö. *buvál* NySz. (így magyarázza Szily K. Nyr.

* Vö. Nyr. 31:80, Szily K. — Szily K. elvonásnak magyarázza a *follyárt* s a *koslárt* is (*Follyár* mint személynév 1371 Okl., mint melléknév a 16. száz. elejéről NySz.). De a *follyár* magyarázatára talán elég a rokonértelmű *kajtár* analógiája (*kajtár*: buja Szék. MTsz.; vö. *follyat*: *kajtat*). A *koslár* melléknévnek pedig a létezése is kétes, csak Kresznericsnél kerüs elő, ő pedig ú. l. csak a *Koslárd* helységnevből következtette a *koslat* és *follyár* kedviért.

** *Vándor* aligha a *vándorol* igéből való elvonás, mint Szily K. gondolja (NySz.), hanem vagy a német *Wanderer* átalakulása, vagy pedig a *vándor-legényből* való elvonás (ez pedig a *Wanderbursch* átvétele).

30:179; de a *búvárlással* csak 1857-ben találkozunk Ballaginál, a *búvárol* igével 1862-ben CzF.).*

Nyelvujítási szó *gyám* 1787. Barczafalvi < *gyámol*; ez a *gyámol* maga is főnév volt, de az -l miatt igetőnek vették (már 17. száz. Mélotai Nyilasnál, és *gyámolgat* a 17. században gyakran) s azért Dugonicsnál *gyámoló* is előfordul (1788. Etelka 1:109. és Szerecs. 45).

Még az -l képzővel kapcsolatban kell említenünk egy pár ikes igéből való elvonást.

Legrégibb a *villám*, már a kódexekben megvan, de kétségkívül a *villámlik* igéből elvonva, mert ez olyan igeképzés, mint p. *csillámlik*; a régi nyelvben *villámik* ige is van (és *villámodik* stb.).

Hasonló elvonás a *csillám*, a 17. században kerül elő mint a fénybogár neve, nyilván a *csillámlik* igéből. Később Adáminál *csüllám*: Blitz, SI.-nál splendor.

rom csak 1750 a Wagner-féle Phraseológiában (I. NyUSz.) < *romlik*; — azelőtt csak *romladék* stb.

szólám nyelvujítási szó 1812 óta NyUSz. < *szólámlik* (ez először Faludinál, NyUSz.).

áram is csak a nyelvujítás korában, 1858. I. NyUSz. < *áramlik* (Verseghy 1820), de egyúttal a *folyam* mintájára.

fém csak 1842 óta NyUSz., a *fémlik* alakból (= *fénylik*).

* Szily K. uo. a *csiszár* szót is így magyarázza (< *csiszárol* < *csi-szától), de ez alkalmasint szláv -ar képzős alak, vö. horv. *česati* vakarni. (*Csiszár* már 1240 táján személynév, 1358-ban már hasonulással is: *Csiszér*, I. Okl.) — Így magyarázza továbbá ezeket: *foglár*, *hajcsár*, *tölcsér*, *szökcser*, *lakmár*, *nyúzár*, *csapodár*, *folydár*, *tündér*, föltett *foglál... *tündél igék-ből, de ezek bizonytalanok. A *lakmárnak*, *szökcser*nek még a léte is kétes, csak szótárakban fordul elő (*lakmározni* már MA. szótárában, de ez szláv *lakmar-féle főnévre mutat, vö. óbolg. *lakomŭ*, szlov. *lakomen*, tót *lakomni*, *lakomec* stb. ‚kapzsi, mohó‘). *Nyúzár*, csak Csallóközben s Nyitrában, vagy vmi tót -ar-képzős szó v. a *sintér* szó mintájára keletkezhett. *Foglár* (pandur és mezőőr MTsz.) SI. szerint régente madarászt jelentett (oklevelekben *Foglar* és *Foglyar* mint tulajdonnév 1492 és 1568 óta, vö. *Foglár* puszta Biharban, *Foglár völgy* van Zalában), tehát alkalmasint a német *vogler*ből került hozzánk, talán szláv közvetéssel, mert Ausztriában is találkozunk a *Foglar* névvel, p. Ludwig Foglar osztrák-német költő. A *tölcsér* és *hajcsár* képzése különben is homályos, talán szláv-magyar vidéken keletkeztek a szláv ar-ral (mint p. a *solymár* is, bár ez a *foglár* mintájára is alakulhatott). Nagyon homályos a *csapodár*, *folydár*, *tündér* képzése is, ezeknek eredetéről egyelőre nem mondhatunk véleményt.

2. A *z*-végű igékben is elég gyakran igésítő (denomináliz) képzőnek vették a *z*-t s egy-egy főnevet következtettek ki belőlük. Itt is olyanformán osztályozhatjuk az eseteket, mint az *l*-képzősekét:

a) Esz köznevek s a cselekvés helyének nevei (vö. *botoz*, *kövez*, *hárfa*: *bot*, *kő*, *hárfa* stb.):

lőga: *hinta* CzF. *lőgga* Göcsej MTsz. < *lőgázni* a hintát, *lőgázik* CzF. *lőgádzik* Szék. MTsz. — *lőginya* Bereg m. < *lőginyázik* MTsz. *lőgnázik* Bodrogköz CzF. — *lipinka*: hintaféle < *lipinkázik*: hintázik Szék. MTsz. (vö. *lipong*: leng Csík m. Tsz., továbbá *lippen*, *lippent* stb.) — *hilita*: *hinta* < *hilitázik* Zilah Nyr. 27:545. — *hinna* Esztergom, Győr < *hinnáz* uo. (vö. *hinta* < *hintáz* v. *hintál*, l. az *-l* képző alatt, továbbá még: *hindsa* < *hindsál* Vas m. MTsz., *hinga* Zala m. MTsz. < *hingál*, *hingálódik* CzF., *hingáro*z MTsz.)

iszánka: *csuszka* < *iszánkáz(ik)*: *csuszkál* Szék. MTsz. (*iszánk*: *csuszka* Szék. < *iszánkozik, vö. *iszánkodik* MTsz. és *iszamodik*, *iszamlík* stb.) — *csiszonka*, *csicsonka* < *csiszonkázik*, *csicsonkázik* Szék. MTsz. — *ilinka*, *ilonka*: *csuszka* < *ilinkáz(ik)*, *ilonkáz(ik)*, *illankáz(ik)*: *csuszkál* Nógrád MTsz. — *simulka*, *simóka*: *csuszka* < *simulkázik*, *simókázik* Rozsnyó, Abauj MTsz. (vö. az *-l* képzőnél: *ironga*, *iringa*, *csuszka*, *csuszkora*).

zúzmara, a 17. század óta, azelőtt csak *zúzmaráz*: *pruina*, *Reif*, és ez összetételnek két eleme is: *zúz* és *maráz* (emez = szlov. horv. *mraz*: fagy, dér); a *zúzmaráz* végén a *-z* igeképzőnek látszott s így volt lehetséges ez a visszakövetkeztetés: *zúzmara*, mintegy *zúzmarázó*, amivel a fagy bezúzmarázza a fákat (így lett már régen az *ábráz* főnévből *ábrázat* és az *üdvöz* légyből »*üdvözve* legyenek« Vör. J. Caesar, *üdvözlek* Czuczor Költ. 1:135 *).

puska a diáknyelvben a nyomtatott fordítás, amelyből *puskáznak*; jelentésbeli visszakövetkeztetés: ha t. i. *puskázni* a. m. kiolvasni v. kilopni a fordítást, akkor e cselekvésnek az eszköze *puska*.

csete: csetezésre való lapos fácska < *csetéz*: lapos fácskával csetegtet (Alföld, Nyr. 13:236); az ige mint hangutánzó régibb lehet a főnévnél, *-éz* gyak. képzővel.

* *Mara* főnevet is emlegetnek szótáraink (CzF., Ball., Spicer: M.-horvát szót., Czímsszójegyzék), de ilyen a valóságban nincs sehol.

permet és *permet-lé* legújabbán palócz vidékeken a *permetező* folyadék neve (más a székelyföldön *permet*: permetező eső).

b) Cselekvést jelentő elvont főnevek:

átok, szitok, véték < *átkoz* (és *átkozódik*), *szitkozódik*, *vétkez*. Az első kettőt régente alkalmasint így ejtették: *átk*, *szitk*, mert kódexeinkben a személyragos alak *átkja, szitkja* (vö. TMNy. 310). Alapszavuk *áld* és *szid*, **áld-koz* és **szid-koz* gyakorító képzés volt (az *átok* eredetéről l. Nyr. 5:149, 8:433). A *véték* is legalkalmasabban a gyak. *vét-kez* igéből magyarázódik, tehát nem olyan képzés, mint *rejte*k, mert ez rövidítés a szintén előkerülő *rejté*kéből, holott a *vété*knek sehol sincs *véték* formája.

birok (*birokra megy* v. *kel*, csak a legújabb szótárak vették föl*) < *birkozik*; ez visszaható ige, *birkózik* és *bírákozik* alakja is van (emez p. PP. SzD., MTsz.). *Bírok-ra* nem lehet az 1. személyű igealak (mint Albert J. magyarázta, összevetve a *találom-ra* féle kifejezésekkel, Nyr. 21:51), mert akkor hosszú *i*-je volna: *bírókra*, holott a *birkozik* alakban a mássalhangzócsoporthoz előtti szabályos a rövidülés, vö. *gyürkőzik, türközik, turkál, szurkál, vagdal* stb.

gyala: gyalázat, ebben a kifejezésben: *gyalabeli* ember: gyarló, gyáva, gyalázatos (Somogy, MTsz., s ebből lehet rövidítve a *gyala* ember: gyáva, hitvány, Pest m. Kassai, és a *gyala-vász* (váz): rendetlen öltözetű, Somogy m. MTsz.) < *gyaláz*.

kavilla: hadonászás < *kavilláz* (Nagy S. A váci nyj. 22).

A nyelvújítás szavai:

lakmár: lakodalom, vendégeskedés 1780. SzD. Paraszti maj. II. szójegyz.; az 1838-i Tszban is mint pápavidéki szó (?).

emlék, Kazinczynál még elvont értelmű, a. m. emlékezés, Erinnerung (l. Nyr. 3:77, Dugonicsnál az *emlék-kő* összetételben, l. Nyr. 31:156, a Mondolatban »emlék: monumentum«) < *emlékezik*, ez visszaható képzés e h. **emlét-kezik*, *emlét* = *említ*. (Vö. a visszaható értelem elhomályosodásával: Hogy fejedelmi porod nincs emlékezte, ne tudjad! Vör.) L. Nyr. 5:148. stb.

kaland 1805. Vers. < *kalandoz*.

ábránd Szemere P., NyUSz. < *ábrándoz*.

* »Ott van Csucsuj, a kit egy időben Mokra téglavető szűrűn hitt kemény *birokra*.« Ar. N.Czig. 1:38. — »Hosszuvá, felettébb hosszuvá tenné Apponyi *birokját*.« Bp. Hírl. 1891. IX. 26, 2.

botránk 1833. Fogarasi < *botránkozik*; már 1834-ben *botrányt* csinált belőle Szemere (NyUSz).

tétova tétovázás értelmében csak újabban (CzF.,* l. a *d*) pontban is) < *tétováz*.

kápra: káprázat 1858. Jókai: »Újra kezdődnek az ébrenlét káprái.« Az elátk. család (1868. Szász K. Álmos 109). < *káprázik*.

c) A cselekvésnek eredménye, tárgya:

csapa: nyom, csapás, MTsz. — a gyakorító *csap-áz* igéből.

foszt: rongy Csik m. MNyelvészet 6:371 (*fosztika*: rongy, *fosztos*: rongyos Szék. MTsz.) < *fosztozik*: foszlik MTsz.

tatar: 1. rongyból összezsavart mécsbél, 2. silány, toldott-foldott, Szék. MTsz. < *tataroz*.

Irodalmi elvonások:

arány, *irány* (1750 óta, l. NyUSz. és Nyr. 27:488) < *arányoz*, *irányoz*. A régi nyelvben rendesen csak ez az ige fordul elő czéloz, törekszik és vél értelmében, azonkívül néha *irányít*, *egyarányú*, *egyarányos*, *irányába*, továbbá *iránt* és *aránt*, l. NySz. és MTsz.

ábra: forma 1787 (»szomorú ábra: tragoedia, víg ábra: comoedia« vagyis ábrázolás, előadás 1793) Barcz. < *ábráz*; *ábra*: *ábrázat* = példa: *példázat*, *ruha*: *ruházat* stb. Az *ábráz* tkp. főnév volt (szlov. *obraz*), de a *z*-je miatt már a kódexek korában igeinek vették s a főnév helyett *ábrázatot* alkottak. Vö. fönt *zuzmaráz*: *zuzmara*.

körny = környék, környület, kerület SzD. 1792. < *környöz* Dug. Uliss. 154. 1780., ma *környez* (Dugonicsnál a *környéke*z igéből rövidítve); de SzD. *körny*-e lehet a *környös-környül* v. a *környék* szóból is elvonva.**

sarj 1805. Vers. < *sarjazik* PPB. SzD.

hám: epidermis 1807. Diószegi vonta el a *hámoz* és *hámlik* igéből (vö. *hüvely*: *hüvelyez*).

talány 1816. Helm. < *talányoz*, *talánoz* SI. < *talán*.

* Tétovájukban rátévedtek a helyes ösvényre (Nyr. 10:505). Legelrejtettebb gondolatai, tétovái, homályos sejtelmek (Zichy A. Széch. Naplói IV).

** Kazinczy a kilenc kötetben (1814–16) igen sokszor használja (2:105, 3:11, 9:85 stb. és belőle ezt az igt: *környelleni* 6:260, 269) s később Pandektáiban magának tulajdonítja; aztán Versegly: Anal. 1:140, Kölcey: Andalgások.

d) Cselekvőt jelentő névszók:

dandár: lenge, ledér személy (palócz szó, Nyr. 27:133)
 < *dandároz*: dáridóz, dombéroz uo. (ez a *dombéroz* ige kiejtésbeli változata).

futár 1827. Kreszn. csak mint a régi *futároz* ige föltett alapszava, Fogarasinál 1836 *futár* és *futkár* (< *futkároz*): Läufer (NyUSz).

tétova, legújabbán melléknévül, különösen így: *tétova* tekintet, a. m. *tétovázó* (szótárban úgy l. először Sim.-Bal. „unstet, unsicher, verlegen, schwankend”; vár *tétován* a nép, remegve bölcse, Arany: Magányban) < *tétováz*.

hadona (CzF. szótárában csak mint a *hadonáz* ige föltett alapszava); »oly *hadonán* nekem ront«, írja Kossuth L. Századok 1877. < *hadonáz* (*hadonász* mint vasmegyei szó 1833 Kassainál; azelőtt csak *hadaz*, *hadáz* és *hadarász*, ezekből válhatott *hadonáz* a *kotonáz* vagy más efféle ige hatása alatt).

3. Más igeképzők sokkal ritkábban maradnak el. Így p. a a -*kod-ik*, -*koz-ik* képző elhagyásával való névszóalkotásra csak egy-két valószínű népies példát idézhetek:

a) Elvont jelentésű főnevek:

tana: a) tanakodás, b) tolvajgyűlés, c) tanács MTsz. < *tanakodik* (anal. *tanács*: *tanácskozik*, *dévány*: *dévánkozik* MTsz.).

Már Kazinczy szava a *tusa*: »viadal, küzdés, baj, bajnívás« (Kaz. Munkái 7. k. glossz.*) »Csináltam ezt a szót a *tusakodom*-ból. Való, hogy a *tusa* szóból *tusálkodom* v. *tusázkodom*-nak kelene formáltatni, mint a *ruha* és *csuda* szóból *csudálkozom* és *ruházkodom*.« (NyUSz.) — A népnyelvben *tusál* is van: öklel, döf.

emle (*emletan*: mnemonica 1831. *emle*: Denkmal 1838., s innen *emlézni*: memorieren 1844. NyUSz.) — alkalmasint a rövidhangzós *emlekezik* alakból (Pázm., NySz.) s egyúttal az *elme* hasonló hangzása szerint.

viszály 1806. < *viszállkodni* MA. NyUSz. (az -*ály* képzős elvont jelentésű főnevek mintájára. — Szily K. Adal. és NyUSz. a megfordítottat jelentő *visszályos*, *viszályos* melléknévből származtatja a *viszályt*, de a jelentés határozottan elválasztja tőle.**)

vetély 1833 óta (újabbán csak a *vetélytárs*-ban, de ez is

* *Tusáz* uo. 6:185, 217, *tusázat*: Kampf, Kaz. Pyrker 46.

** A *viszályos* alkalmasint a népnyelvből került, vő. MTsz. *visszáros*.

főlöslleges a *versenyjárás* mellett) < *vetélkedik* (itt meg mintául szolgálhatott már a *viszály* a *viszátkodik* ige mellett).

kétely l. NyUSz. < *kételkedik* (az *ly* nyilván az előbbieket példájára).

fohász: Seufzer, Adámi elvonása 1760. < *fohászkodik* (vö. *fohászás* EhrC.).

vágy Versegly és Kaz. < *vágyakodik*, *vágyakozik*, *vágyódik*; pedig a régi igei *vágy* is megmaradt az irodalomban, vö. *nagygravágyó*.*

b) Melléknevek: *ipar* a. m. *iparkodó*, *szorgos* (Mezőtúr és Csík-Gyergyó MTsz.) < *iparkodik*. Ez az ige az ősrégi *ipar* főnévből való, mely ma is él (*jó iparja* van Hajdu m. MTsz., *nagy-iparú*: szorgalmas, törekvő Halas, Gál L. I. értesítése) s azonos a vogul *ápér* 'ügyesség, fortély' szóval.**

agyar: írigy, kaján Zala m. (máshol *agyaras* is) MTsz. < *agyarkodik* (mint *irigy*: *irigykedik*, *fukar*: *fukarkodik* stb.).

huntyász: *huntyászkodik* (*huntyász*: a ki magát meghúzza, vonja, húnyja Kreszn.; Arany: Hamlet 98, aztán Jókainál s másoknál).

bámész csak a 19. század óta (Fogarasi J. zsebszót. 1836), *bámász*: *stupens*, *stupefactus* 1808. SL 473. < *bámészkodik* 1833. Kassai, *bámászkodik* NySz.

4. Az *-od-ik* *-öd-ik* *-öd-ik* képző elhagyása is ritka, s a népies példák sem elég világosak:

ülep, eleinte tréfás elvonás lehetett a régi *ülepedik* igéből (vö. *állapodik*, *állapik*)

csillap, csak így: *csillapjába menni*: nesztelenül, lopódzva Szék. MTsz. < *csillapodik*.

íram: átsuhanó felleget v. átrepülő madár árnyéka Csík-Gyergyó MTsz. (így Nyr. 31:534) < **íramodik*, vö. *iramodik*. — *Iram* 1801. Földinél (később *iramgím*) a rénszarvas neve, a német *Ren-tier* félreértéséből, mintha *Renn-tier* volna. (Később *iram* elvont főnévül is, l. NyUSz.)

* Kölcsy (Minden munkái³ 4:176) avval védi a *vágyás* helyett használt *vágyat*, hogy *nyomás* mellett is van *nyom* főnév. Csakhogy ilyen okoskodással minden igét főnévnek lehetne megtenni.

** Ettől függetlenül is keletkezhettek mint irodalmi elvonás az *ipar* főnév, mely először Széchenyi Hitelében (113) és Helmezy Jelenkorában jelenik meg. (Még 1836-ban általánosabb 'iparkodás' jelentéssel is: *hő iparral*, vielgeschäftig, Szenvey: Messzinai hölgy 131.)

iszánk: csuszka Szék. < *iszánkodik*, *iszankodik* MTsz. (*iszám-kodik, *iszam-kodik, vö. *iszamodik*, *iszamlik*).

alkony 1760. Adámi < *alkonyodik* (anal. *hajnal*: *hajnalodik*, *este*: *esteledik*, *éjjel*: *éjjeledik*).

telep: Lager 1760. Adámi < *telepedik*; vö. *ülep*.

iszony 1805. Vers. TM. 133. < *iszonyodik*, *iszonykodik*, *iszonyú*.

szender 1805. Vers. és 1813. Mond. a. m. esthajnalcsillag, mai jel. 1834. < *szenderedik* és *szenderít* NySz., *szendereg* 1809-ben Kölcsseynél, l. Kaz. Lev. 7:131 (tehát nem csak 1834, mint a NyUSz mondja).

futam: cursus, fuga. 1808. SI. (de Verseghy már 1805-ben hibáztatja TM. 63) < *futamodik*.

undor 1772. Mészáros: Kártigám 145. »undor állatok« (sajtóhiba *undok* helyett? de 1808-ban SI-nál is melléknév); főnévül 1834. Kunossnál: Abscheu, Ekel (így Tudománytár 1839. 86: »Az undor kellemetlenséggel párosult testi érzés«) — azelőtt csak *undorodik*, *undorozsik*.

dudor 1833. NyUSz. < *dudorodik*.

kanyar: quadra, segmentum SI. (később melléknévül: Megtagul kanyar ívemen a húr. Czuczor költ. 1:106. Kanyar árku mederben hömpölyg el a Sár. Garay: Csatár. Kecskeméten *Kanyar-utca* van, MTsz.) < *kanyarodik*, *kanyarít* (Dunántúl *kanyarni* ige is van, MTsz., Nyr. 25:428).

ficam 1836. Fogarasi < *ficamodik*.

merev (1857 óta NyUSz.) < *merevedik*; régente a melléknév *mereven* és *merevény*.

5. Az *-ül ül* és *-ít* képzők lefoszlására a népnyelvben alig találunk biztos példát. A *mord* melléknévet lehetne a *mordul* igéből elvontnak tartani, de valószínűbb, hogy német eredetű (vö. Lumtzer-Melich). A *ferde* szót a *ferdít*, *ferdül* igéből következtethették ki, mint *barna*: *barnít*, *szürke*: *szürkül*; a *ferdít* ige a *fordít* mellékalakjának látszik, és van *farda* melléknév is, l. MTsz. Ámde a *ferde* már 1803-ból ki van mutatva (közönséges szó a Bakony vidékén, Egerben, Losonczon), *ferdít* ellenben csak 1845-ből NyUSz.

Így vonta el Jósika az *üde* melléknévet az *üdül*, *üdit* igéből (Nyr. 27:118); tehát *üdül* szerinte a. m. üdévé lesz, *üdit*

a. m. üdévé tesz. — Így Adámi a réme főnevet (>das Erstaunen<) a *rémül* igéből, Dugonicsnál és Kazinczynál már *rém*.*

enyhe: lieblich, lau 1805. Kaz. Lev. 3:256. (vö. NyUSz.)
 »Igen kedves elavult szó — mondja Kaz. — melyből épen úgy lett *enyhül*, mint a *lomhából lomhul*, *renyhéből renyhül*.« (E rövid és veszélyes életet *enyhhé* tegyék: lindern. Kaz. Munk. 1:352. *Enyheség* Kaz. Cic. 39. Szelidebb égőv alatt keressen *enyhebb* ihleteket. Tudománytár 1834. 1:79.) Vö. *enyhő* NySz. *enyhős* Csok. *fintor* 1835. NyUSz. (mellékn., verzerit, fratzenhaft, később fn. Fratze) < *fintorít*, *fintorodik*.

kandi 1834. Helmeczy < *kandít*, *kandikál*; alkalmasint a *bandzsi*: *bandzsít* lebegett szeme előtt (vö. *kandics*: félszemű és *kandicsál* Szék. MTsz.).

A következő nyelvújítási főnevek már merészebb és kevésbé megokolható elvonások:

henger 1784. Dug. < *hengerít*, l. NyUSz.

szörny 1786. SzD. < *szörnyít* SzD. MVir. NySz.

vegy 1787. Barcz. < *vegyít*.

kényszer 1808. SI. < *kényszerít*, l. NyUSz.

tan (1808. SI. a *tanhely* összetételben, 1820. Dugonics ,mondás' jelentésével, végül ,scientia', vö. NyUSz.) < *tanul*, *tanít*; de ez az elvonás már nem felel meg az -*ül* és -*ít* képző jelentésének (l. Szarvas G. Nyr. 11:52—3).

csáb 1831. óta < *csábít*; — egy-két régi írónál s a zemplén-abauji nyelvjárásban *csába* melléknév is van (NySz., MTsz., Nyr. 25:473), de ez is elvonás lehet a *kába*: *kábít* mintája szerint.

csőd: concursus < *csődül*: concurrir (előbb *összecsődülést*, majd *csődületet* mondtak, végre 1842-ben *csődöt*, l. NyUSz.); szint-oly önkényes elvonás, mint a *tan*.

könyör Vers. és Kaz., l. NyUSz. (újabban csak a *könyör-adományban* s a *könyörtelenben*) < *könyörül* (pedig *könyörül* nem jelenthet *könyörré* válást).

csonk: Torso, Stummel (von einem Baume) Ball. 1857. (Eloltva a csonkig leégett gyertyát... Jók. Rab R. 2:139. stb. De Imre S. szerint a nép is mondja *csonkig leég*, Nyelvtört. tanuls. 87.) < *csonkít* (vö. *csonkol*: lebotoz, lenyes előfát Szék. MTsz.).

* A Dráva vidékén *rémü* sok nyilván a *szörnyü* sok példájára, s egy szegedi adat szerint *rémtelen* ,rémitő sok' értelmében a *számtalan* mintájára.

6. A *-kál* gyakorító képző lehántására népies példa, de tréfás képzés, gúnynév: »*Porosz*, mert *poroszkálva* jár« (Nyr. 5:526). Ilyen volna *kandi* a *kandikál* igéből, de az imént láttuk, hogy inkább a *kandít* alakból érthetjük meg.

7. A *-gat* képző hámlott le a következő igékről:

fosztor: hitvány, szakadt, kopott (Vas m. Tud. Gyűjt. 1829. 11:86), lekoppasztott (állat, Győr m.) < *fosztorgat*: emelgeti a ruháját (Győr m.). *Vö. bátor*: *bátorgat* (Dank.), *hamar*: *hamargat* (18. száz. Kr.), *édesget*, *ékesget*, *himesget*, *szelídget* NySz. stb. Ámde *fosztorgat* csak a *fosztolgat elváltozása lehet, mert *fel-fosztol*, *felfosztolódik* a Székelyföldön ugyanazt jelentik, a mit *fosztorgat* Dunán túl.

petty, *pötty* is lehet népies elvonás a *pettyegetett*, *pöttyögetett* igenévből (vö. NyUSz.).

kecs Kaz. 1794. (*kecses* 1810. Kaz. Lev. 8:145) < *kecseget* (régebben csak így), *kecsegtet* (először SzD. MVir.).

8. A *-g*-képzős gyakorító igék néha valósággal indulatszók-ból vagy hangutánzó szócskákból származnak, p. *jaj*: *jajog*, *ümm*: *ümmög*, *gág*: *gágog*, *krák*: *krákog*. Ezek példájára a népnyelv sokszor más ilyen *-og* *ög* *ög* végű igékből is, rendesen hangutánzókból, a szóvég elhagyásával alkot elvont jelentésű főneveket (néha cselekvőt jelentőt is, p. *csisz-csosz*, *foccs*, *leff*, *lötty*, *torty*).

a) Rendszerint kéttagu igékből egytagu szókat vonnak el ilyen módon, p.

poszog: *posz* MA. MTsz.* — *szuszog*: *szusz*; — *pisszeg*, *pisszen*: *pissz* (egy pisszet se halljak! Dunán túl, Nógr. stb.); — *csiszzeg-csoszog*: *csisz-csosz*, *csoszogó* MTsz.

locsog: *locs*, *locs-pocs* 17. száz. *locsos* 18. száz. NySz. — *foccsog*, *foccsan*: *focccstartó* deszka (fazekas-műszó, S.-Patak MTsz.).

mozog: *moz* (»A legkisebb neszre mozra keresztet vet mindenki« Lisznyai: Új palócz dalok 65).

lotyog, *lottyán*: *lotty*, híg sár és silány, híg étel MTsz. —

* *Posz* (lóposz v. lóposzogó, posz-gomba és banyaposz MTsz., ez utóbbit Csokonai is használja a Dor. 2. én. és tájszónak mondja) a pöfeteg gombát is jelenti a székelységben és Vasban. — *Pissz* írónknál is: Azalatt nincs egy pissz, paripa sem horkol (Arany: BH. 8. én. 20. vsz.). Nincsen egy hang, egy pissz, tengely sem nyikorog (Arany: NCzig. 2. én. 30. vsz.). Mint a színésznek, taps a levegője, egy árva pissz elég lesz, hogy megölje (Gyulai Költ. 1 276).

löttyög, löttyen: *lötty*, híg étel (»egy kalán lélöttyért« Kuthy: Hazai rejt. 33).

hortyog: *horty* 1779. SzD.* — *tortyog*: *torty*, ruha buggyos része, bő ülep Szék., *tinó-torty* (és *lóposz*): pöfeteg gomba Szék. — *porcog*: *porc* SI. (*porcika* l. NySz.) — *pörcög*: *pörc* (töpörtüü, Dtül)? vö. a köv. szám alatt *perc*; — *harsog*: *hars* (»Az ősz Duna vígan duplázta harsait« Csokonai).

csattog: *csatt* (»Csitt, mert csatt lesz!« népies szólás több vid., p. Nógr.); *csetteg*: *csett* Ball.

topog, tapog, tappog: *top, topp, tap, tapp* MTsz. (Egy tapot se mégy. Arany: Arist. 2:365.) — *csobog*: *csob* (Nagy csobbal az koporsóban hullanak, 17. száz. NySz.); — *lobog, lobban*: *lob, lobb* (*lobbot vet, sebbel-lobbal* (mind a kettő már NySz.)); — *lebeg*: *leb*, 'lebegő hőpára' Szék. — *lefeget*: *leff*, l. MTsz. — *liffeg-laffog*: *liff-laff*, l. MTsz.

csorog, csurog, csorran, csurran: csak egy *csor* eczet, egy csorrantásnyi Szék., *csurvíz* MA., MTsz., *csurig* van az edény, Dtül; — *durrog*: *dérdur, dírdur*?

**leheg-peheg, liheg, piheg* ('*leheg* Szabolcs m., *leheg* SzD. és Balaton mell., *peheg* Zala m., *iheg-piheg* Szatmár m.): *léhkel-pékhel* a. m. lihegve, Bihar m. MTsz. (Imre: Nyttört. tan. 87); vö. *lehel* > *leh*. — Kresznerics is ilyen főnevet következtetett ki a *piheg, pihen* igéből: *pih*, sonus, halitus.

b) A háromtagu igékből elvont kéttagu főnevek már jobbára irodalmiak, nagyrészt a nyelvújítás alkotásai és nem hangutánzók. A nép nyelvéből való a csikorgó fagyot jelentő csallóközi. *csikor* (csak egy adat Nyr. 1:232), a *vigyorog, vicsorog* igéből magyarázható *vigyor, vicsor* (a. m. nyílás, hasadás, tehát a vigyorgó száájához hasonló, MTsz. és *vén vigyor*: örömanya Kreszn., *agg vigyor, vén vigyor*: vén banya, Heltai, NySz.) és talán a csavargót, lödörgőt stb. jelentő *lödör* (SI., CzF., vö. még *lödörke* MTsz.).

Régibb irodalmunkban az említett *vigyoron* kívül ezek fordulnak elő: a *hömpölyög* igéből *hömpöly* MA. lat. henger értelmében (vö. fönt *henger*); és émelygés értelmében *émely* 1720. NySz. (ritka szó lehetett, mert 1720 után csak a legújabb irodalomban jelenik meg, szótárban Sim.-Bal. 1902).

A többi már a nyelvújítás korában keletkezett: *mosoly* 1763.

* A Paraszti majorság 26. l.: »Dühödött hortyal ne keverje föl álmát« (de a 2. kiadás 39. lapján ezt a helyet így alakította át: Álmát hortyogva ne rontsa). »Hörgő hortyt húzhatsz« 1807. Zarka Maximái, id. Nyr. 25:282.

Adámi (a Mondolatban »*mosoly*: mosolygó«), — *tévely* (először a *tévelykert* 'útvesztő' összetételben 1785. NyUSz.), — *gomolyog*: *gomoly* 1788. Kaz. és Vers. (I. Nyr. 32:438, *hógomoly* Kaz. Oszsián, *füstgomoly* Kisf. S. Somló 1:43), — *sovár*, *sóvár*: nagyon kíváncsi, tehát sovárgó 1792. SzD., — *téboly* 1805. Verseggy, NyUSz.

9. Az *-an en* képző elhagyásával csupa egytagu főnév keletkezik kéttagu igéből. Itt csupa népies példával találkozunk (s az előbbi szám a) pontja alattiak részben ide is tartoznak, p. *löttyög*, *löttyen*: *lötty* stb.). Ilyenek:

fitty (már ÉrsC: nagy *fittyel*) és *fittyentés* MA. NySz.

freccsen: *frëccs* (befecskendezés, csupa *frëccs* a ruhád, Nagy S. A vácsi nyj.).

buggyan: *buggy* ,ujjránc' (uo.), dudorodás a ruhán, buborék, *buggyos*: dudorodott, bő ruha MTsz.

biggyen ,fittyen, billen': *biggy* ,buggyosság' MTsz.

pottyán: »lesz *potty* mingyá', ne menj, fiam, a jégre!« (Vas m.) Szék. MTsz.

leccsen ,loccsan': *leccs*, *lecs* ,szétfőtt főzelék', *leccses* ,leccsenős'.

micczen ,mukkan, moccan': *miccz* ,pillanat' (*egy miczre, egy micczet se*) Szék. MTsz.

pillant: *pill* ,pillanat' (*egy pillba, egy pirra* uo. »Egy micz s Emfi a ménen van, pill alatt nyeregbe pattan« Földes: A teremtés 68. mind a kettő székely szó, jegyzi meg a szerző 212).

koppan attúl a szemed: abból bizony nem kapsz (Debr., Pal. MTsz., így Dtül): *kopp*, *éh-kopp*,* *kopp-semmi* a. m. koplalás MTsz. (együttal a *koplalás*ra való tréfás célzás).

gyökkent ,szunyókálva bólint': *gyökje* volt ,bóbiskolt' (Szilágy m., ritkán hallani, MTsz.).

lecseppen: *lecsepp* a. m. csepp (Szék., Békés m., Nagy-Kunság).

csepp is, bár már a kódexekben előkerül, lehet a *cseppen*-ből való elvonás; e mellett szól az is, hogy a kódexekben sokszor még *cseppenet* van helyette.

përcen: *përc*. Irodalmunkban régente *percenés*, *percenítés*, *percenet* (ez a MTszban is; vö. még *egy percintés* Szék. Nyr. 29:538), nyilván az óra percegéséről. A *pere* először 1787. Révai Elegyes verseiben (»mi nagy ára minden legkisebb pertz-

* A drága csemege... mindazoknak, a kik az éhkoppot nyelték, nagy vigasztalására szolgált (Mikszáth K. I. Almanachja 11). Éhkop kaporral (Erd. Közm. 4584).

nek« 148*), kétségkívül a népnyelvből, mint 1807-ben már említi is Kovács Mihály az ő kémiájában: »Mondja ezt a magyar: *egy pertzben mult.*« Újabban megint előkerült a székelységből (egy adat Tolna megyéből, de az lehet irodalmi hatás), még pedig először Krizánál 92. egy valószínűleg 1742-ben kelt elbeszélő versben: »No legényök, illanjatok, *egy pörcig se* mulassatok!« Továbbá: *eggy pörc* alatt (Ethn. 14:385); *egy szémpörcre, egy szémpörc alatt* (MTsz.); neki hanyatolának a paplanos ágynak s *egy szempercek alatt* horkoltak is már (Nyr. 29:534 **). Vö. még *csillagperc*: tűzszikra (Háromsz. MNyszet. 6:317) azaz csillagforma percenés.

zörren, zërren: *zër* összezörrenés' Hétfalu.

zuhan: »eleresztjik a kötelet, *zu.. b[e]jesik a kő*« (a gödörbe, Pintér: Népm. 76).

10. A *szakaszt, rekeszt, tapaszt*-féle igék mellett már évszázadok óta vannak *szakasz, rekesz, tapaszt*-féle főneveink (de nem amazokból elvonva, képzésükről l. TMNy. 500). Ezek példájára alkotott a nyelvújítás *-aszt*-végű igékből a *-t* elhagyásával több új *-asz* végű főnevet. Közülük kettő ma is megvan: *vigas* 1807 óta — a *vigaszt*-al igéből (rég. *vigaszt* ige is volt) — és *torlasz* (1845 óta, előbb *torlasztás, torlaszték* stb.). Soká élt a *forraszcso* is e h. *forrasztó-cső*, és *akasz* főnevet is csináltak *akaszték* és *akasztó* helyett (l. NyUSz.).

Merészebb elvonás volt, mikor nyelvújítóink a *sohaj*t, *ohaj*t igékből megalkották a *sohaj* és *ohaj* főnevet. Az előbbit Szemere Pál alkotta és hivatkozott a *moraj* analógiájára is (az *-aj* ejképzős szók akkor tájban jöttek divatba, vö. TMNy. 486); az *ohaj*-t a NyUSz. csak 1845-ből mutatja ki. — Ilyenformán vonták el végre a *sikoly, siko*j szót a *sikolt, siko*j*t* igéből (*siko*j*t* MTsz. Háromszék).

* Aztán 1792. Verseggy (MMuseum 2:32: »*másod szerű idő-pertz*« = másodperc), 1803. Márton J. szótárában. — Kaz. a Bácsmegyey 1. kiadásában 95. l. még így írja: *percentés* (így még 1809-ben Lev. 7:53), de a másodikban a megfelelő helyen már *percet* ír (Munkái 9:86).

** Ott megjegyzi a szerkesztőség, hogy a mese beküldője *szen'perc*nek írta és szent percnak magyarázta. Ez a népetimológia úgy látszik nagyon el van terjedve; vö. »Inkább elvágom a leánynomnak a nyakát *ebben a szent percben*, semhogy a fejünkre ilyen szégyent hozzon« Bp. Hirl. 1902. V. 31. csíkmegyei beszédben.

Legmerészebb természetesen itt is Helmeczy: a régi *gyárt* igéből a *t-t* elmetszi s megalkotja a *gyár* főnevet 1831-ben.

* *

Eddig csupa igéből elvont névszót láttunk. Ritkább a névszóból, főnévből és melléknévből való elvonás. Ennek csak egy fajtájával találkozunk gyakrabban, az *-s* szóvég elhagyásával.

11. Az *-s* olyan életrevaló melléknévképző, hogy rendszerint határozottan megkülönbözteti nyelvérzékünk az ilyen melléknévek alapul szolgáló főnévi fogalmat, p. *vizes: víz, tüzes: tűz, sáros: sár, bokros hely: bokor* stb. És így, ha az alapszó magában nem is szokásos, hajlandók vagyunk rá visszakövetkeztetni. Szarvas Gábor a gyökelvonásnak nem volt barátja, az *-s* szóvégről mégis így nyilatkozik (Nyr. 22:148):

»Az *-s* képző oly elevenen mozgó s magát annyira éreztető alkotó elem, hogy alapszava mintegy maga-magától leválik tőle; a hol van *sáros, fényes, borús*, ott van *sár, fény, ború* is. Elevenségének ereje oly nagy, hogy sokszorta csalódásba ejti s megtéveszti a legépebb nyelvérzékét is, s az *-s* betű leváltával könnyen előáll a *cipellős-ből cipellő, kalandos-ból kaland, ildomos-ból ildom, állomás-ból álloma* (hallottam több ízben Baján) s a nyelvújításnak számos, ide tartozó elvonásai. Hasonló jelenségnek tanui a *pipere, redő, pendel, kalap*, a melyek elsőbbsen *-s* képzővel megtoldva kerültek át egy és más szomszédos néptől nyelvünkbe s aztán képzőjüket lehántva magukról, melléznevekből főnevekké váltak: a lat. *piper-ből* először lett *piper-es*, s ebből aztán *pipere*; a szlovén *red-ből* előbb *red-ös*, s ebből *redő*; a ném. *bendelhemd-ből* először *pendel-es* ing, s ebből *pendel*; a ném. *klapphut-ból* először *kalap-os* süveg, aztán *kalap*. Ide sorozható még a *csákó* is; itt az idegen alapszó: ném. *zack*: magy. *csák*, a melyből elsőbbsen *csák-os*, ebből meg *csákó* fejlődött ki.«

Ilyen módon számos új szó keletkezett nyelvünkben. Lássuk sorra a legfontosabbakat!

a) Egytagu főnevek kéttagu melléznevekből:

Az ismertem példák közül legrégibb lehet a *szél* szó, 'szeles-ség' értelmében. Már a 16. században sokszor előkerül, újabb köznyelvünkben leginkább ebben a kapcsolatban: *széle és hossza* (továbbá szövetre alkalmazva, s a népnyelvben még ilyen szólásokban: *szélt vesz* NySz., *szélt fog* MTsz.; vö. még *széltelen*: nem széles, szélesség nélküli TMNy. 574). — A nyelvérzék ilyenformán okoskodott: ha a hosszú tárgynak *hosszasága* v. *hossza*

van, akkor a széles tárgynak *szelessége* vagy *széle* van. Pedig a *szeles*nek alapszava a szélső részt jelentő *szél* volt: *szeles* = a minék jókora széle, kerülete van.

éh a régi nyelvben rendesen melléknév (*éh oroszlán, éh valék* stb.), főnévül inkább csak ebben a szólásban: *éhhel hal*, a kódexekben másképp is (*éhet szenvedjenek* stb.), de a 17. századtól a 19. elejéig főnévi használata nincs kimutatva, a népnyelvben is alkalmasint csak ebben a szólásban élt tovább: *elüti* v. *elveri éhét* (MTsz., Arany: Toldi). — Az *éh* melléknév a 18. században vált *éhessé* s ebből (v. a ragos *éhhel, éhét* alakokból) vonhatták el újra az *éh* főnevet (*éhhalál, éhinség*).

szomj 1805. Verseghe TM., de jelentés nélkül; 1808. SI. »sitis; eloltotta *szomját*; *szomjjal* holt: enectus siti«; ez utóbbi szólás már a NySz.-ban is megvan, de rendesen *szoméhhal, szomih-val, szomjuval* alakban; — *szomjuhosból szomjas* szintén a 17. században lett az *éhessel* egy időben (először SI.-nál találom), s a *szomj* is az *éhhel* együtt fejlődött: *éhét szomját* stb.

düh < *dühös, dühösség, dühödik*; a *düh* először SzD., alkalmasint a székely népnyelvből, vö. *dühü* (*dühübe hoz, dühü-betegség*) < *dühüs* Szék. MTsz.

csend (Gyöngyösi óta, valószínűleg a népnyelvből*) < *csendes*; a 17. század eleje óta lett a régi *csendeszből csendes*, ebből aztán önként kínálkozott a *csend* főnév, mint *rendes*: *rend* (Faludinál mindig -vel raggal *tsendel* — így Dug: Példab. 2:107, Kaz. Lev. 7:131, Vitk. 1:62 — talán a rokonért. *halkkal, loppal* példájára).

pir, 1783 óta kimutatva (»a föld alatt való napnak *pirja*« Györfy J. Klimius föld alatt való útja 10, Kreszn., NyUSz., Dugonicsnál is Szerecs. 2:57; Faludinál a szégyenpir még *szégyen-pirulás*), a *pirosból* népnyelvi elvonásnak tarthatjuk, vö. *reggpír* Lázár: Alsófehér vm. 112.

Irodalmi elvonások a következők:

két, kétség (először a Bécsi-kódex fordítójánál: »nem két hanem Mardoheus«: haud dubium quin esset M. 10; aztán Geleji Katona Istvánnál: »*kétedet kivetheted*«, id. Imre S. Nytört. tanuls. 87, szerinte a nép is mondja) < *kétes*; vö. még *kétség, kétleni, kételkedni*.

kegy, úgy látszik MA. vonta el a *kegyesből*, az irodalom-

* A MTszban *csöndít* ige is van = csöndesít.

ban Révai honosította meg, Dugonics, Kisfaludy S. és Kazinczy terjesztette el.*

csín a csínosság értelmében elvonás lehet a *csínosból*; először Gyöngyösinél, de tán a népnyelvben keletkezett, mert egy régi kurucz dalban is megvan (NySz.); szótárak közül először PP. és Wagner Phras., nem MA., mint a NySz. és a NyUSz. állítja.

bék először 1750. Wagner Phras., az irodalomban először 1770. Kalmárnál, a nyelvújítók gyakran éltek vele (Dug., Kisf. S., Kaz., Bajza), újabban csak itt-ott a költők** *békes* (ez a NySz. szerint már Faludinál s Orczynál) < *békesség* (ez pedig *béke-ség* helyett a *csendesség*, *álmos-ság*-félék példájára, mint *bölcsesség* is e h. *bölcsesség*); — a nép Dtúl azt mondja: nem hagy neki *békit* e h. *békét*, s aztán 3. személyű alaknak nézve (mint *kedvit*, *kezit*) ilyent is kikövetkeztet belőle: hagyj *békemet*, nem hagy *békemet* (Veszp., Keszthely), Jókai is írja egy helyt: *Békemet* hagytak. Igy Jánosi G. (Tassójában XIII. 42): »Hagyd már végre *békem!*«

ür (1763. Adámi, az irodalomban először 1770. Kalmár György) < *üres* (vö *üreg*, *üredék* MTsz., *ürül*, *ürít*).

ék 1779. SzD. (NyUSz.) az *ékesség*ből elvonva.

gömb 1780. Dug. Ulisses 65 — igazolni lehet mint a *gömbös-tüből* való elvonást, ámbár Dugonics és kortársa Benyák csak a *gömbölyüre* és *gömbölegre* hivatkozik (vö. NyUSz. és Nyr. 30 : 474).

torz dacz, Trotz értelmében 1787. Barcz., később, eltorzított' értelmében < *torzas*, *torzas-borzas* MTsz. vagy *torzonborz* (vö. NyUSz).

dölyf 1793. Kaz. NyUSz. < *dölyfös* NySz.

sáv 1805. Verseghy TM. 143. < *sávós*, *sáhos* NySz. (a *sáhos fátolból* már Adámi elvonta ezt a főnevet: *sáh*, *sá*, de különös értelmezéssel: Florkappe, Schleier).

telj; *telly* 1805. Verseghy TM. 129. »*telj*, die Fülle, teljes-ség« Kaz. Munk. 7. k. glossz. (melléknévül is használja: *teljebb képü* Pály. eml. Abafi kiad. 122) < *teljes*.

»*éd*: dulcor, *édesség*: dulcedo« 1808. SI. 476. »*éd*, gyökere

* Dug. Példab. 2 : 155, Kisf. S. Somló 1807. I. 22., Kaz. Munk. 1 : 331 2 : 378 stb. stb.

** Hol terme harc és bék műve (Arany: Az új-görög dalmok). Beléphettek *béken*, *bekidő*, *békes* (Jánosi G., I. Nyr. 25 : 309).

az *édes* szónak« Kaz. Munk. 7. k. glossz., így 1:21 és 156 (*douceur*), 1:66 (*charme*) stb. Vitk. (Abafi kiad.) 1:85.

üdv; »*üdv*: idvesség« már 1813. a Mondolatban, aztán Kaz. Munk. 7. k. glossz.: »*üdv*, gyökere az *idvezség* szónak, *salus*, *Heil*,«* tehát Kazinczy az *idvez* szóból vonja el, mert ezt igének tartja (vö. *idvezlek* Munk. 2:107, 315, 3:125. stb.), de az *üdv* nyilván azért terjedt el olyan gyorsan, mert az *üdvösség* mellett ép oly természetesnek tetszett, mint *csend* a *csendesség*, *pir* a *pirosság*, *ür* az *üresség* mellett (ilyen alapon védte Kölcsey is Minden munkái³ 4:176).

dac az irodalomban 1816. Helmeccy < *dacos*; de már egy 1560-i levélben is: »Nag kinba vagionk kropne azzon mia., ma az vra el mene dachal« (LevT. 1:385), és újabb értesítés szerint a népnyelvben is megvan: »büszke daccal van tele«** stb. (Hajdu m., Erdély, Nyr. 17:420).

csír e h. *csíra* »Fogarasi 1836, elvonás a dunántúl *csiros*-*(csírás-)*ból« NyUSz. (Innen a természettudományi műnyelvben egy ideig használt *csírmag*, *csírfolt*, *csírképes*. *csirtalanít* stb.)

b) Kéttagu és háromtagu főnevek:

pipere már a 16. század elején (NySz.) — elvonás a *pipe-rés*-, *piperes*-ből, mely tkp. a. m. borsos, fűszeres (Szarvas magyarázata Nyr. 14:145).

muskatér, *muskatély* (az *ly* a *karabély* anal.) 17. száz. NySz. < *muskatéros* (ném. *musketier* a katona neve, *muskete* a fegyver, muskéta).

verseny 17. száz. lehet a *versenyés* melléknév származéka, mely már a 16. században közönséges (így Szily: Adalékok), ez pedig a még régibb *versenyeg*, *verseng* igével együtt a *versen-futás* és *vers-futásból* válhatott ki (vö. NySz. és MTsz.).***

csákó a 17. század óta a) a süvegnek lefüggő csúcsa, b) maga a csúcsos szárnyú süveg < *csákós-süveg*, *csákos-süveg* (ez pedig alkalmasint a német *zack*-ból; Sándor I. és Szarvas G. magyarázata, l. Nyr. 12:483, 14:324).

* Kaz. már sokszor él vele, p. *üdv* Munk. 7:208. Pyr. 28. Cic. 42. *üdv* Pály. eml. 310.

** Ezt hiteles népnyelvi közlésnek bizonyítja a *dacosnak* a MTszban is meglevő 'kevély, büszke' jelentése.

*** A *versen-futásból* válhatott ki *versent futni* (*pálya-futás*: *pályát futni* anal.) s ebből is lehetne származtatni a *verseny* főnevet (vö. Adámi *versen*: Streit, Wettstreit).

siker mai jelentésében először SzD. és SL, de meglehetett már a 17. században, mert a két Rákóczi György levelezéséből ezt a belőle származott igét idézi a NySz.: »Az portai állapotokat isten sikerelje az közönséges jóra«. *Siker* < *sikeres*, emez pedig tkp. a búzára s aztán a termésre alkalmazva annyi volt mint *sikéres*, sikertartalmu. (L. bővebben Nyr. 28:465).

hiány először *héány* alakban 1755-ben jelenik meg,* de nem az irodalomban keletkezett, a MTsz. is ismeri Veszprém megyéből a *héány* alakot** (és Zalából a *hiánság* főnevet; *hijánság* Kerekes: Értekezés és kitérések); — *hiány* a *hiányos*, *hijános* melléknévből volt elvonva; emez már a 17. században közönséges volt s a *hián*, *hiján* határozóból származott.

ármány a népnyelvben is megvan (kivált a székelységben, Nyr. 17:222), régi elvonás lehet az *ármányosból*, de a nyelvújítók is megalkották ugyanezt az elvonást (1817., l. NyUSz.).

cipellő s a belőle rövidült *cipő* csak a 18. században keletkezett a régi *cipelős*, *cipeles* alakból (l. bővebben NyK. 23:190 és Nyr. 24:185).

iszonyat 1753. és *irtózat* 1784. (NyUSz.) valószínűleg népies elvonás az *iszonyatos* és *irtózatos* melléknévből.

redő először 1763. Adámi említi, aztán SzD. 1792*** — népnyelvi elvonás a *redős*, *redös*, *redés* melléknévből (l. bőven Szarvas és Prikel Nyr. 7:385 és 27:354; *redő*, *fa redője* MTsz. is, vö. még *redet* és *redetes* uo.).

réteg először SzD. említi 1792., népies elvonás a *réteges* v. *rétékes* melléknévből, l. Nyr. 13:83.

csaplár kocsma Szék. MTsz. < *csapláros* < *csaplár* 'kocsmáros' NySz. < középfőlnémet *zappelêr (bajor *zapfler*, l. NyK. 27:472); ugyanilyen alak- és jelentésfejlődést láttunk már itt fönt a *muskatérban* s az -l képző rovatában az *esztergárban*.

* Haller László Telemakusában. A NyUSz. hibásan tulajdonítja a 17. századi Hallernak.

** Előfordul Arany-Gy. Népk. gy. 2:214 egy 1843-i versben, de az nem népdal. — Az irodalomban a 19. század elején terjedt el, l. NyUSz. és Simonyi: A nyelvúj. történetéhez 19. — A *hiányos* eredetéről: »A *magánosság*ből, *hijánosság*ből, *eránt*ből rövidített s formált *hijány*, *magány*, *erány* szók...« Lovász: Nyelvúj. hibái 57. Vö. még Szily: Adalékok és Budenz-Album 62.

*** Szövegben először Kazinczynál 1810: Ennek arany-fonadék nyúlt el tunicája redőjén. Kaz. megjegyzi: »*Redő*: Falte, *redős* szoknya: gefalteter Rock.« *Redől* Kaz. Munk. 2:80, *öszveredől* 6:89, *redős* Kaz. Diog. 101.

villany a. m. villamosság, legújabbán a budapesti népnyelvben (ha nem akar égni a villamos lámpa vagy elakad a villamos kocsí, hallani: *nincs villany, elfogyott a villany*) < *villanyos, villanyosság*; azelőtt a nyelvújítók mondták *villany*nak s innen megmaradt: *fölvillanyozni*.

Irodalmi elvonások a következők:

figyelem 1693. Gyöngyösi elvonása a *figyelmes, figyelmez* szókból: »Apolló leczkáját figyelme hallgatja« (idézte Nyr. 27:312; Gyöngyösiből vette Faludi); azelőtt csak *figyelmesség, figyelmetesség, figyelmezés*.

szorgalom Faludi (»Figyelem, szorgalom, vigyázó okosság« 900, versben); nyilván a *figyelem* példájára vonta el a *szorgalmas, szorgalmatos* melléknévből; *szorgalom* Faludi előtt csak az EhrChen.

vörhöny; Adáminál 1763 mint melléknév »*vörhön, vörhönyes: braun, rötlich*«; Versegbynél 1805 *vöröny*; már 1833 'scarlatina' Bugátnál (NyUSz.); — épígy vonta el a dunántúli nép a *vörhenyeges* melléknévből e betegség nevéül a *vörhenyeg* szót (MTsz.) vagy hogy ezzé alakította át az orvosoktól hallott *vörheny* szót, mint Csapodi is ajánlotta Nyr. 14:124!

terep 1784. SzD. melléknévéül, 1808. SI. főnévéül < *terepes* Fal. (l. NyUSz.).

gyilok 1792. SzD. a *gyilkos*ból, de nála még *gyilkosság* értelmében.

kellem 1793. Kazinczy (Diogenes 48, 251, s aztán igen gyakran) < *kellemes* (l. NyUSz.); — szintén ilyen elvonás a *kellemetes*ből az itt-ott előkerülő *kellemet* (a NySzbán egy 17. századi íróból, aztán SI. 'gratia, svavitas').

magány 1805. Versegby < *magányos, magános* (l. Szily Adal.; így magyarázta Lovász is, M. nyelvúj. hibái 57, és Kölcsey).

egyen 1805. Versegby (így magában nem használták, csak a *súlyegyenben* és ilyen összetételekben: *egyensúly, egyenruha, egyenköz*, l. NyUSz., vö. *egyenént* BirkC.) < *egyenes, egyenlő* (vö. *hasonló: hason*).

közöny; először ilyen kapcsolatban: *közöny-ujság* 1807. Folnesics (innen a Mondolatban: »*közönyujság: közönséges ujság*« *); később a *közönség*ből *közönöst* és *közönyöst* vontak el, előbb *publicus* és *communis*, végre *neutral* értelmében, s innen elvonva *közöny* 1836. *publicum*, 1838. *indifferentismus* jelentéssel (l. NyUSz.). Irodalmi szövegben először 1840 táján (Kuthy Lajos-

ból írja ki Döbrentei, akadémiai kéziratai 28. sz.). — *Közönösség* még 1842. M. Akad. Értesítő 11.

lyukacs 1808. SI. < *lyukacsos* (*likacsos* MA. < *likasos* Calep., I. Szily Adal.).

mámor 1808. SI. < *mámeros* NySz. (így magyarázza a NyUSz., de véletlen is lehet, hogy a főnévre eddig nincs oly régi adatunk, mint a melléknévre, mert a szerb-horvátban is megvan mint főnév *mamur*, *mamura*, a szó török-arab eredetű, I. Nyr. 13:365, 370).

izom 1816. Helmezy < *izmos*, I. NyUSz.

általány 1816. Helmezy < *általányos* 18. száz., I. NyUSz.

nyegle 1816. Helmezy (I. NyUSz.), alkalmasint a *nyeglés-kedik* tájszóból, mely a *nyög*, *nyég*, *nyөгdögzik* szócsaládhoz tartozik (»ne nyegléskedj itt, te gyerek« Kisújszállás Nyr. 31:466; vö. »nyegécs: kényes, rátarti, hetvenkedő« Eger vid. uo. 585. < *nyegécsel, vö. nyөгdэгcsel).

huzam 1828. < *huzamos*, *egy huzomban* NyUSz. (eredetileg *húzosos*, *egy húzomban* NySz., az I. szem. igealakból).

hőbort 1831. Kreszn. < *hőbortos* 1792. SzD. (NyUSz.)

állam 1836. „Konsistenz, Haltbarkeit“, 1851 óta a mai jelentésben (az addig használt *álladalom* helyett, I. NyUSz.) < »*államos* az erős barátság« (azaz állandó) Kaz. Sall. 53.

ildom 1845 táján, I. NyUSz. < *ildomos* „okos“ NySz.

Mellőzhetjük a nyelvújításnak más, halvaszületett alkotásait, csak még egyes ritkább, de érdekes példákat említünk: *hűvös*, *hűs* > »a hűvödben ott szendergő« Kisf. S. Kes. szer. 188. dal **; — *langyos* > »*tavas langya*: tepor veris Himfy 2:177« (id. Kreszn.; *langy* mint melléknév megvan még a népnél is MTsz.) — *fesz*es-ből már Révai *fesz* alapszót következtetett ki; Döbrenteit affektált voltaért *fesz-pőf*-nek gúnyolták***; — *szorgos* > »nagy forró *szorg[g]al* javítani kezdém« Vitk. 1810, Kaz. Lev. 8:11.

* És »közönölni: időről időre közölni« uo. — Vö. még *közömb*, *közömbös*: indifferens Barcz.

** »*Hű*: frigus, alger« Kreszn.; Kölcsy is említi, a hol az elvonások-ról szól: »*hű*, das Kühle.« Egy hétéves kis lánytól hallottam: »Ittbenn meleg van, ottkinn van egy kis *hű*.«

*** 1831-ben írja Kaz. (Levelei Kis J.-hoz, kiadta Toldy F. 2:357: »S ezek a *fesz* és *pőf* emberei még azt hiszik, hogy nekem ment el az eszem.« — Vö. még *feszterő*, *fesztelen*, I. NyUSz.

és 216.* — *makranczos* > »felém legyinte olykor tiltakozva bók és gúny ellen gyermeteg *makranczezal*« Vajda J. Újabb költ. 49. — *bozontos* > »az őszbeborult *bozont* [a bozontos öreg szónok] eleinte unalmaskodott« Pesti Hírlap 1891. II. 21. 2c. »egy lebottolt fűzfa.. a kuszált sarjuágak bozontjával« Jók: Rab Ráby¹ 1:24. — »csak az a pap vmi *garabonciát* ne csináljon« uo. 1:56 < *garabonciás*; — *hepciás*(*kodik*) > *hepczia* e h. szemtelenség, hányavetiség, Kóbor T., id. Nyr. 28:27.

Egy-két esetben -s-végű szóból nem főnevet, hanem melléknevet vontak el (vö. *fekete*: *feketés*, *szürke*: *szürkés* stb.), így a *sikos*ból *sík* már C., MA., holott a *sikos* alkalmasint *síkós-ból rövidülhetett, mert *sík*- igére mutat a *sikamlík* és *sikárol* (vö *síkó*: *sikárló* eszköz MTsz.); — *korcs* Gyöngyösi óta < *korcsos*.

Viszont néha a nép s-végű főnevekből is elhagyja az -s-et mint képzőt: a *kalandos-társ*-ból *kaland*-ot alkot (pajtás értelmében Makó, MTsz.), — az *állomás*ból *álloma* szót (Szarvas idézi, l. fönt, talán az *állomás-ház*ból, mert ebben az elötagot melléknévi jelzőnek vehették); — *interes*-ből *intert* (MTsz., mind a kettő kamatot tesz). — Egy-két ilyen példa akad az irodalomban is: *lámpás*ból *lámpa* (először Verseghe 1804., l. NyUSz.) és *papiros*ból *papír* (együttal a német *papier* utánzása először 1828. Bugátnál, NyUSz.).

12. Az -ú ü képző lefoszlására a népnyelvben nincs biztos példánk. Az összetett színnevek előfordulnak ugyan már a 16. 17. században az -ú ü képzős alak mellett ilyen formában is: *arany-szín* tafota, *királyszín* köntös, *téglaszín* kamuka, *tengerszín* bársony (NySz.), de itt a képzőtlen alaknak ugyanaz a jelentése, a mi a képzősé, s azért nem is láthatunk ezekben elvonást, hanem — mint kimutattam Nyr. 4:489 — a finnugor melléknévi összetételnek egy régi formája van bennük megőrizve (vö. *félkéz* kalapács, *négyló* szekér stb.).

Az irodalmi példák közül tulajdonkép csak az ilyeneket igazolhatjuk természetes visszakövetkeztetésekül: »Az ember élete *kétszín*, álkodás« Tompa 1:114, azaz kétszínűség < *kétszínű* (>*kétszín*: *simulatio*« Kreszn. is, melléknévi jel. MTsz.). »Öreg-

* De már 1794-ben említi Gyarmathi a *szorog* tárgyesetét más hangzóvesztő tárgyesetek közt: »*szorogot*, *hasznót*, *serget*« (1:42); vö. alább: *szorog-hétre*.

ségnek második természete a dohogás és *böbeszéd*» (Brassai, a Kolozsvár cz. lapban 1886. XII. 31) azaz böbeszédűség.

De már a nyelvújítás önkényesen bánt az egyszerű -ú ü végű melléknevekkel. Verseghy volt az úttörő: »Szendergő gyökerekből [származnak]: *domború, gömbölyű, savanyú* sat., melyeknek törzsökével *dombor, gömböly, savany* mint substantivumokkal bízvást élhetünk» (Tiszta magy. 57, l. még Szily: Adal. 272—276). *Gyönyör* Vers. TM. 136. (gyorsan elterjedt az irodalomban, de vö. Kisf. S. Somló 2:70: »Elolvadni látszik vala a kény gyönyörűjében«). *Nyomor, könyör, homor* uo. *Szigor* 1816. Helmecezy.*

13. A *-talan telen, -atlan etlen* képző elhagyását látjuk ezekben a népies példákban: *okvet nélkül* e h. *okvetetlen* (Baranya m. MTsz.), *szűn nélkül* e h. *szüntelen* (Szék. MTsz.; vö. »Azért vagyon naponként *szűn nélkül*, úntalan a népes búcsujárás« Garay: A nádor). Elvonás lehet a palóczoknál előkerülő *mez* főnév (l. MTsz.) a *meztelen, mezítelen* szóból; az irodalomban is elvonták ezekből a *mezt* (1770. Kalmár Gy., l. Nyr. 29:166. és NyUSz.). — *Idom* Barcz. 1787. (vö. Tsz. és NyUSz.) < *idomtalan*.

14. Az *-i* képző elhagyását látjuk *Zilah* város nevének ebben a kiejtésében: *Zilaj*, mert ez nyilván a *zilaji* melléknév hatása okozta (<*zilai < *zilahi*, vö. Nyr. 27:494). A somogyi *Mesztegnye* helységet most csak így mondják: *Mesztegnye* < *mesztegnyei*. Népnyelvi példát többet nem is idézhetek.

Az *-i* elhagyásával keltették új életre az *év* szót (1780. SzD. PM. II. szójegyz.); Verseghy az *évi* szót még 1805-ben a *-béli* és *-féle* szókkal együtt amphibiumnak nevezi, »mivel valóságos szavak és mégis formativák gyanánt szolgálnak«, és azt mondja róla: »*évi* a régi *év* gyökérből támadt, melly, hihető, a deák *aeuum* szóból származott és esztendőt jelent» (TM. 49).

»*parány, parányi*: sehr klein« 1763. Adámi (NyUSz: 1801. monas, 1831. atomus); alkalmasint az *óriás: óriási* példájára (vö. *paránkó, pirinkó*: parányi, *pirányig*: pillanatig Szék. MTsz.).

estély, eleinte a nyelvújítás korában *estvély* alakban s csak *est* jelentésében (1777. SzD. Új mért. versek 102 stb. Nyr. 32:162) < *estéli* (de a régi nyelvben is volt *estvélig, estvéltől, estvélére* stb., l. NySz.; Adámi: *estvény* Abenddämmerung).

* A csontnak *homora* Horv. E. Árp. A *keser* fagya, Czuczor Költ. 1:3.

korány (Vandzától vette át Kaz. »die Frühe« Munk. 6:38 és Kisf. S. Szigl. 2:10) < *korányi* Dug. »korai*, a *korán* időhatározóból (mint *régeni*, *régenyi*, *elrégeni* NySz.), vö. *jókoránni* Nyr. 3:164.

15. A kicsinyítő *-ka* maradt el némelyek szerint a *bakcsó* madárnévből (gémféle) **bak-csóka*, mert így is nevezik: *vak-varju*, *kvak-varju*. De vö. horv. és tót *bukač* »bölömbika, dobosgém«, szerb *bukavac* »bakcsó« és *buka* zajgás, zenebona, szlov. *búcati*, horv. *bučati*, tót *búkat* bögni, bölömbölni (vö. *bölömbika* Szily: Adal. 439; itt a *bika* népetimológia lehet a *bukač*-ból).

lepti, taliga Kis-Kúnság MTsz. < *leptika* < lat. *lectica*; *purucz*, mellény Rábaköz MTsz. < *puruczka*, *pruszka*.

Vácson »a tréfás beszédben sokszor előfordulnak: *pampus*, *halus*, *polos*« (Nagy S. A váci nyj. 22).

Irodalmi elvonás: *kalitka* (szl. *klétka*) > *kalit*, leginkább a költői nyelvben (1835. NyUSz.). — Orvosoktól hallani néha: *lapocz* e h. *lapoczka*. — *Ribiz* e h. *ribiszke*, *ribizli* (Kobány bácsi: Kis szavató 44). *Boszor* e h. *boszorka* (Lévai: Burns 496). *Pintyömadár* e h. *pintyőke* (Gönczy: Ábécze 1892. 54).

Kicsinyítóból való népnyelvi rövidítés még a *gerle*, *gili* e h. *gerlicze*, *gülicze* (szlov. *grlica*).

16. A *-ság* *ség* képző lehámlására régi példa a *csendes* < *csendesség* < *csendeszég* (a melléknév régebben *csendesz*), *békes* < *békesség* < *béke-ség*, újabb irodalmi elvonás *üdvös* < *üdvös-ség* < *üdvöz-ség* (l. ezeket az *-s* képző rovatában). — Újabb népnyelvi példák: *bölcsesség* > *bölcsesség* > *böccses* (Nyr. 9:376, husvétii köszöntőben); — *bőjteles* étel; *bőjtös* étel (Szék. Pal. stb. MTsz.) < **bőjtelesség* < »*bőjteleség*: bőjti eleség« (Szék. MNyszet 6:318).

Régi, 16. századi elvonás: *mártirom* »mártir« (mártiromoz, kínozt) NySz. < *mártiromság* < *martyrium*.

* Kazinczy magát a *korán* alakot használta melléknévül: »a *korán* *kikircset*, az illatos violát« Munk. 3:36. — Vandzánál tkp. így: »A *korán* egy édes hajnal pólyáit bontogatja« (A búsongó Ámor 96. 1806).

B) *Igék elvonása.*

Érdekes, hogy míg a gyökelvonnás révén sok s nagyon fölkapott névszóra tettünk szert (*kapa, csuszka, kina, vizsga, strapa, pör, parázs, varázs, parancs, érdek, csend, pir* — a *kapál, csuszkál, csendes, piros* szókból stb. stb.): igék aránylag igen ritkán keletkeztek ilyen elemző szóalkotással. Lássuk sorra az ilyen módon magyarázható igéinket.

1. Elvonások -z-képzős gyakorító igékből:

Fold, foldani. Lehetséges, hogy a *foldoz* ige csak a *foltoz* ige kiejtésbeli módosulása, még pedig a rokonértelmű *toldoz, toldoz-foltoz* igék hatása alatt (vö. *told-fold* is NySz.), s akkor a *fold* ige a *foldoz* igéből való elvonás volna az *old* és *oldoz, kérd* és *kérdez, küld* és *küldöz*-félék analógiájára. Ámde a NySz. adataiból úgy látszik, hogy a *foldoz* és *fold* alak a régiségben szokottabb volt, mint a *foltoz* alak, sőt most a Gyöngyösi szótártöredékben jóval régibb adatunk is van a *foldani* igére.* Ez tehát kétséssé teszi az elvonást és inkább arra mutat, hogy *fol*t és *fold* közöttes *fol- alapszóból származik (vö. Szarvas magyarázatát Nyr. 20:531).

Ingad székely szó MTsz., előfordul Baróti SzDnál is (1779. Par. maj. 17, a 2. kiadásban is 31). Mivel olyan szűkkörű a használata, lehet hogy elvonás az *ingadozik* igéből, ilyen minták szerint: *fárad: fáradozik, szakad: szakadozik, görnyed: görnyedezik* stb. De lehet régi továbbképzés az *ing* igéből, mint *csügg: csügged, él: éled* stb. (vö. *ingadogál* 18. száz. NySz.).

Az *ugrándani* igét szintén a székely SzD. használja (Par. maj. 1. én.), az *ugrándozik* igéből lehet elvonva, de lehet, hogy csakugyan ennek az alapszava volt, mert ugyancsak a székelységben találjuk ezt a hasonló képzést: *sikolándik* 'csuszkál' MTsz. (vö. még *csiklánd* NySz.: *csiklik* MTsz.).

Üld < *üldöz*, l. alább.

Ritkábbak: »*ömladni, ömlédezni, l. omladni, omladozni*« 1808. SI.; *ömlődöz* 1793. Kaz.: Diogenes IV., *ömlédezés* és *ömlődözés* 1803. Kaz.: Lev. 3:34, 48; ** — *réved* < *révedez*. (>Tekintetem belerévedt a róna magányába s lassanként egybeolvadt előtte minden kép, minden vonal.« Endrődi S. Egyetértés 14:65.)

* A NySz.-ban hibásan *foltozónak* van idézve Calepinusnak következő adata: »sarcinatrix: foldozo varro azzony«.

** »Szükségtelennek tartja a hatalmas a lassan ömlődő forrást bedugni: die leise Quelle zu verstopfen« (Szenvey: Messzinai hölgy 29).

Más gyakorító képzők lehámlását még sokkal ritkábban észlelhetjük. *Eger* „lót-fut, csavarog; esenkedik” (Dtúl, MTsz.) lehetne a keresgélést és leselkedést jelentő *egerész* igéből kikövetkeztetve. Ámde ennek a szónak az egérfogást jelentő *egerész*-től külön eredete is lehet: erre mutat a székely *egercsél, egercsel* ige, mely a. m. lassan-lassan előre halad, böngészget (s aztán egy adat szerint a. m. egeret fog MTsz., talán csak a hasonló hangzás miatt).

Magaszt, fölmagasztani; a nyelvújítók vonták el a *magasztal* igéből — anal. *maraszt: marasztal, nyugoszt: nyugosztal* — anélkül hogy tudtak volna a kódexek *magaszt* szaváról (Verseghy hibáztatja TM. 69).

A mozzanatos *illan* igéből vonhatta el SzD. az *ill(ani)* igét (vö. *rogy: roggyan, bukik: bukkan* stb.). Kisfaludy S. versben is írja: *Illjunk* innen! (Gyula szer. X:60.) *Illni* készen (Megbosz. hitsz. 61). És Lisznyai: »*Illok* én galambom hozzád talácára» (Palóc dalok 58). A mai nyelv csak mnvi igenevét használja: *illó* volatilis (Fog. 1845.).

2. Műveltető igékből való elvonásra is kevés példánk van. *Rángatódzik* h. *ráng*, tehát mintegy a *rángat* alapszava, mint *ingat: ing, kongat: kong* (vö. Bugát megokolását 1833. NyUSz.).* — *Ringatódzik* h. *ring* (*ringani* és *ringadozni* 1857. Ball., *ringat* e h. *renget* először SzD.) Vö. palócz *ringó, ringő*: padocska, és Aranyánál *rengő*: »Ágyak, puha székek, drága rengők helyett Medvehőrös lóczák álltak a fal mellett» (Toldi est. V:3). *Ringat-ból ringál, ringáz*, l. alább. — *Riasztgat* > *riogat* > *riog* (ez először Kassai Szókönyvében, az újabb irodalomban is ritka, vö. TMNy. 413).** — *Illeg*: sich selbstgefällig bewegen Ball. < *illeg*et; emez nyilván az *illetget* igéből rövidült (*illet* régente a. m. *illeszt*, emez csak SzD.-nál először), úgy mint *hitet: hiteget, mutat: mutogat* stb. TMNy. 420.*** — Ritkább, alkalmi képzések, versben: »Dicsfényben *melengő* szent arczát»

* Többször csak a főnévet használták: »*rángás*, antea *rángatódzás*» (Bugát). De az ige is előkerül néha: »Téged mosolygva üdvözölt a reggel, ő *rángva* ébredt — most bukik talán!» (Egyetértés 15:57, tárcza).

** A férfiak ugráltak keresztül a tűzön vad örömríogással (Jók.: Erd. ar. 2. k. 1. fej.).

*** A kis legénynek úgy jár a lába s a kis eladó úgy *illeg* hozzá, hogy tánczuk mindenkit bámulatra fakaszt (Tömörkény, OrszHirl. 1898. VII. 17). Így Csiky G.

< *melenget* (Vajda J. Kisebb költ. 125). »Róka! eszes voltál, nem *csippen* a farkad« = nem *csippentik* el a farkadat (Ar. BH. X:110). — *Szerkesztet* > *szerkeszt* nem elvonásból, hanem félreértésből keletkezett az *-eszt* végű igék mintájára, l. Nyr. 31:255.

3. Visszaható igékből való elvonások: *elmél*, *speculatur philosophice*, *elmélet*: *theorema* 1815. Barczafalvi, l. NyUSz. < *elmélkedik* (mint *gondol*: *gondolkodik*, *hálál*: *hálálkodik* stb.); *elmél* Vörösmartynál is A romban, de 1872-ben a régi nyelvből is előkerült a Szabács viadalában; — *bölcsel*, *philosophatur*, *bölcsélet*, *bölcselő* 1847. NyUSz., < *bölcselkedik* NySz. — *bíbel* < *bíbelődik*; gyümölcsfáim közt bíbelek (Arany: Kertben); multjába tér emlékivel, mialatt könyvével bíbel (Tóth Endre, Athenaeum 1874. 1173. hasáb).*

4. Főnevekből elvont ige nagyon kevés van. Egy népi nyelvi szó tartozhatik ide: a csángó *sér-ik*, *szér-ik* ige, az ősrégi *sérés*, *sérvés* főnévből, mely ép úgy viszonylik a régi rendes *sér-szik* igealakhoz, mint *alás*, *fekés* (a régi nyelvben s ma is egyes vidékeken) és *alvás*, *fekvés* az *alszik*, *fekszik* igéhez. Gyöngyösinél is előkerül két helyen a *sér* ige, ő is ugyanúgy vonhatta el. (Az elvonás azért valószínű, mert ez az ige annyira ritka; de persze nem lehetetlen, hogy e *sér-ik* igében a *sérés*, *sérelem*, *sért* szónak ősi alapszáva van megőrizve, vö. az *árt* igének a csángóknál fennmaradt alapszavát [?]: *ár-ik*: romlik, rothad.) — A HB. *üldetvitl* szavából és a gyakorító *üldöz* igéből vonták el az *üld* igét (vö. Révai: Ant.) s ezt aztán alkalmazták is a költői nyelvben.**

5. Igenévképzők is ritkán maradnak el. A népnyelvből csak egy valószínű példát tudok, az igenévnék nézett *szűrő* v. *szűrű* főnévből. »Az álló vízbe ha egy kövecskét vetünk, kisedd kerekded szűrűt indít« (Pázm: Préd. 770., l. Nyr. 6:39). Ebből a török eredetű főnévből a nép gyermekei elvonták a *szür* igét

* Fiam 8 éves korában azt mondta: »Csak a lábát *kapasztja* bele a hintába« < *kapaszkodik* = *akaszt*: *akaszodik*, *ereszt*: *ereszkedik*.

** Üld Caesar engem, Brutust kedveli (Vör.: JCaes. 2. szín). Hol rám jajdúl, úgy képzelem, üldő mult, fájó szerelem (Szász K. Ford. 1:336). Ébren, alva üldött a kép és nem engedett pihennem (Vajda J. Kisebb költ. 60). Eredj csak Milford révbe s ne leld, kit üldesz (Rákosi: Shak. Cymb. 3:5). — Üldeni: verfolgen Ball. 1857. — Dugonics az *üldöz* igét denom. képzésnek nézte s az *üld* szót főnévül használta, l. Simai: Dug. mint nyelvjutó.

megfelelő jelentéssel. Ebben az esetben az elvonással való magyarázatot Budenznek köszönjük (NyK. 15:465):

»Győri Lajos (Nyr. 6:129) közlése szerint van a *szűrű*hez ige is: *szűr-* (*szűr-ni*); a *szűrű*-vető gyermekek mennek a tó partjára »*szűrni*«. Ez a *szűrű*nek atyja lehetne ugyan, de úgy hiszem, mégis csak gyermeke. Alakjánál fogva a *szűrű* magyar képzésű nomen verbale (agentis)-nek tűnik föl s az analógia-követésben erős gyermeknyelv könnyen kitalálta belőle a *szűr* igét. Hozzá járul, hogy amúgy is van ilyen hangú, bár mást jelentő ige *szűr-ni*. Az így kitalált *szűr* igenek talán csak tovább gyengült változata a Szász Károly (Nyelvőr 6:170.) említette *szó* (»*jerünk szóni*«, vagy »*szőjünk*«), a melynek előállítására akár a vetelő vagy a szövőszéken járó fonal képzelete is közrehatott.«

Hogy ez a *sző* népetimológia útján csakugyan könnyen keletkezhett a *szűr* igéből, még inkább bizonyítja az emehez közelebb álló *szű* hangalak, melyet ugyanúgy használnak (menjünk *szűni* Ugocsa m. MTsz., így *szűjünk* Tiszadobon; maga a főnév Tiszadobon már nincs meg s úgy látszik, egyebütt se, a MTsz. *szérű* alatti idézete félreértésen alapszik, az ott idézett helyen ilyen értelmű *szűrű*ről nincsen szó).

Érdekes a *toborz* ige története. *Toborzó* és *toborzék* régente csak toporzékoló, tüzes tánczot jelentett, melyet úgy l. leginkább katonák jártak (vö. »Az ő vitézivel toborzok tánczot alias hajdó tánczot járata« 16. száz. NySz.). A hétéves háboru óta leginkább huszárok járták verbuváláskor, azért *verbunkos*nak is hitták (*verbunk* a német *Werbung*), s így idővel verbuváló táncznak is érthették. Már most a nyelvújítás korában a *toborzóból* *toborz* igét következtettek ki, verbuvál' értelmében. Berzsenyi azt mondja: »*Toborzó* vagy táborozó [?] nóta és táncz az volt a régieknél, a mi most a *verbung*« (id. NyUSz.).

A török eredetű *gyarlót* igenévnek nézték és *gyarlík* igét következtettek belőle (labitur, cadit, debilitatur' Kr.), mások pedig *gyarlandó*-t képeztek belőle a rokonért. *mulandó*, *halandó*, *esendő* mintájára.

A képviselőből *képvisel* igét vontak el (így *kárpótlás* > *kárpótol*, *gondviselő* > *gondvisel* Nyr. 4:491, 20:196*). A leányzó v. *lyányzó*ból *lyányzik* (Verseggy Agl. 113); *ördöngös* > *ördöngös* > »*ördöngés* miatt üldözött regösök« (Sebestyén Gy. Regös énekek 242).

* Más effélék is fölbukkannak itt-ott a hivatalos nyelvben: *vámkezelt* árúk (< *vámkezelés*), *számfejtik* a fizetést (< *számfejtés*) stb.

4. ELVONÁS ÉS VELE JARÓ ÖSSZETÉTEL.

Vannak olyan eszközneveink, melyek két-két főnévből vannak összetéve, de értelmük olyan, mintha előtagjuk egy-egy ige-név volna, p. *akó-fa* = *akóló-fa*, *köszörű-kő* = *köszörülő-kő*, *próba-kő* = *próbáló-kő*, *könyök-fal* = *könyöklő-fal*. Az ilyenek hasonlóságára egyes új összetett eszköznevek úgy keletkeztek, hogy az előtagot egy-egy *l*-végű igéből vagy *-l-ó l-ő* végű ige-névből következtették ki s az így elvont szót nyomban az összetételben alkalmazták:

kereszt-víz (már a kódexekben) < *keresztelő-víz* (ez is előfordul, l. NySz); a jelentéséből gondolhatjuk, hogy ebből van kikövetkeztetve a *keresztvíz*, nem pedig egyszerűen a *kereszt* névével való összetétel (ámbar nem lehetetlen, hogy olyan szláv kifejezésből van átalakítva, minő a horvát *krstna voda*).

kereszt-apa, *-atya*, *-anya*, *-koma*, *-név*, *-levél* < *keresztelő-apa stb. (vagy szláv *krstni kum*, *krstno ime* stb. átalakítása).

bérma-olaj, *-út*, *-apa*, *-atya*, *-anya* < *bérmáló-olaj*, *bérmáló-út*, *bérmáló-apa (ezek csak néhány évtized óta keletkeztek: *bérma-olaj* Ball. M.-n. 1872, *bérma-atya* és *-anya* Ball. A m. ny. teljes sz. 1873, *bérma-út* Ball. M.-n. 1890.)

sikár-fü, *sikár-kefe* < *sikárló-fü*, *sikárló-kefe*; l. fönt az egyszerű *sikárt*.

babra-munka (először 1861. Háromszékből MNyszet 6:317), < *babráló munka* (l. az egyszerű *babra* szót).

csisza-kő: fenékö Tsz. 1838. < *csiszáló-kő* (Budenz Alakt. 199 az *a*-ban képzőt lát, ámde vö. *csiszál* és horv. *česati*, vakar, kártol, gyarat, óbolg. *česati* fésül stb.).

aba-lé, *abár-lé* MTsz. < *abáló-lé*, *abárló-lé* MTsz. (*aba-kása*: abalével főzött kása MTsz., *abár-zsír*, *abár-szalonna* és *abár*: zsíros lé, Nagy S. Váci nyelvj. 22., »*abár*: faeculentum jus« Otrokoci: OrigHung. 1:460); *abál*, *abáll* az *abárol* összevonása, ez

pedig = szlov. *oboriti*, tót *obarit*, *ob-varit* leforráz, óbg. *variti* főzni (az *abár* lehetne a tót *obvar*, *obar* főnév átvétele is, de az *aba-* minden esetre magyar elvonás).

kína-tál: a másodszer körülhordott tál Nyr. 9:526 < *kínáló-tál* (l. az egyszerű *kína* szót).

dú-méh: »tolvaj-méh«, vad méh, mely a szelíd méhtől a mézet elrabolja, »a kast földúlja« (Komárom, Borsod, Barkóság, Székelység, l. Kreszn. és Nyr. 32:514, 578) úgy látszik csakugyan a. m. *dúló-méh*, mint már Kresznerics magyarázta; ennek a mintájára csinálták az irodalmi *dúvadat*, l. NyUSz. és Nyr. 4:407, 32:578.

károm-szó: káromkodás, Alföld Nyr. 14:95 < *káromló-szó*? (vö. »*parancs-szó*: Kommandowort« Mondolat 1813.* < *parancsoló-szó*, mert az egyszerű *parancs* akkor még szokatlan volt; — vö. még *pirong-szó* MTsz., talán inkább *piron-szó*: *pirongat* = *szégyen*: *szégyenget* NySz.).

irom-járó: »iromba járó ló« MNyszet 6:332., gyorsan járó, poroszkáló ló < *iromló* u. a. Székelység (MTsz. *iram* és *iramló* alatt); az utóbbi az *iramlik* igeneve, de a nyelvérzék a ló összetételének is elemezhetette: *irom-ló*.

pérzs-büz < *perzselés büze*; l. az egyszerű *perzset*.

fércz-munka < *férczelő-munka* (vö. az egyszerű *férczet*).

bölöm[b]-bika < *bölömbőlő-bika*? vö. Nyr. 25:466.

Így keletkeztek a nyelvújítás korában: *sétál* > *séta-hely* 1801. (l. NyUSz., *séta* 1808. SL.); *szemlél* > *szemle-cső* Barczafalvi (az egyszerű *szemle* csak 1834., l. NyUSz.); *bonczol* > *boncz-kés* Bugát 1833. stb.

Az eddig felsoroltak mind *-l* végű (*l*-képzősnek látszó) igékből vannak kikövetkeztetve; másnemű példát sokkal kevesebbet találunk.

-z-végű igékből nyelvújítók alkotásai: *emlékezik* (*emlék-kez-ik) > *emlék-írás* 1804. Dug., *emlék-kő* 1807. Kaz. Lev. 5:159. (1808. Dug.), *emlék-könyv* 1808. Kaz. (az egyszerű *emlék* először 1813. Mond., aztán 1815. Kaz., de már 1807-ben van *emlékes*); — *rögzik* > *rög-eszme* (előbb *rögzött képzelet* és *rögzeszme*, l. NyUSz.).

-od-ik, *-ül ül* és *-ít végű* igékből: *hengeredik* > *hengerbóc*, *hengerbuczkáz*, *hengerbógáz* (népnyelviek; az egyszerű *hen-*

* A NyUSz. csak 1833-ból idézi.

ger a nyelvújítás szava); — *csucsorodik, csucsorít* > *csucsor-ajk* MTsz. — Irodalmi elvonás: *tanul, tanít* > *tanhely* 1808. SI. (az egyszerű *tan* csak később); — *gyógyító-szer* > *gyógyszer* 1828., *indító-ok* > *ind-ok* 1831., vö. NyUSz. — *könyörül* > *könyör-adomány* 1860. (csak ebben s a *könyörtelenben* maradt fenn a *könyör* szó, mely egyszerűen már Verseghynél s Kazinczynál megvan).

Gyak. -g és mozz. -an en: *csurog* > »*csurvíz*» vagyok: permadeo* MA. (de van azonkívül egyszerű *csor, csurig*). — *koppán* attól a szemed > *kopp-semmi* 'nagy semmi' Szék. (l. az egyszerű *koppot* is, *éh-kopp*).

Műv. -t, de csak -aszt *eszt* végű igékből (vö. az egyszerű névszók közt a 10. pontban *vigas*z stb.): *permeszt*, gerjeszt, gyújt' > *permesz-tűz*, elalvó tűz, de olyan, hogy még lángra lehet gerjesztteni, Szék. — *riaszt* > *riasz-módra*: riadva, ijesztőleg, Szék. MTsz. — *választ* > *Válasz-út*, helynév; — *pöffeszt* > *pöffesz-pulyka* Jók: Fek. gyém.¹ 29. — Így a nyelvújítóknál *válasz-fal, tenyész-állat, tenyész-ló*.*

s-képzős melléknévből: *szorgos* > *szorog-hétre* hagyni a dolgot (a hét végére, Szék. MTsz.).

* Érdekes, hogy a nyelvújítóknak sok merész elvonása éppen csak egyes összetételekben maradt meg, mert ezekben az utótag támogatta az előtagot, p. *sápkór, támpont, tévhit, tévtan, tévút, fegyház, dicsfény, dicsvágy, dombormű*. (Vö. NyUSz.)

5. ELVONÁS ÉS EGYÚTTAL TOVÁBBKÉPZÉS.

Néha egy-egy képzőt elhagyunk a szó végéről, de ezt nyomban kiegészítjük valami más képzővel, p. *ringat* mellett előfordul *ringál* (tehát *-gat* h. *-gál*), *csikorog* mellett *csikordul* (tehát *-og* h. *-dul*). Ilyen képzőcserét kétfélét különböztethetünk meg: vagy rokonértelmű képzők váltják föl egymást, vagy pedig olyan képzők, melyek bizonyos szópárokban párhuzamosan szoktak előfordulni s azért fejlődött köztük bizonyos jelentésbeli viszony.

I. Rokonértelmű képzők cseréje:

Minthogy *-gat* és *-gál* majdnem egyértékű képzők s néha ugyanahhoz az alapszóhoz is akármelyiket hozzáfűgeszthetjük (*kapargál*, *keresgél* v. *kapargat*, *keresget*), azért néha egy-egy rég megállapodott gyakorító igéből is elmarad a képző és rokon párja kerül helyébe, legalább egyik-másik nyelvjárásban. Példát igen sokat találhatnánk s érdemes is volna nagyobb számmal összegyűjteni és vizsgálat alá venni, de itt csak egynehányat említünk. *Ringat* a régi *rénget* helyett csak a 18. század végén kerül elő, tehát csak azóta lett belőle a *-gat* helyettesítésével *ringál* (Torontálban MTsz.). Így lett a *tisztogat* igéből egy-két vidéken *tisztogál*, viszont *taszigál* helyett *taszigat* (Faludinál és ma Miskolczon). *Szopogat* h. néhol *szopogál* (MNyszet 6:350), továbbá *szopikál*, *szopicskál*, *szopicsgál*, *szopicskol* MTsz. *Rongál* h. *rongol* Csikban és *rongáz* Somogyban MTsz. *Somfordál* h. *somforkál* Zalában, *hajol* h. *hajdokol* 'hajlong' a Székelyföldön. *Locsog* h. *locskál* Faludinál és *locskotol* a Székelységben, *sustorog* h. *sustorékol* Csokonainál (A lélek halh.), *csepeg* és *csepereg* h. *csepellérezik* Biharban, *hahotál* h. *hahog* Gömörben. *Markol* és *markolás* helyett (noha eredetileg nem a *-kol* a képzője) *maricskol*, *maricskál*, *marizsgat* stb. a palóczoknál és Csallóközben (*maricskol* már a Balassi árultatásáról való komédiában). Néha a denominális *-l* vagy *-z* marad el (mintha gyakorító *-l* vagy *-z* volna) s

gyakorító képző helyettesíti: *mázol* h. *mázgál*, *csókol* h. *csókdos*, *bilingez* h. *bilingérez*.

Néha a visszaható képző gyakorító mellékjelentést vett föl, p. *hálálkodik*, *készülődik* stb. Innen magyarázhatjuk, hogy egyik-ről-másikról a *-kodik* leválik s átengedi helyét a gyak. *-g*-nek. Ez leginkább *-n l r* után történik, úgyhogy ezáltal a különben is kedvelt gyakorító *-ng lg rg* (*-log rog*) szóvégek keletkeznek. Vö. *versenkedik*: *verseng* (mind a kettő NySz., valószínűleg az első a régibb),* *bosszonkódás*: *bosszongás* (egy 17. századi adat, NySz.), *böstörködik*: *böstörög* (Zala, Baranya), *szivárkodik* és *szivárkozik*: *szivárogo* NySz., *agyarkodik* NySz.: *agyarog* MTsz. (de *agyargat* már Pázm.), *incselkedik* NySz.: *incseleg* MTsz. (de csak egy adat). Ezt a példát igen gyakran követte a nyelvújítás, p. *eszenkedik* (Kónyi, SzD., MTsz.): *eseng* 1831., l. Kassai; kivált *l*-hangu igékben, p. *hízelkedik*: *hízeleg*, *tisztelkedik*: *tiszteleg* (több példa NyUSz. 389).

Élemedett h. *élemült* kort ír Arany J. (Hamlet¹ 128; vö. *elemetes* stb. NySz.), mert épígy felel meg egymásnak *elvetemedett* és *elvetemült*, *bonyolódott* és *bonyolult* stb. (Jókai is írja: »El-élemülve azon kegyet kérte magának...« Vadon virágai¹ 1:157.)

A *szekál* és *szekíroz*-féle páros igék közül egyik a latinból, a másik a németből van átvéve (*secare*, *sekieren*), de példájuk újabban átragadt nem-latin eredetű igékre is, p. *telegrafíroz* h. *telegrafál*, *angazsíroz* h. *angazsál*, *tetovíroz* h. *tetová*l (»tütová» Jókai: A világlátott fiu).

Ezekben s talán az előbbieken nagy részében is alig szólhatunk már elvonásról, hanem inkább arány-analógia folytán beálló képzőcseréről, p. *kapargat*: *kapargál* = *ringat*: *ringál*. Sőt néha határozottan rámutathatunk arra a rokonértelmű szóra, melylyel való képzettársulás adott alkalmat a változásra. Ha p. az Alföldön több helyt *ringat* helyett azt mondják *ringáz*, ezt nyilván a hasonló értelmű *hintáz* v. *lóbáz* hatása okozta. Pázmány-nál és Gvadányinál előkerül ez a gyakorító ige: *iddogat*, pedig sem *idd-* alapszó, sem *-dogat* képző nincsen. El szó tehát csakis az *iddogál* átalakítása lehet (mely úgy van képezve mint *irdogál* stb.), úgyhogy ennek a *-gál* képzőjét a rokonértelmű *kortyogat*,

* Néha nem tudjuk eldönteni, melyik a régibb, p. *pironkodik*: *pirong*, *szoronkodik*: *szorong* NySz., *feszenkedik* MTsz.: *feszeng* NySz.

hörpöget, *köppöget* igék képzője szorította ki.* — Szintúgy lett a *firkál* igéből némely vidéken *firogat* az *irogat* analógiájára, továbbá a *kóborol* igéből *kóbolyog* a *tébolyog* miatt. — Az *ijedetes*-ből talán azért lett *ijenetes* (egy-két kódexben), mert rokonértelmű volt a *rettenetessel*, s bizonyosan ilyen okból írt Kazinczy a *borzadás* helyett *borzanatot* (Munk. 6:101.). — *Szégyenkedik* és *szégyenít* helyett a régieknél itt-ott *szégyeng* és *szégyenget* van, nyilván a *pirong* és *pirongat* példájára (l. NySz.). — Az *aggat* és *faggat* igéknek *aggaszt* és *faggaszt* alakjuk is fejlődött az *akaszt* és *fákaszt* belekeverésével. Viszont *szakaszt* v. *szakajt* helyett *szakat* is előkerül a *szaqqat* hatása folytán (l. NySz.). — *Fagylatni* és *készletni* a *fagylal* és *készlel* mellékalakjai a rendes műveltető képzésű *fagyat* és *készlet* hatása folytán.**

II. Párhuzamos képzők cseréje:

Párhuzamosak p. a gyakorító képzők a kezdő igék képzőivel, mint *forog*: *fordul*, *mozog*: *mozdul* és *forгат*: *fordít*, *mozgat*: *mozdít*, sok esetben a műveltető képzők a visszahatókkal, p. *borít*: *borul*, *kerít*: *kerül* és *oszt*: *oszlík*, *hajlik*: *hajt*. Az ilyen minták szerint időről időre keletkeznek új szópárok. P. az első csoport mintájára *csikorog*-ból *csikordul*, *nyikorog*: *nyikordul*, *pityereg*: *elpityerdül* (egyes újabb íróknál, az idézeteket l. TMNy. 424), továbbá *rángat* helyett *rándít* már a 16. században, viszont *sajdít* mellett *sajgat* csak egy helyt Geleji Katonánál. — Gyakorító helyett *mozzanatos* képző, p. *firkál*: *firkant*, *piszkál* h. *piszkint* (Szék., MTsz.). — Régóta voltak olyan igepárok, mint *kesorít*: *keserget*, *szomorít*: *szomorgat*, *nyomorít*: *nyomorgat*, *háborít*: *háborgat*, *emelit*: *emelget*, *tisztít*: *tisztogat* (*tisztójtgat), *merít* (*mer*): *mereget*; ezek szerint aztán más -ít képzős igékből is úgy képezték a gyakorítót, hogy az -ít-et előbb elhagyták, p. *édesít*: *édesget*, *ékesít*: *ékesget*, *csinosít*: *csinosgat*, *hímesít*: *hímesget*, *üresít*: *üresget* (ezek mind NySz.), *párosít*: *párosgat* (MTsz.), *szelidít*: *szelidget* (NySz.), *szaporít*: *szaporgat* (NySz.), *bátorít*: *bátorgat* (SzD.), *egyenít*: *egyenget* és *bizonyít*: *bizonygat* (NySz.).***

A *borít*: *borul*, *ficzamít*: *ficzomodik*-féle párok analógiájára

* *Verdegel* h. is van *verdeget* a BodCben, de csak egy helyen s így tollhiba lehet (t l helyett).

** Ezekről és sok más ilyen szóalakról l. Szókombinálás és szóképzés cz. tanulmányomat NyK. 24. k.

*** *Szépeget*, *gyorsogat* (NySz.) és *lapogat* (MTsz.) olyan régi kiejtésbeli rövidítés lehet, minők *tisztó(jt)gat*, *simo(jt)gat*, tehát *szépéjtget, *gyorsojtgat*.

keletkezett *szakít* mellett *szakul* (MTsz., írónál is, l. TMNy 449), *csítít*: *csitul* (*elcsitul* Ar., NyUSz.), *uszít*: *feluszuult* sereg Czuczor (TMNy.); — viszont *vetemedik* mellett *vetemít* (*projicere* SI.),* *iramodik*: *iramít*, *uszít*, *kerget* (Heves m., Nagy József ért.), *tévelyedik*: *tévelyít* (NySz., Arany J.), *kászolódik*: *kászolít*, *főlkészít* (Félegyháza, Dongó O. ért.), *örül*, *örjül*: *örít*, *örjít* (Papoly bölcselmet és öríts meg avval, 1867. Arany: János kir. 3. fv. 3. szín. Őlne el [a vihar] szépen, dicsón, míg nem örjít meg a némaság 1858. Vajda J. Hajótöröttek). — Végre az *ont*: *omlik*, *hajt*: *hajlik*-féle igepárok mintájára keletkezett a *fojt* ige mellé a *fojlik* (alkalmasint a 17. században, mert *fojlódik* van már abból a korból NySz., előbb csak *fül*, *fülad*),** az *önt* ige mellé *ömlik* (18. száz., Kaz.), *fejt*: *fejlik* 1808. SI. (foszlik és feslik értelmében MTsz. is), *rejt*: *rejlik* (a NyUSz. csak 1857-ből mutatja ki), *sejt* (1784. SzD.; NySz. *sajdít*, csak Mikesből *sejdít*): *sejlik* (néha újabb írónál); *olt*, *ojt*, *ót*: *ojlik*, *ölik* (MTsz.).***

A melléknévképzők közül megfelel egymásnak az -s és a fosztó képző, *erős* és *erőtlen*, *páros* és *páratlan* stb. Így aztán egy-egy s-végű melléknévnek szokatlan alapszavához is hozzájárul a fosztó képző. A gyermeknyelvben p. az *éhes* és *édes* ellentéte néha így hangzik: *éhetlen*, *édetlen*.† A *szeles* ellentéte *széltelen* a WinklCben, a *kellemetesé* *kellemetlen* a CornCben (később Benyáknál is 1783. *kellemetlenít*, aztán *kellemetlen* a 19. században a *kellem* szóból, melyet Kazinczy vont el a *kellemes*-ből). Az *idős* ellentéte *időtlen*, *üdőtlen*, *fiatali* értelmében Göcsejben MTsz.

Sok főnévből s-es melléknevet és l-es igét használunk: *pizskos* a ki *bepizskolja* magát, *vasas* a mit *megvasal*nak stb. Néha aztán az l-es igéből csak mintegy kikövetkezteti a nyelvérzék az alapszót s megalkotja hozzá a melléknevet. Így nevezhették el Veszprémben a *csaholót* vagyis csacsogót *csahosnak*, s ha nem

* Kazinczynál 1788-ban: Különössége új szóknak faragására *vetemítette* (MMuseum 1: 185).

** *Fojlik*, *fojlad* stb. Szék. MTsz., *fujlik* Vas m. *fujtón* van a kötél, szorosan'; »nyakára fujlott a nyakló« (Baksay: GyÖ. 2: 282).

*** Szily K. NyUSz. 269. a *sujtani* igéhez tartozó *sujlani*-t emleget, a MTsz. így írja: *sulylik*, s ez valószínűbb magyarázat, mert van p. *sullyonkodik* is, szintén 'nehezkedik' értelmében.

† A MTsz. hibázott, mikor azt fölvette, mert az idézte helyen szintén csak egy gyermek beszédéből van elvesve.

csalódom, a *zabáló* helyett is hallottam *zabást* s a *pásszoló* h. *pásszost*. Így keletkezhetett a *becsmérel* igéből Csík megyében »*becsméres* (ember): drágás« (tkp. a ki becsméreli a vevő ígértét? máskép magyarázta Szinnyei NyK. 26:5). Így lett a *zsörtöl* (MTsz.) és *zsörtölnödi* igéből *zsörtös* (MTsz.; Kovács Pál Farsangi kalandjában is, az utolsó szakaszban: Őt is a zálog história tette oly zsörtössé). *Bonczos*: kóczos, fésületlen (haj, MTsz.), vö. »*bonczol*: összekuszál« Balaton vid. Tud. Gyűjtemény 1839. 12:17), mintegy szét*bonczolt*. A *puhatol* igéből való a SzD.-nál (Paraszti majorság I. kiad. II. k. szójegyz.) előforduló »*puhatos*: lágy, puha«, mert *puhatol* eredetileg a. m. puhítgat, tapogat.* S így alkotta Barczafalvi a *magasztos* szót a *magasztal* igéből. — A gyomláló munkást *gyomlásnak* mondják (Hevesben és Dtúl; »tíz gyomlá-sunk van«), mint a kapálót kapásnak stb.**

Kérdés, vajjon hasonló módon alakult-e a *szoros*, *feszes* és *fitos* a *szorít*, *fesztít* és *fitít* igéből (mind a három régi, I. NySz.). Vö. még *zuhos* eső, záporosó MTsz. < *zuhog*.

Megfordítva néha az -s végű névszó mellé keletkezik az -s elhagyása után egy-egy megfelelő -l vagy -z képzős ige, p. a *mészáros* és *mészárol* példájára *hentesből* »*hentel*: disznót öl« (Gömörben), *korcsmárosból* *korcsmárol* és *korcsmároz* (NySz., a többi szótárban nincsenek meg; »iparszerű korcsmárlás« azaz italmérés, Bp. Hírl. 1894. VI. 5:7); *borzas*: *borzol*, föl*borzazza* a haját (Veszprém; *borzazni* és *felborzazni* először 1835. Tudós Társ. Zsebsz., *borzolni* Ball. 1848., előbb csak *borzaszt*, *borzogat*,

* Ezt az igét már Kresznerics a *puha* családjába állítja és így értelmezi: »molliter explorat, sensim perquirat«. Kassai J. erre azt mondja, hogy Kr. »nagyot botlék« s hogy »a ki *puha* szóból akarná származtatni *puhatol* igét, az csak úgy tudna a származtatáshoz, mint hajdu a harangöntéshez«. CzF. szótára, noha legtöbbször vakon követi Kassait, mégis visszatér a Kr. nézetére s azt mondja: »E szó átvitt értelmű a *puha* törzsöktől, mennyiben a *puhatol* úgy teszen a tudandó dolgokkal, mintha tapogatná s gyöngéden érintgetné, nyomogatná«. Ezt bizonyítja most SzD. *puhatos* szava, mely székely tájszó lehetett, noha egy szótárunkban sincs meg.

** Fiam négy éves korában, mielőtt még a *parancs* szót ismerte volna, azt mondta: »Nekem szót fogad ez a koci, mert én vagyok a *parancsossa*«, azaz parancsolója. Íme így nevezhette volna el a romlatlan nyelvérvék a *parancsnokot*! — A *fujkál* igéből képzettnek látszik »*fujkásan*: fuvalkodva, pöffeszkedő hangon« (Nyr. 1:381; de lehetne népetim. e h. *pulykásan*). A MTszbeli *kavillás* a *kavillál* ige származéka lehet. — Itt említjük még ezt a *skandál* igéből képezett fosztó melléknevet: »*scandálan* versek« Tud. Gyűjt. 1821. 3:98.

borzongat); *eszelő*s: *eszelő*z vmit (csak egy írónál a 17. szban NySz.); *likacsos*: *meglikacsozik* (szintén).

Vannak aztán ritkább-fajta, részben nehezen magyarázható képzőcserék, ezek közül csak egyes példákat említünk. *Rimánkodás* v. *reménkedés* (az előbbi csak 1784 óta van kimutatva NyUSz.): *rimánság* Borsod m., *reménség* Csáng. (MTsz.) — *Farag: faradék* (a 17. század óta). *Ürit, ürül, üreg: üredék, üreg, üresedés* (Szlav., Somogy). *Kerít, kerül: keredék, keríték, körület* (Háromszék m.). — *Hólyag: főhójad, főlhólyagzik* (Baranya). *Döccen: döccös, döcczenős* MTsz. *Firkál: firkász, zúgfirkász. Pingál: pingász* »piktor, a festész analógiájára« (Veszprém, Nyr. 7:381). *Martalóc* (török, szlov. *martolos* stb., l. NyK. 6:309): *martalék?* *Bitang* (< ném. *beutung*): *bitság?* (l. Szarvas Nyr. 16:294 és Lumtzer-Melich: *Deutsche Lehnw. bitol* alatt.)*

* Más nyelvekben is előfordulnak ilyen különös, szabálytalan képzőcserék; vö. ném. *Kritik: kritteln*; *Petschaft, Petschat* (a szláv *pečat*-ból): *petschieren* (már 1429-ben *pitzscheren* Philol. Közl. 15:19); fr. *pudibond: pudibard, dessinateur: dessinandier, faisanderie: faisandier* (l. Darmesteter: *Création de mots nouveaux* 88).

PÓTLÁSOK ÉS JAVÍTÁSOK.

1. Összetételből való elvonás. *Honcsok-túrás* tkp. hanttúrás, aztán vakondoktúrás, s innen *honcsok* ‚vakondok‘ (Szinnyei, Nyr. 24:55).

2. Szótó elvonása ragos alakból. 10. l. *Tetejez* megvan Dugonicsnál is (Kun L. és Trója, l. Simai: Dug. mint nyelv-újító). — U. o. A *díj* szónak *div* alakja MA. 1621. és PP., PPB., még az 1801-i Eder-féle kiadásban is (vö. Nyr. 23:376).

3. Képzők elhagyása. — A) Névszók elvonása. 1. *l*-végű igékből: 20. l. A föltett *tapacsol* csakugyan megvan, l. Nyr. 33. k. Válaszok. — 22. l. *Csatora* a NySzban is 16. és 17. száz. — 25. l. *Hörp* 1780. Dug. — 28. l. »A haza *vizsga* szemekkel nézi a bárót« 1811. Kaz: Levelez. 8:316. — 29. l. A *zakota*-félekhez hasonló elvonások még: *prézsmíta* ‚fecsegő‘, *csivirga-csavirga* ‚kóborló‘ (vö. *csavirkál* MTsz.), mind a kettő Heves m.; *szopicska-nyalicska* ‚szopicskáló-nyalicskáló, nyalánk‘ Csallóköz MTsz. — 4. *od-ik*: 37. l. *Futam* már 1780. Dug., egyszersmind a *folyam* analógiájára. — 8. *g*-képzős igékből: 40. l. *Hars* Kossuthnál is 1841: »az összegyűlt ezereknek léget hasító éljen-harsa« (id. Nyr. 31:443). — 9. *an en*-képzős igékből: A lozsádi nyelvjárásban »nevezetes a köv. igegyökeknek névszóként való használata: *fitty*: *fityegő*, *dabb*: dobbanás, *duf*: döngés« (Nyr. 22:459). — 11. *s*-képzős melléknevekből: 44. l. *Düh* hajdan is megvolt (FestO. 74), de 300 éven át nincs kimutatva. *Báj* és *búbáj* régi elvonás lehet a török eredetű *bájol* és *büvöl-bájol* igéből (l. Munkácsi Nyr. 25:18). *Csend*, Gyöngyösi szövegébe csak Dugonics által jutott, l. A csalárd Cupido, a költő kéziratából kiadta Rupp K. 1898. 165. l. *Két* vagyok: *dubito* Wagn. Phras. — 48. A *figyelem* szót most fölfödöztem Matkó I. Bányászcsákányában 453. l. (1668):

»A teljes írás [szentírás]... hasznos a tanításra, a meg-jobbításra, a *figyelemre*.« S így most már könnyen lehet, hogy Gyöngösi a hagyományból (az élőbeszédből vagy az irodalomból) ismerte s nem maga vonta el a hosszabb kifejezésekből. — A *kellemet* főnévre íme még egy adat 1708-ból: »A .. palatinusi mediatorságnak.. eddig is nagyobb köllemeti lett volna hazánk előtt, hogy ha Kegyelmed gyászban nem öltöztette volna hazánkat« (II. Rákóczi F. levele, kiadva Győri Hírlap 1903. IX. 27). Vö. nincs *kellete*, van *kellete* NySz.

SZÓJEGYZÉK.

aba-lé, abár-lé 57	biggy 41	csatt 40	dan(a) 24
ábra 34	bilingérez 61	csavara 22	dandár 35
ábránd 33	birok 33	csend 44, 66	ded 7
agyabugya 23	bitó 6	csendes 16, 52	deged 5
agyar 36	bitor 30	csepellérezik 60	déluta 15
agyarog 61	bizonygat 62	csepp 41	dér-dur 40
akarsz 42	bizton 5	csete 32	dereb 5
akkorda 22	bizvásb 14	csett 40	derű 23
alkony 37	bogar 9	csicserke 29	dicsfény, dics-
állam 49	bók 25	csicssonka, csi-	vágy 59
álloma 50	bonc-kés 58	szonka 32	díj, diu, div 10
általány 49	boncos 64	csikor 40	diribol 5
alud(-ott) 10	bong 5	csikordul 62	diridara 23
angazsál 61	ború 23	csillám 31	diskura 23
anglia 4	borzol 64	csillap 36	disputa 22
anyalog 5	bosnya 4	csimba 18	dombor 51
ár 6	boszor 52	csín 45	dombormű 59
-ár végű főnevek	bosszongás 61	csinga 18	dorga 21
31	bozont 50	csínosgat 62	dölyf 45
áram 31	botránk 34	csippen 55	dörösz 20
arány 34	bőbeszéd 51	csir 46	dőzs 25
árbo 6	bőccses 52	csitul 63	dú-(méh) 58
ármány 47	bőjteles 52	csisz-csosz 39	dúd 24
áspó 19	bőlesel 55	csivirga-csavirga	dudor 37
átok 33	bőlöm[b]-bika 58	66	duf 66
	böstörög 61	csob 40	dugacs 20
	buggy 41	csókdos 61	düh 44
	bugyi(lláris) 8	csonk 38	
babra 21	bujka 17	csor 40	éber 13
babra-munka 57	búvár 30	csorinka 30	ecs 19
báj, búbáj 66	bűv 5	csoronka 18	éd 45
balga 7		csóva 26	édesget 62
bakcsó 52		csőd 38	édetlen 63
bámész 36		csör-pör 24	eger 54
barka 5	cinádó(nia) 8	csucsor-ajk 59	egyed 13
bátorgat 62	cipellő 43, 47	csuszká 17	egyen- 48
bék 45	cizter(cita) 8	csuszkora 18	egyenget 62
békes 52	csáb 38	csűr 7, 19	egyetem 12
Bene(diktus) 8	csahos 63	csűrész 5	egyetmás 9
bérma-olaj, -apa	csákó 43, 46		éh 44
stb. 57	csáp 19		éhetlen 63
besze 20	csapa 34	dáb 5	éh-kopp 41
bíbel 55	csaplár 47	dabb 66	ēj 13
bibirka 29	csárma 21, 29	dac 46	ék 45
bibri-babra 23	csatara 22		
bíga 5			

- ékesget 62
 élemült 61
 elmél 55
 elpityerdül 62
 émely 40
 emle 35
 emlék 33
 emlék-írás, -kö, -könyv 58
 enyeleg 5
 enyhe 38
 érdek 26
 eseng 61
 estély, estvély 51
 eszelőz 65
 eszme 21
 eszterga 16, 18
 esztergár 16, 20
 evicke 30
 év 51
 faradék 65
 fegyház 59
 fej 10
 fejlík 63
 feküd(ött) 10
 felebarát 9
 feluszul 63
 fém 31
 férc-munka 58
 ferde 37
 fesz 49
 ficam 37
 figyelem 48, 66
 finca 21
 fintor 38
 firkant 62
 firkász, zugfirkász 65
 fityenke 30
 fitty 41, 66
 foccs 39
 fohász 36
 fojlík 63
 fojvásan 14
 föld 53
 foncsor 28
 forrasz 42
 foszt 34
 fosztor 39
 főlhójad 65
 francia 4
 freccs 41
 futam 37, 66
 futár 35
 fűszer 6
 fűtű 19, 23
 gajd 24
 garaboncia 50
 gerle, gili 52
 gomoly 41
 gondvisel 56
 gömb 45
 gömbboly 51
 gönc 27
 göngy 28
 gugg 24
 gúny 25
 guriga 18
 gusztá 23
 gyalá 33
 gyám 31
 gyár 43
 gyarló 56
 gyilok 48
 gym 5
 gyógyyszer 59
 gyomlás 64
 gyök (gyökkent) 41
 gyök (gyökér) 6
 gyönyör 51
 hadona 35
 hahog 60
 hahota 22
 hajdokol 60
 halus 52
 hám 34
 hamv 10
 hars 40, 66
 hehe 18
 henger 38
 hengerbóc 58
 hental 64
 hepcia 50
 hév 10
 heveny 12
 hiány 47
 hilita 32
 himba 18
 hímezget 62
 hinna 32
 hinta 18
 hizeleg 61
 hóbort 49
 homor 51
 honcsok(-túrás) 66
 horhó 15
 horthy 40
 hossz 10
 hőmpöly 40
 hörp 25
 hunyász 36
 hure 27
 huru 19
 huzam 49
 huziga 22
 híűdés 7
 híű(s) 49
 idom 51
 időtlen, üdőtlen 63
 ihog 5
 ildom 43, 49
 ilinka, ilonka 32
 ill(ani) 54
 illeg 54
 immel 5
 incseleg 61
 (burg)india 8
 ind-ok 59
 ingad 53
 inger 26
 inter 50
 ipar 36
 irám 36
 iramít 63
 irány 34
 írka-(firka) 17, 19, 23
 írkaírkál 16
 irom-járó 58
 irona 18
 irtózat 47
 iszánk 37
 iszánka 32
 iszony 37
 iszonyat 47
 izmus 7
 izog 5
 izom 49
 kajabaja 17, 23
 kajabajál 16
 kajtár 29
 kaland 33, 43, 50
 kalit 52
 kandi 38
 kanyar 37
 kapa 16, 17
 kapcs 9
 károm-szó 58
 kárpótól 56
 kápra 34
 karc 27
 karom 20
 kaszaba 22
 kászolít 63
 káté 8
 kavilla 33
 kecs 39
 kegy 44
 keh 24
 kéj 11
 kelekóla 17, 29
 kelep 20
 kelet 6
 kellem 48
 kellemet 66
 kellemetlen 63
 kén 6
 kencs 19
 kencsefencse 17, 18
 kencsefencsél 16
 kényszer 38
 képvisel 56
 keredék 65
 kerek 10
 kerepő, kerepű 19
 kereszt-apa, -anya stb. 57
 kereszt-víz 57
 kesze-kusza 28
 kétely 36
 két(-ség) 25, 44
 kétszin 50
 kever 5
 keves 9
 Kikukucs 30
 kína (kínálás) 21
 kína-tál 58
 kóbor 30
 kobzu 19
 koh 19
 koh-ó 19
 kolomp 20
 kopp 41
 kopp-semmi 59
 kora 14
 korány 52
 korcs 50
 korcsmárol, korcsmároz 64
 korha 28
 kórica 22
 kornyika 22
 kósza 29
 könyör 38, 51
 könyör-adomány 59
 könyörű 29
 kör, körtér, kör-határ 13
 körny(ez) 34
 közöny 48
 kukucs 20
 Kukucsá 30
 kukucska 29
 kunyora 22, 29
 kusza 28

lakmár 33	nádor 6	pisa 27	séta-hely 58
lámpa 50	nehéz 9	pisla 18, 29	sík 50
langy 49	nedv 10	piszláng 30	sika 18
lapoc 52	numera 18	piszkint 62	sikár 20
leb 40	nyak 25	pissz 39	sikár-fű, s.-kefe 57
leccs 41	nyegle 49	polos 52	siker 47
lecsepp 41	nyikordul 62	porc 40	sikoly, sikoj 42
lefete 22	nyomor 51	porosz 39	simóka, simulka 32
leff 39, 40	nyugat 6	posz 39	sitré, sitrí 9
leh 24		pót- 19	sohaj 42
lepti 52		potty 41	somforkál 60
lét 10	ohaj 42	pöffesz-pulyka 59	sovár, sóvár 41
lev, lév 9, 10	ojlik 63	pör 24	spór(hert) 8
level 9	ókula 8	pörce 40	strapa 23
libicke 30	okvet nélkül 51	pörk 27	sustorékol 60
licita 23	ömleni 53	pös 27	sürr-(forr) 5
liff-laff 40	ömlik 63	pötty 39	
limba 18	ön 6	préda 29	
lipinka 32	önkény 11	prédika 23	
locska 29	ör 6	prepa(randista) 8	szak 6
lob 40	ördögés 56	puhatos 64	számla 22
lóba 18, 21	örít, örjít 63	puruc 52	szaporgat 62
lóga 32	öv 10	puska 32	szarv 10
lóginya 32			szed-ved 9
loeskál, loeskotol 60			szeker 9
loes-pocs 39	pacsa 21, 29	rajz 27	szél(esség) 43
lomba 18	pamacs 20	ráciga 22	szelídgét 62
lotty, lötty 39	pampus 52	rándít 62	széltelen 63
lődlőr 40	papa-madár 8	ráng 54	szemet 9
lyukacs 49	papír 50	recepizs) 8	szemle 22
	parancs 25	redő 43, 47	szemlecső 58
	parancs-szó 58	reg, reggpír 13	szender 37
magány 48	parány 51	réja 21	szigor 51
maga(rác) 8	parázs 19	rejlik 63	szikla 6
magaszt 54	párosgat 62	réme 38	szimat 25
magasztos 64	pasas(ér) 8	reng 54	szimota 22
makranc 50	pásszos 64	resz 19	szín, színű 50
mámor 49	pazar, pazér 26, 29	reszke(ett) 10	szitok 33
maricskol, maricskál stb. 60	pendel 43	réteg 47	szittya 4
martalék 65	pepecs 30	réved 53	szív 10
mártírom 52	per 24	riasz-módra 59	szivárog 61
mázgál 62	perc (percenet, percintés) 41	ribiz 52	szokota 29
meleng 54	permesz-tűz 59	rikács 30	szólam 31
merev 37	permet 33	rimánság, remén-ség 65	szomj 44
mericske, merecs-ke 18	perne(fernun) 8	ringál 60	szopicska-nyalics-ka 66
mérsék 26	perzs 27	riog 54	szopogál 60
Mesztegnye 51	perzs-bűz 48	risza 27	szoporty 27
mez 51	petty 39	rom 31	szorg 49
micc 41	pih 40	roncs 27	szorgalom 48
mizere(kordiá-nus) 8	pill 41	rög-eszme 58	szorog-hét 59
moha 6	pilláncs 30	sajgat 62	szoroz 7
mohó 13	pillantás 6	sápkór 59	szörny 38
(? har)móniás 8	pingász 65	sarj 34	szörp 28
mosoly 41	pintyő 52	sav 10	szufia 23
moz 39	pipere 43, 46	sáv 45	szurkapiszka 18, 23
muskatér 46	pír 44	savany 51	szusz 39
	píri 8	sérik 55	szün nélkül 51
	pírong-szó 58	séta 21	szűr 55

takarék 6	tévely 41	under 8	vigyor 40
talány 34	tévelyít 63	undor 37	vikota 22
támpont 59	tévhit, -tan, -út 59	üde 37	villám 31
tan 38	tipeg, tipereg 4	üdv 46	villáncs 30
tana 35	tiszteleg 61	üdvös 16, 52	villany 48
tanhely 49	tisztoág 60	üld 53, 55	viszály 35
tap 40	titula 18	ülep 36	viszked(ett) 10
tapacs(ol) 20, 66	toborz 56	úr 45	viszony, viszón 11
Tapicska 30	tom 8	üredék 65	vita 21
tapota 22, 29	top 40	üresget 62	viz 10
taps 25	torlasz 42		vizita 22, 23
tár 5	torty 39, 40		vizsga 21, 28
tasziga 22, 30	torz 45	vád 24	vizsita 27
taszigat 60	tönk 12	vágy 36	vörheny, vörhöny 48
tatar 34	trafika 23	válasz-fal 59	
téboly 41	trakta 22	válasz-út 59	
téka 8	traktér, trakté 6	vándor 30, j.	zabás 64
telegrafál 61	Túladuna 15	varázs 26	zagya 28
telep 37	Túlafok 15	vegy 38	zakota 22, 27, 29
tej, telly 45	Túlatísza 15	vegyít, vegyül 6	zavadza 22
temonda 11	Túlhatrongyos 15	veksza 22	zene 5
tenyésző-állat, -ló 59	Túlkörös 15	verseng 61	zer 42
tercikk 8	Túlvíz 15	verseny 46	zila 28
terefere 23	tusa, tusáz 35	vét (véd) 10	Zilah 51
terep 48	tülső 7	vétek 33	zongora 18
tetej 9	tüz 10	vetély 35	zu 42
tetejetlen, tetejes, tetejez 10		vetemít 63	zuhos 64
tétova 34, 35	ugrándani 53	(jo)viális 8	zúzmara 32
tetová 61	ujdon 5	vicsor 40	zúr, zúrös 5
		vigas 42	zsörtös 64

TARTALOM.

---

1. Összetételből való elvonás	
2. Szótő elvonása ragos alakból	
3. Képzők és látszólagos képzők elhagyása	
4. Elvonás és vele járó összetétel	
5. Elvonás és egyúttal továbbképzés	
Pótlások és javítások	
Szójegyzék	
